

Te tataro.

Kiraaka: Titiraki ao kaekaia.

TITIRAKI AO KAEKAIA

Tibiika: Ti a nakon titiraki ao kaekaia. Ao te moan titiraki are e mena i matara n te ingabong aio, te titiraki No.59 mairoun te Tia Tei mai Teraina. Te Tia Tei.

KATEAN TE TABO N RAUMEA IBUKIN KAITIAKAN TE BAKANUTAO I TERAINA

Mr. Tetaake Eria: Ko rabwa te Tibiika. Ao imwain ae N na bubuti te kaeka nakon au titiraki ao ti bon kaitau nakon Uean te Maiu ni manga kaitiboakira inanon ana Maneaba Kiribati ao I a bon kamauriko Tibiika, te Beretitenti, te Kauoman ao Taan Tei ni kabane ao ai nakoia taan ongora ao ai moara riki kaain abau ae Teraina aika i aon Tarawa ngkana a kakauongo bwanau n te tai aio ao kam na mauri.

E koaua te Tibiika ao ko aitau ao I a bubuti ngkanne te kaeka nakon au titiraki ane No.59 ae kangai taekana, ngkai iai ana kantaninga te Tautaeaka ni kan karekei mitiin ibukin raumeakin ma kaitiakan riki te bakanutao are e na kona n onea mwin te *diesel* ao te bubuti nakon te Minitita are e rine ao are tabena bwa e na kona ni karika te aba ae Teraina bwa e na katea iai te tabo n raumea aio ma ai tera ngke a irekereke ma te waaki aio n aron naba te titiraki are e tabekaki ao ni maroroakinaki n 21 n Tuun te ririki 2004. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Minitita ibukin Iokinibwai ao Boboti.

Hon. Martin Tofinga: Ko rabwa te Tia Babaire ao ngkana arona bwa e kariaia te tia titiraki ao kanga ti iai kanga te bitaki ae rangi ni uarereke nakon te moan tiententi ni kaekan ana titiraki are aongkoa e na kakoaua te Tautaeaka iai ana iango i aon, ngkana arona bwa e butimwaia te tia tabeka te titiraki.

Tibiika: Iai am kanganga te Tia Tei?

Mr. Tetaake Eria: Ko rabwa te Tibiika, akea.

Tibiika: Ngaia akea ana kanganga te Tia Tei ni bitakin te reke.

Hon. Martin Tofinga: Ao e rabwa te Tia Babaire ao e koaua tao ai bon taai ni kakamauri ao ni kakatekeraoi te tai aio Tibiika, bon te bwana naba ni kamauri ao ni katekeraoi ni bon nakoira ni kabane ao ai moara riki nakon naba raora are e a tibwa anaa ana berita ngkoananoa te Tia Babaire. Ai bon te kamauri naba nakoia kaain Tabiteuea Meang te Tia Babaire. Ao aio ngkanne kaekan ana titiraki te Tia Tei temanna ae karineaki mai Teraina. E kakoaua te Tautaeaka, iai ana iango i aon karekean te mitiin ibukin noran riaina ma rotakira ni biriraken boon bwaa aika ti kaboi mai tinaniku. Au tabo ni mwakuri a waaki ni mwakuri ma rabwatan nako te Tautaeaka ake iai rekerekeia ao taabo ni kamanti takataka ao te tabo ni kamanti takataka ke te KCOCL ni kakaea raoi te kabanea n tamaroa ni mitiin ae na karekeaki ao e na kamanenaki ma I a bon karautaeaka naba n aron te angabuaka ibukin karokoana ao tao kamenakina i Teraina ngkai te oera man te ben are e raumeaki, e karaoaki iroun te tabo ni

kamanti takataka are e mena ngkai i aon Tarawa. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Tetaake Eria: Ko rabwa te Tibiika ao e koaua I kaitaua te Minitita ae rine n ana kaeka ao e koaua ao tao I a kan butia te Minitita ae rine tao iai riki ana anga kanga tao ni karekeaki riki tao tera, tao n onea aio kanga tera ae nanonaki n te titiraki aio are tao e koaua ti kakoaua bwa ngaia tao au titiraki ae I titiraki iai kanga tao e na boraio ma are n te Copra Mill i Tarawa ikai. Iai riki ana anga te Minitita te Tia Babaire ni karekea tao te mitiin teuana are kanga tao nakon tao te ranniben tao n aron anne te Tia Babaire?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E rabwa te Tia Babaire. Ngkana arona bwa tao e eti au kanamakin ao au kataratara ao tao e nanonaki ikai are te VCO ke te Virgin Coconut Oil ao I taku bwa anne ngkanne ae ti kona ni kataratara ibukin Teraina bwa ti kakoaua bwa Teraina bon teuana te tabo ae kuri naba matoatoa aron anakin takatakana ao n aron angabuakan tao bon tein te aba ao bubuakan te tabo anne te Tia Babaire. Ao anne ngkanne tao ti na tara ngkanne te *project* teuana ae te Virgin Coconut Oil te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki are ana titiraki te titiraki.

Mr. Tetaake Eria: Ko rabwa riki Tibiika ao e koaua kanga I a manga kaitaua naba te Minitita ae rine n ana kaeka aio. Ao e koaua kanga bon ibukin tabekakin te titiraki aio, kanga bon norakina bwa e bon korakora te

takataka n te aba ae Teraina ao e bon aki kona ni babane takatakana ao e a tiku ni maan ao tao e koaua tao ibukin te buaka n aron ae taekinna te Minitita, ngaia ae bon te bubuti ao e koaua I a kaitaua n ana kauoua ni kaeka ao e koaua ngkana e taratara te aekaki ni mitiin teuana tao ibukin tera tao n are e taekinna ao kai ti a bon rangi ni kaitau ao n reitaki ma kaain Teraina ibukin norakin kakoauakin te aba aio bwa moan te kanganga aron babanena. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Akea te titiraki n arei. Te kakaitau. Ngkana arona bwa akea riki ae kan titiraki i aon te titiraki aio, te Tia Tei mai Banaba.

Mr. Timon R. Aneri: Ko rabwa te Tibiika. Imwain ae tao I wakinako ao bon bwanau ni kamauri nakoim ao nakoia kaain ana Auti n Tei ni kabane ao ai moara riki nakon ara Tia Tei ae boou mai Kuria ae mena i rarikiu aio ao ai kaain Banaba ni kabane. I kan butia te Minitita n reitanako te titiraki ni kangai, e kona ni iangoaki te iango ae ngkai e taekinaki te mitiin ni kamanti takataka ao iai iika tabeua akana a kakawaki, iikamawa akana a mena i nano. Ao ngkana ko kanakoi kanoan nanoia iika aikai ao iai bwaai aika a kamimi naba. Ao e mena ao tao iai riki te kabanea ni boiarara. Banaba ngkai iai ana aitibwaoki n roko. Ma tera ngke e karekeaki naba aekakin mitiin tabeua are a teke iai iika aikai ao a anaki bwaai akekei bwa a na kona ni kamanenaki ibukin tao te kabiribiri ke te bwainnaoraki ke tao tera nakon taai aika a na roko ao e rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ao e koaua e rabwa te titiraki te Tia Babaire. Ao tao ti na uaia naba ni ibuobuoki ma te Fisheries bwa are e rekereke ma te ika ma tao ti a tara aio te Tibiika nakon ae na roko aio.

Tibiika: Ti a nakon ara titiraki are imwina i aon te Oota Beebwa, te titiraki mairoun te Tia Tei mai Nikunau. Te Tia Tei mai Nikunau.

**KABWAKAAN BOON TE MWAKURI NI
KATEITEI NAKON AUTI AIKA BOOU I
MWANRUNGA**

Mr. Kaneang Betero: Ko rabwa te Tibiika ao e koaua ti ibukin kaetan teutana te mena bwa tao iai teutana te *mistyping* ikai. Ma N na ti kaeta ane te kanimaua n rain bwa te rongorongon anne ke te taeka anne ni bon kaitaraki ma are taetae ni i-matangina ma te *reason* ao ikai bukin ma tiaki ibukin ngkana e teretere anne iroumi Taan Tei. Kam rabwa. Ao ngkanne e na kangai taekan au titiraki n te ingabong aio are I a kukurei n tabekia n te tai aei ae kangai, bwa te Minitita are tabena e butiaki bwa e na kariaia kabwakaan boon te mwakuri ni kateitei nakon auti aika a boou ao mwakuri n onobwai ake a karaoaki nakon aia auti ni maeka taan reirei ao umwanreirei n te tabo n reirei ae Mwanrunga i Nikunau n te tai ae waekoa ngkana e riai. Bukin karaoan mwakuri akanne, bwa a na totokoa kainakin te tabo n reirei aio man ana kariaia te Ministry are tabena. Bukina naba bwa angiin auti aikai a bon aki tau ibukin maekankia ao ni wakinaki te reirei iai ao bon te koaua bwa ti aki tangiria ara taan reirei ma ara ataei bwa a na maeka ma n reirei n auti aika a bon rangi ni kamwengabuaka. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Minitita ibukin Internal ao Social Affairs.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, ko rabwa ao e rabwa te Tia Tei ae karineaki mai Nikunau temanna are e a tia n tabekarake ana titiraki n te ingabong aei. Ao aio ngkanne te kaeka are e a tia ni katauraoki. Te Tibiika, iai te mwane n onobwai ae e a tia ni kanakoaki ni Maati 2007 nakon te Kauntira i Nikunau ibukin onobwaiian auti ni maeka ao umwanreirei. Ibukin mwanen kateitei aika boou ao e waaki ngkai MISA ao MEYS ni kabwanina raoi rongorongon kateitei aikai. Ko rabwa.

Tibiika: Ngaia te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Kaneang Betero: E rangi n rabwa te Minitita n ana kaeka ao titebo ma iai kanga tao te karaunano iai te Tibiika ma I kan reitia ni kangai bwa I ataiia bwa iai teniua te reirei i aon Nikunau ao I ataiia naba bwa e na abwabwaki te *maintenance* ao tao te mwakuri naba ni kateitei ibukin booua. Ma I kan titiraki ngkanne te Tibiika nakon te Minitita ae rine, e koaua te mwane ae kanakoaki ibukin mwanen te *maintenance* ao te kateitei. Aio ae nanonaki te reirei ae Mwanrunga ke a nanonaki reirei aika a bwanin i aon Nikunau?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, n aron ae taneiai ni waaki te aba iai ao e kakanakoaki bwain te abamwakoro ae bwanin ni kataki n noraki bwa e na rawei ke ni kona ni kaboi mwakuri ake a kainnakoaki i aon te abamwakoro. Ara kantaninga bwa Mwanrunga e riai naba n rin inanon te itera anne.

Ngkana bon iai kateitei aika a mwaiti ke a rangi ni bubura te Tia Babaire ao tao e na kona ngkanne n aki tau te mwaiti anne ni katoai baia reirei ni kabane ma n angiin te tai mwaane ake a kanakoaki, a na katoai baia ni kabane, kanga te abamwakoro ibukin taian onobwai. Ko rabwa.

Tibiika: Te titiraki riki mairoum te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Kaneang Betero: E rangi n rabwa ae taekinaki ao I taku bwa e a moanna n teretere riki ao I kan kamatata riki teutana te Tibiika. I karabwa are e taekinaki ao I a manga tabeka riki kanga buokan te titiraki ni kangai bwa, e rabwa te Minitita bwa e kakoaua ae e abwabwaki te mwakuri. Ma I a bubuti ngkanne, tera aron rinanoan aio, aron te reirei ae mwaneweaki n te titiraki ae Mwanrunnga n ti ngaia bwa are I bon nora aron te mwakuri ikekei, e a bane ni boou te bwai n reirei ni kabane ma tao n aron bukina, ane e kateretereaki inanon te titiraki. Iai rinanoan aio iroun te Botaki n Reirei ma are te MISA n taraki bwa te mwakuri ma mwakuri ni kateitei ao mwakuri n onobwai aikai, a na kawaekoaki ni kabwaki boou n te tai ae waekoa ngkana e riai? Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, n aron ae ti taekinna ao ti tauraoi n tainako ni kanakoi mwaane ake a kaineti ma aron mwakuri ake a tia ni karaoaki ao e a tia naba n tibwatibwaki aron kanga te katabeaki i aon aekakin onobwai aika ti waaki iai n aron taian bobou aika a boni boou, auti aika a tibwa karikaki mataia, aongkoa e tabeakina anne te Ministry are tabena. Iai naba ngkanne kateitei aika a boou

ake tao a riki bwa tao kanga tao onobwai nakon auti ake a tia ni bwaka ao a mka ao akanne ngkanne bon tabera. Ngaia are titebo ma e na rangi n rau naba nanon te Tia Tei ao te reirei ane Mwanrunnga bwa ngkana iai ngkai aika a tuai n roko boou irouia ao a na aki nanououa bwa ti tauraoi ni kabwaka n te tai aei waekoa inanon te tain te waaki ngkai inanon boong aikai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia ao ti kabaneko te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Kaneang Betero: I kaitau ao I karabwarabwa te Tia Babaire ao I taku bwa a bon ongora kaain Nikunau ao riki te reirei are a bwainna te reirei anne n aron Manriki ao Rungata, I taku bwa a rangi ni kukurei ao a rangi ni butimwaea ae taekinna te Minitita n te ingabong aio. Au kantaninga bwa e na kawaekoaki ni karaoaki anne te reitaki i marenaia nakekei mai Nikunau ao nakomai nakon te botaki ni mwakuri aio ao ko rangi n rabwa.

Tibiika: Titebo ma akea te titiraki i aon anne ao N na angan moa te Tia Tei mai Tabiteuea ao mwina te Tia Tei mai Butaritari. Te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao bon te kamauri nakoim ao e rabwa riki te Tia Tei naba ae karineaki temanna mai Nikunau n tabekan te titiraki ae rangi n tikiraoi n te ingabong aei ao e kangai ngkanne au titiraki ibukin abau ae Tabiteuea Maiaki, bwa tao ngkana e na ataia te Minitita ao n rokon te Tiim ao e tabekaki nakon te Tiim te bubuti bwa iai boou taan karaoa te Outero ae tiku ngkai n tinetine te Tia Babaire. E a bongata te

tai, e tuai man bwaka ao e taku te Tiim bwa e na mwannanoia ao ngkanne I a kan titiraki ni kangai, bwa e a tia n roko te bakaoriori ma te kaonnon aei nakon te Minitita aio ibukin kainnanaoia kaain Tabiteuea Maiaki are e anganaki ana Tiim te kauoman n rokona ikekei bwa e tuai mani bwaka booia, iai tabeman booia taan mwakuri ae tiku ngkai n tinetine. E a tia n roko inanon bain te Minitita aio ke e tuai ao ngkana e a tia, e na karaoia nningai ni mwannanoa aio bwa n taai aika nako, ngkoananoa ao ti nora te kaeka man te Tautaeka bwa e rangi n aki boo ma aongina. Ngaia are ti a bubutia te Minitita bwa e a taitaoka n anga te kaeka ae kanga e na rauaki te nano iai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ko kona ni kaeka aio te Minitita n te Home Affairs? I taku bwa kanga e okoro ma aron te *topic* aio ngaia are I a *disqualify* arei ngkanne. E nakoim te Tia Tei mai Butaritari.

Mr. Tinian Reiher: Ko rabwa te Tibiika ao e koaua ai bon reitan te kamauri n tamaroan te ingabong ao I ti kan reita te titiraki aio te Tia Babaire ni kangai nakon te Minitita ngkana arona bwa e aki tauraoi naba ni kaeka au titiraki ao I kukurei naba ni manga bon ongora i tinaniku te Tia Babaire. Ni kaineti ma taian umwanreirei ake a karaoaki ni bwain i-matang. I kona n ti bubutia te Minitita, e a tia ni wakinaki te mwakuri ni katamaroa nakon umwanreirei akanne ao ngkana e a tia tao ibukin ara abamwakoro ae Butaritari, tao e a tia ni kanakoaki te mwane ibukin onobwai akanne? I kona n ti bubutia te Minitita te Tia Babaire?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire, e rabwa ao ti na kataia ni kaeka te titiraki are kanga e mena naba i tinanikun te katauraoi ae ti mena inanona ma te *programme* i aon te naan onobwai ni bwaai ni i-matang, iai te *plan* ae e a tia ni waaki iai ao mwanena ngkai ae tauraoi ni kaninganingaki rokona n te tai ae waekoa. Ngaia are Butaritari, kanga iai ngkoa te kawaekoa are ti kataia ni kaea n te tai arei ma tao ti kai manga bon *check* ngkana arona bwa e a tia n nako te kataumwane nako iai, ti a kai manga bon noria ma ara koraki ma bon iai ngkoa te tai are ti na waaki iai i aon auti ake a matoa ke bwaai ni i-matang n te aro ae na kona naba n ti teuana wakinaia ma ti rangi ni kantaningaia bwa e na waekoa naba wakinan aei. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Butaritari are temanna.

Mr. Toakai Koririntetaake: Ko rabwa te Tibiika ao ngkai ai tibwa au moan tai moa n teirake inanon te Auti aio ao bon te kamauri nakoim, nakoia raora nako aika Taan Tei, Minitita, te Beretitenti ao riki te Tia Tei ae boou mai Kuria. N te ingabong aei, I kan reita ana titiraki te Tia Tei temanna mai Nikunau ni kainnanaoia naba kaain ara abamwakoro ae Butaritari n tangiran mwanen te baere karaoan aia auti taan reirei bwa e koaua a rangi ni unga nanoia aomata ni karaoan auti aika a boou n onean mwin auti ake a aikoa kabonganaki ke taian auti aika a raka ibukin mwaitia ke rakaia taan reirei inanon te reirei ao te bwai are ti kan ataia bwa nningai are a a na roko iai bwa a maan tabeua auti n tia ao tabeua a aikoa karaoaki bwa a taninga te baere e a roko irouia aomata are e kangai, ti a taninga rokon te mwane ao ti a mwakuri ngaia ae ti a

bubuti nakon te Minitita, e kona n anga ana kaeka i aon aikai bwa a aonga n rauaki naba nanoia taan mwakuri ibukin tataningan aia mwane. E rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire, e rabwa buokan te titiraki mairoun te Tia Tei riki temanna mai Butaritari ao e koaua ae ti teimatoa ni bubutimwai taian *claim* man abamwakoro ni kabane te Tia Babaire ao ti teimatoa naba n tauraoui n tainako ni kanakoi mwanen taian *claim* ake a roko inanon baira. Ti ataia bwa e kona ni mwarara teutana nakon bwaai mai aon aba n nakomai te Tia Babaire, ma n te tai are e roko iai te *claim* arei te Tia Babaire ao iai tabera ae e abwabwaki bwa ti riai ni kanakoi mwanen bwaai akanne. A mwaiti aaba te Tia Babaire aika a bon tuai naba n roko aia *claim* iroura ngaia are ti bon tuai naba ni kanakoi mwaane ma ngkana arona bwa tao e rangi ni mwaiti te *claim* aio ma e tuai n nako iroura ao I taku bwa angina ae ti kakanakoi bwa ara kanako mwane ni katoa namwakaina nakon aaba aika a kakaokoro e teimatoa ao ake a rangi n rotaki ke n rangi ni mwaiti aia kanganga riki ngaia are ti moa ni kaei n tainako n te tai are e kaoti iai ma e koaua ae Butaritari, iai teutana te mwane ae ti a tia ni kanakoa ma ngkana iai nikirana ae ti tiku naba iroura ngkai, aongkoa ti kantaningaia bwa a na bane ni botaki n te tai ae ti teuana ao ti na bane ni kanakoi naba ma nikiran mwaane ake a kainnanoaki n aaba tabeua i aon Kiribati ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Butaritari.

Mr. Toakai Koririntetaake: Ko rabwa te Tibiika. N na ti reita riki arei bwa e koaua ae ngkai e a kaokoro ongoraia aomata te Tia Babaire bwa n tabetai, a tanninga moa te mwane ao n tabetai n aron ae e a taekinna ngkai te Minitita, a manga tiku n tataninga te *claim*. Enga ngkai ae ti na mwakuri inanona bwa iai kaawa tabeua, a aikoa karaoi tibwangaia ngkai bwa a taku, ti a tanninga rokon te mwane bwa are ngaia bon te mwane ae na roko are ibukina ngke tiaki te bae te onobwai bwa te kateitei ae boou. E a ataki bwa mwaitira te mwane ae na kabaneaki ibukin teuana te mwenga ke te auti ngaia are I kan titiraki riki bwa engae a na iria aomata, ane e na kanakoaki moa te *claim* ke e na roko moa te mwane ao taan mwakuri a karaoa naba kanoana ao e tia raoui te mwakuri ao e bwaka boona? Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire, tao N na ibuobuoki n anne bwa kanga e kaeti riki ma au botaki ni mwakuri. Ngkana te kateitei ae boou, ao taben ngkanne te Botaki n Reirei ngkana te moan bobou ae boou, taben ngkanne te Botaki n Reirei ao kanga kabwarabwarana ngkanne e kangai bwa ngkana e tia te kateitei anne ao ti anga ngkanne mwina nakon te MISA ibukin ngkanne te *maintenance* bwa e na manga taua mwina te MISA are e a kona ngkanne ni kataumwane ibukin te onobwai nakon ririki akana imwina. Ma e koaua ae n te tai aio ngkanne ao ti tabe ni karerekei. Iai ara *record* inanon baira ibukin mwaitin te naan bobou aika a kainnanoaki man reirei aika a kakaokoro ao ti tabe ni kabwanina ngkanne anne bwa ngkana arona bwa e tia raoui tamneina ae bwanin ao ti a kona

ngkanne n ataia raoi bwa iraua te mwaiti ni mwane ae na kainnanoaki ao ti a kona naba ni wakina ngkanne ara bubuti nakon karekean mwanen aikai mairouia taabo ake a tia n anga aia ibuobuoki i aon aio moara riki aio i aon te *classroom*. Ma i aon ngkanne ane kanga *home unit* ao ti kariai ngkanne te naan bubuti bwa a na waekoa ni karokoaki n ara botaki ni mwakuri n te aro bwa a na kona n tabwanin raoi ngkanne ma ara ware aika iroura ao ti a kona ngkanne n taraiia bwa enga ngkanne ae na wakinaki ngkana tao e ibuobuoki anne.

Tibiika: Te kabanea n titiraki, I a anganiko te Tia Tei mai Tabiteuea Meang.

Mr. Tetaua Taitai: Ko rabwa te Tibiika ao au titiraki aio e bon rekereke naba ma te titiraki are e a tia n tabekaki are ibukin naba mwanenakin te moan bobou teuana are e kateaki n te reirei teuana i Tabiteuea Meang n te kawa ae Tekaman ae aran te reirei arei Buranikoraoi Primary School ao e a tia ni kateaki bwa e iangoaki bwa e na roko te tia reirei temanna ae boou ao ngkai kain kawa aika teniua ake kanga aia reirei aio, e tia te auti ao a tia ni koreaki te naan kai ibukin te umwa ni kuuka ao te roki ma a kaongoaki bwa e aki kariaiakaki te auti arei bwa e bon aki riai ni kateaki n te moantai. Anne ngkanne ae kaokoro ma are a tuangaki iroun te reirei n te moantai. E kona ni ibuobuoki i aon aio te Minitita taitaoka?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Ao e rabwa ae taekinna te Tia Tei temanna ae karineaki mai Tabiteuea Meang. Akea atakin anne irou ma te bwai ngkai ae

karaoaki e kangai bwa ti a moanna ni katuka ngkai te aekaki ni waaki are aomata ke kaain te kawa a bon waaki naba ni katea aia umwanreirei n oin nanoia ao a *claim* naba ngkanne te mwane. Ngkai ae ti a waaki iai, ti a kataia ni karaoa moa te iraorao are e kangai, kanakomai moa mwaitin te naan umwanreirei ake kam kainnanoi ao ti na kanakoa ngkanne te bwana nakoimi ni kangai, ani wakina te kateitei. Ngaia are n aron are e a tia ni karaoaki, tao ti kona ni manga kabwanina riki raoi rongorongona bwa ngkana e koaua ae e aki anga te kariaia n te moantai au botaki ni mwakuri ao ti a manga karaua ngkanne n noria bwa tera raoi riain ngkanne anne ao ngkana arona bwa bon iai riaina ao ti kona ni manga iangoa ngkanne kakaeen angan te kanganga anne. Ko rabwa.

Tibiika: Ti a nakon ara titiraki are imwina i aon te Oota Beebwa. Te titiraki No.20 mairoun te Tia Tei mai Tamana. Te Tia Tei.

**MWAITIN MANGA TANG MAI
AON ABA AIKA A NA
ONGORAEAKINAKI N
TE BOWI AE RIETATA**

Mr. Kabetite Mwetaka: Ko rabwa te Tia Babaire ao e koaua imwain ae I tabeka au titiraki bwa e na kaekaki ao ai bon bwana moa n reiti ake a tia n taekinaki ibukin kanoan te bong aei ma ake ngkoananoa te kamauri te Tia Babaire nakoim, moara riki te Tautaeaka, te Beretitenti ma ana Minitita ao Taan Tei aika a karineaki. Ai bon bwanaia kaain au abamwakoro ae Tamana ni kamauri ngkami ao ni katekeraoi ngkami inanon ana kabanea n Auti Kiribati n te tai aei. Te Tia Babaire, I a bubuti kaekan au titiraki

ane No.20 ae kangai taekana, e kona te Tautaeka aei ni kaongoa te Auti aei bwa mwaitira raoi te manga tang mai aon aba nakon te Bowi ae Rietata ae riai n ongoraeakinaki? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire ao aio ngkanne kaekan ana titiraki te Tia Tei temanna ae karineaki mai Tamana.

Te Tibiika, bon ana kantaninga te Bowi ae Rietata bwa a na ongoraeaki manga tang ni kabane n rokona i aon aba. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te Tia Tei are am titiraki te titiraki, e nakoim.

Mr. Kabetite Mwetaka: Ko rabwa te Tia Babaire. E koaua I kaitau nakon ana kaeka te Beretitenti are e a tia ni kaeka au titiraki aei ao n otau tarana bwa akea te mwaiti ae kataningaki bwa e riai ni baireaki ibukin te Bowi are e Rietata bwa ngkana tao teuana ke uoua ke teniua te keiti ao e tauraoi te Bowi ae Rietata n ongoraeakinna. Tao ngaia aio kaekana raoi te Tia Babaire? E nakoim te Tia Babaire.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Te Tia Babaire, n aron are I a bon tia naba ni kaeka inanon taai ake a tia n nako ao kanga iai te mwaiti n reitaki naba ma aron te maan te Tia Babaire bwa kanga tiaki te kantaninga bwa e na manga katukaki te abamwakoro teuana n aki kakaraoaki ana keiti kiaina ngke tao e tuai ni koro mwaitin ana keiti. Ao bon iai te

program are e kawenea te Bowi are Rietata n te tai teuana ma te tai teuana ibukin kawarakin aban Kiribati aika a kakaokoro te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kabetite Mwetaka: E rangi n rarabwa te kaeka te Tia Babaire ao buokan riki te titiraki. Ao e koaua are iai taian manga tang aika a wene ngkai ibukin au abamwakoro ae Tamana. Tera te kanganga ibukin ongoraeakia n te tai aei te Tia Babaire? Ko rabwa.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kakoaua ae iai te mwaiti ngkai ae 11 te keiti i aon Tamana ao e koaua iai naba n aaba riki tabeua ma e koaua ae bon iai te kanganga moa n te tai aio n aron ae e ataki ibukin te mwamwananga nako aon aba inanon wenen te naan wanikiba n te tai aio te Tia Babaire ao ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kabetite Mwetaka: E rabwa riki te kaeka ae tamaroa te Tia Babaire mairoun te Beretitenti ao ti a bubuti ngkana arona bwa tao e koaua ae iai te kanganga ibukin te bao ni mwamwananga ngkana tao arona bwa iai angaraoina, I a bubuti ibukin ara keiti aika 11 i aon ara abamwakoro ae Tamana, e kona n reke ongoraeakina iroun te Tia Moti ae Rietata n te tai ae waekoa?

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: E rabwa reitan te titiraki mairoun te Tia Tei mai Tamana te Tia Babaire. Bon aio te kantaninga

are e wene inanon te Bowi ae Rietata bwa e na kataia ni kaea ana *program* are e a bon tia ni kawenea ibukin te abamwakoro teuana ma teuana te Tia Babaire ao e rabwa.

Tibiika: Ngkana arona bwa akea riki buokan titiraki mairouia Taan Tei, tao ti nang mwaing nakon te titiraki are imwina i aon ara Oota Beebwa, te titiraki mairoun te Tia Tei mai Tarawaieta. Te Tia Tei.

**KAREKEAN TAIAN KARAUN N AKAWA
IBUKIN BOBOTI N AKAWA NI KAWAN
TARAWAIETA NI KABANE**

Mr. Kataotika Tekee: Ko rabwa te Tia Babaire. Te Tia Babaire, No.11 au titiraki n te Oota Beebwa n te bong aio ae kangai taekana, te Tia Babaire, e kona te Minitita are tabena ni karekei karaun n akawa ae mataia 2½ te inti, 3 te inti ao 5 te inti ma mwaitia ae kaka 20 te inaki ni katoai matan karaun akanne te Tia Babaire nakon Boboti n Akawa te Tia Babaire ni kawan Tarawa Teinaieta ni kabane? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Minitita of Fisheries and Marine Resources Development.

Hon. Natan Teewe: Ko rabwa te Tia Babaire, ao e koaua bon reitan naba taian bwana ni kamauri nakoim te Tia Babaire ao bon nakoia kaain Kiribati. E rabwa te Tia Tei ae karineaki mai Tarawa Teinaieta n ana titiraki ao aei kaekana ngkanne te Tibiika.

Te Tibiika, bwaai n akawa ake a katauraoaki ibukin te Boboti n Akawa bon raon naba te karikirake are te auti ni kamwaitoro. N te tai aei ao bon ti te

ao, te timboro, te kabun, te riro ao te kaibetia ake a tauraoi n anganaki te Boboti n Akawa ibukin te karikirake are te auti ni kamwaitoro. I karautaeaka bwa bon akea moa te karaun ae tauraoi n te tai aei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Kataotika Tekee: Te Tia Babaire, e rabwa te Minitita ae karineaki. E koaua I tuai n roko n tabeka au titiraki ni kaekaki ni kaineti ma te tabo ni kamwaitoro ma I kaitaua n te tai aio te Tia Babaire bwa e a rimoa naba ni kaekai itera tabeua ake tao a kuri ni kaineti ngkai ma bwaai aika a na wakinaki ma te tabo ni kamawaitoro ae I taku bwa tao e nang wakinaki ngkai i Tarawa Teinaieta. Au bubuti te Tia Babaire ngkanne nakon te Minitita ae karineaki, norakina n te tai aio bwa e tuai moa n nora riain karekean te naan karaun. I taku bwa bwaai n akawa aika a rangi ni kakawaki ni kaawa aika Tarawa Teinaieta mai Buariki nako Buota. Tera raoi te kantaninga te Tia Babaire ae I kan butia te Minitita n te tai aio ae nanonaki ke boton te iango ngke a kateaki Boboti n Akawa n rangi ni waekoa ni katoai kawan Tarawa Teinainano te Tia Babaire? Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: E rabwa buokan te titiraki ao e koaua kanga tao n otau n aron ae kananona te Tia Tei ae karineaki ao kanga bon ti kainnanoan te karaun irouia kaain te Boboti i Tarawaieta ngaia are kanga anne tein au kaeka nako iai i aan naba te kantaninga are te karaun iai ngkai ae tauraoi inanon bain te Botaki n Akawa are e mena i Tanaea ao anne ngkanne ngkai e boni kaan Tarawaieta ao I taku

bwa anne teuana aia tabo ni bobwai ae a kona ni karekea aia karaun iai te Tia Babaire ao ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kataotika Tekee: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kaitaua te Minitita ae karineaki ni kaekakin ao katakin manga kamatakin te titiraki ae tao I nanonna n te tai aio te Tia Babaire. E koaua n te kantaninga n te karaun te Tia Babaire ao e koaua, iai aika a kona ni kaboaki n te tai aio ma te bwai ae boboto iai te koaua i aon te titiraki kanga bon kiteran raoi te oi ni kantaninga bwa tera raoi ni koaua oin te kantaninga ke te waaki ae a wakinaki ngkai iroun te Tautaekea aio ae katean te naan Boboti n Akawa ni katoa kaawa. E na wakina te waaki ni bitineti te Tia Babaire ke tera raoi ana waaki ibukia te botannaomata? E na karikirakea aron aia karekemwane te Tia Babaire ke e n reke bwa te tabo ni bobwai teuana ae na kakarerekei bwaai ake e a tia n taekin te Minitita ae karineaki ae tao e aki rekereke bwa Boboti n Akawa ma tao ana wakinaki ngkanne ngkana arona bwa e tei te tabo ni kamwaitoro ma autin te tabo ni kamwaitoro te Tia Babaire are e na wakinaki i Tarawa Teinaiaeta. Ko rabwa te Tia Babaire ao I a butia te Minitita.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: E rabwa buokan te titiraki ao e koaua tao e na kuri ni kabitarate te oota teutana i aon tein ana titiraki te Tia Tei ae karineaki mai Tarawaieta bwa e koaua are iai te Boboti n Akawa ae e a kaman tei i Tarawaieta ao iai naba ngkanne are kanga e a tibwa wakinaki are te tabo ni kamwaitoro are aongkoa e na tei naba

bwa kanga te Boboti teuana ao n aron kabwarabwaran teutana te Boboti are ibukin te tabo ni kamwaitoro, aongkoa te Boboti ae a bon tabangaki naba ibukia kaain Tarawaieta ni kabane ao tao te Boboti are e rangi ni kananona riki ikai te Tia Tei tao taian Boboti ake tao a tei rinanon kaawa ngkana arona bwa e eti otau. Ma I taku bwa tao e a bon tia n teretere au kaeka iai te Tia Babaire are ngkana kainnanean te karaun ao iai te karaun ae tauraoi i Tanaea ma ngkana e kananona te Tia Tei ae karineaki bwa e tangira naba karokoan te karaun n te tabo ni kamwaitoro ao I taku bwa anne ngkanne are e a bon nakon te tabo ni kamwaitoro ke te Boboti teuana ma teuana bwa are aia mwane ke bwaai n akawa are a na anganaki, a na kaboinako ke tao a na kona n tangoaki ao e na reke aia mwane mai iai ngkanne ao a na kona naba ni manga tara te karaun ngkana arona bwa teuana mai buakon kainnanaoia te Tia Babaire ao ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kataotika Tekee: Ao I kaitau te Tia Babaire nakon te Minitita ae karineaki ao I taku bwa I kan kaoka riki te Tia Babaire te titiraki aio nakon te Minitita ae karineaki bwa I taku bwa e na bon riai raoi ni kaeka ni kateretereaoi bwa e aonga ni matata irou ao irouia naba kaain Tarawa Teinaiaeta. Tera raoi te kantaninga are e a tia ni iangoia te Minitita ae karineaki bwa ana mwakuri Bobotin kaawa aikai ae a na riai ni karaoia ao ngkai a tei inanon kaawa ibukia kaain Tarawa Teinaiaeta te Tia Babaire. Ti kakoaua n te tai aio n aron are e kaeka te Minitita ae karineaki te Tia Babaire bwa a kona ni kaboaki karaun aikai tao ngkana a tangiraki, a

na karokoaki ngkana arona bwa e tei te Ice Plant ke tera riki ao tao a na kona naba ni kaboaki ake i Tanaea ao tao a kona naba ni kaboaki matau te Tia Babaire tao n te tabo naba ni kamwaitoro arei ma kanga I bon ti kan kitera raoi te titiraki bwa tera raoi ni koaua ae nanonaki bwa aan raoi ke boton te kantaninga ngkai a kateaki Boboti n Akawa aikai ibukia kaain Tarawa Teinaieta ao tera te mabiao ae na reke irouia kaain Tarawa Teinaieta ngkai a tia n tei ngkai te Tia Babaire? Ko bati n rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: E rabwa riki buokan te titiraki ao I taku bwa e bon kaekaki raoi naba nanon ana kan oota te Tia Tei ae karineaki. E a manga bon kaeka ana titiraki te Tia Babaire bwa are bwaai aikai e koaua ae a bon karekeaki bwa taabo ni kamwaitoro aikai ke Boboti aikai, a bon kateaki ibukin buokan ke tao katamaroan ke karikirakean riki aroia kaain abamwakoro ke kaain buuki. Bwaina n aron are I a tia n taekinna n taian bwai n akawa, a na kona ni kaboakinako ao a na kareke raka mai iai ao a manga bon bobwai n te baere te *revolving fund* ao irarikina naba te Tia Babaire, tiaki ti anne ma are bon te akawa naba ngkanne e kona naba ni butimwaei aia ika kaain te Boboti ke tao bon taan akawa riki tabeman, te Boboti aei are e kaboa mairouia ao e kona ni manga bon kabooanako ngkanne iika akanne are e na bon manga reke naba iai ana mwane te Tia Babaire. Ao I taku bwa mai ikanne ngkanne are kanga e a reke naba kanga bonganana ke tao aia raka ni itera ni karekemwane naba teuana i aan te kantaninga are kanga bon oin

katean te Boboti aikai te Tia Babaire ao ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki ma I a butiko ko kona n ti kanakoa raoi am titiraki n ae kanga e aonga n teretere raoi iai te Minitita, ko a kakimototoa riki am marooro bwa ko a kanakoa te titiraki nakon te baere ko tangiria ni kan oota iai. Kanga ti au ibuobuoki nakoim te Tia Tei n ae ko a kanakoa riki am titiraki.

Mr. Kataotika Tekee: Te Tia Babaire, I karautaeka ngkana arona bwa ko aki oota n aron are I titiraki iai te Tia Babaire. Ma I taku bwa ae I kataia n titirakinna, tera raoi ana waaki te naan Boboti n Akawa aikai? E oota anne ngkanne iroum te Tia Babaire ao te Minitita ke e aki? E rabwa.

Tibiika: E rangi n oota raoi. E rabwa anne. E nakoim te Minitita.

Hon. Natan Teewe: E rabwa buokan te titiraki ao e koaua Boboti aikai kanga bon akea okorona ma aekakin Boboti ngkoa nikawai. Tao e koaua ae tao e ti kaokoro i aan te itera are Boboti nikawai tao a kaboa nako te kaako ke tao a butimwaea te katine, kanga n aron anne. Ao aikai ngkanne e a manga tabe ma te ika te Tia Babaire ao bwaai n akawa. A kona ni kaboinakoi bwaai n akawa ke tao a tangoaki ao a kona naba ni butimwaei aia ika ke ni kaboi iika mairouia taan akawa, ao ikanne are kanga e a reke naba bwa kanga aron tein te bitineti anne are e kanaanonaki n taian Boboti aikai te Tia Babaire. Ao tao e a bon reke naba ngkanne kanga kaniwangaia mai iai ngkanne te naan *members* te Tia Babaire ni bon tein naba aron are mai imwaina are tao e

kona ni bwaka bwa te boneti ke tao terana riki te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kataotika Tekee: Ko rabwa te Tia Babaire ao I anga riki au kaitau nakon te Minitita. Iai aia biribiri te Tia Babaire Boboti aikai ni kaawa aikai ngkana arona bwa ngkai a tia ni waaki ngkai ke tera raoi ni koaua aron biribirin kanoan aia waaki. Antai ae mwanena aia waaki ao tera aron ke e kanga aron butin aia waaki te Tia Babaire? E rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: E rabwa buokan te titiraki te Tia Babaire ao e koaua ni bon tein ke bon tuan te Boboti ao e koaua ae *members* ke tao taan bwaibwai a na bon riai ni iai aia birimwane ma te birimwane are e na bon tannako naba aron baireana iroun te Boboti teuana ma teuana. E kona n ae tao \$5.00 i aon temanna ke tao te aekaki anne te Tia Babaire. Aron mwanenakin kabutan te Boboti aei te Tia Babaire n te moantai, tao e bon matata naba n aron au kaeka are mai imwaina are iai bwaai aika e na anganaki are e na kona ni kaboi nakoi moa ao tao e na reke ana mwane teutana mai iai ao e karaunna naba n aron anne te Tia Babaire ao kanga ni bon teina naba n aron are e a tia naba ni kariaiakaki iroun te Tautaeaka ao iai naba ngkanne te buoka teutana are e na ti kona ni katea moa waen te Boboti n Akawa anne inanon n te mwaiti are e a tia ni baireaki naba. Ao mai ikanne are e kantaningaki bwa taan bwaibwai n te Boboti ngkanne a boni kona ni kateimatoa aron maiuraoin aia Boboti n aron bitineti ke aron kabutakina are I a tia n taekinna ao ko rabwa.

Tibiika: I taku bwa e a kaman katea baina moa teuare te Tia Tei mai Butaritari are temanna arei. E nakoim te Tia Tei mai Butaritari are i Nuka.

Mr. Tinian Reiher: Ko rabwa te Tia Babaire ao ti kan ibuobuoki nakon ana titiraki te Tia Tei temanna ae karineaki mai Tarawaieta te Tia Babaire. Te titiraki e kangai, n rekereke ma te tabo ni kamwaitoro are e na kateaki i Tarawaieta, a kona ni kariaiakaki te naan Boboti akana a tia n tei rabwataia inanon kaawa bwa a na bukinibwai n te tabo ni kamwaitoro n te aro ae a kona riki ni mabiao te naan Boboti ma kaain te kawa akana kaain te Boboti te Tia Babaire?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: I taku bwa n aron are I kataia ni kabwarabwara te Boboti aei kanga te Boboti aei kanga ibukia kaain Tarawaieta ni kabane ao te *membership* ke tao aron kaainakina e bon nakon naba kanga aron aia babaire ke ana babaire te Boboti teuana ma teuana. Tao ngkana bon te bukinibwai i aon temanna ma temanna ke tao n aron are e kanaanaki ni buokan te titiraki tao ngkana arona bwa a manga tangiria ni *member* Boboti ake a bon kaman tei, ao anne ngkanne e a bon nakon aia babaire taan bwaibwai ake n te Boboti anne te Tia Babaire ao ko rabwa.

Tibiika: I a karautaeaka bwa a bon koro mwaitin ara titiraki aika onoua. Ma ngaia are I a karautaeaka n anne ao ti a manga mwaing nakon te titiraki are imwina, te titiraki No.27 i aon ara Oota Beebwa, te titiraki mairoun te Tia Tei mai Tabuaeran.

**KARAOAN KAWAIN TABUAERAN
IMWIN ANA URUBWAI TE KARAU**

Mr. Tinia Mariano: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao N na bubuti kaekan au titiraki ae No.27 i aon te Oota Beebwa ae kangai taekana, e taekinna te Tautaeaka nakon ana Ministerial Tour i aon Tabuaeran imwain tokin te ririki ae nako 2006 bwa e na karaoa kawain te botannaomata ibukin kirimwanonona ma bokabokana n ana urubwai bwakan te karau ao n ana urubwai naba te kawai nakon aia kaa ma aia rebwerebwe ao aia bwatika taan bwaibwai are a kamanena te kawai. E kona te Tautaeaka ni kakoroa bukin ana taeka aei n te tai ae waetata bwa e aonga ni buokaki iai kainnanon te botannaomata? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Minitita n te Line & Phoenix Islands.

Hon. Tawita Temoku: Te Tia Babaire, I a reita te bwana ni kamauri n te ingabong aio n aron ae e a tia n tabetabekaki man te ingabong aio. Kam na bane ni mauri n raoiroin te ingabong aio. Iai te bitaki teutana te Tia Babaire ae I kan tabekia nakon te Tia Tei ngkana e kariaia, te bitaki ae rangi ni uarereke ae ni kaekan te titiraki. Ao te bitaki aio nakon te kabanea n tiententi, te kabanea n rain, te kauoua ni kabane ao te kabanea n aron ae kangai te Tia Babaire, e na kamaunaki te taeka are e tauraoi iai mwanen te karikirake aio n oneaki mwina n te taeka ae “te tai ae waekoa” te Tia Babaire. Ao teina ngkanne e kangai te Tibiika, tangiran te katamaroa n te kawai n aron are e tabekia te Tia Tei ae karineaki mai Tabuaeran, e na karaoaki n te tai ae

waekoa ngkana e kariaia te onono anne te Tia Babaire.

Tibiika: E uara te Tia Tei mai Tabuaeran?

Mr. Tinia Mariano: Ko rabwa te Tibiika. I rangi ni kaitaua ana kaeka te Minitita ngkai e kaeka au bwai aio. I taku bwa aio ae kanga n aron ae taekinaki raoi te titiraki bwa te kanganga ae moan te abwabwaki ao kaekana e na karaoaki naba n te tai ae waetata. I rangi ni kukurei n ana kaeka te Minitita te Tia Babaire ao tao e koaua kainnanoana aio ao tao ti na kona ni kakaraki ni kangai ao tao nningai te tai ae waekoa?

Tibiika: Ngaia, ko a kukurei moa ni kaekan am titiraki ae e a tia n tabekia te Minitita? Te Tia Tei, au kantaninga bwa ko a kukurei iai. Ngaia, e kukurei. E nakoim te Minitita.

Hon. Tawita Temoku: E rabwa ana manga titiraki kaua te Tia Tei ae karineaki ao te *project* aio ngkai te Tia Babaire ae tabe ni kakaeaki mwanena n te tai ae waekoa. Ara kantaninga bwa e na waekoa n *secured* aio ao e na tauraoi. Iterana teuana ngkanne, te *implementation* e na karaoia au botaki ni mwakuri man te Aono n Raina ao iai te kaibuke ae tauraoi ibukin karaian bwaai ni mwakuri ma e tabe ni karaoaki ngkai te Tia Babaire ao n reken taina ngkana e waekoa n tamaroa aio ao e na kona ni karaiaki bwaai ni mwakuri n aron ae kantaningaki te Tia Babaire i aon aei. Ko rabwa.

Tibiika: Ngaia te Tia Tei.

Mr. Tinia Mariano: E rabwa te Tia Babaire. Bon te kaitau riki ae rangi n abwabwaki. Tao e koaua aio bon te

kanganga teuana n ara tabo ae Tabuaeran, te karau ao manga mwanonon te kawai ao bwai ni mwakuri aika a buti n te kawai. Ti rangi ni kaitau n anne. E rabwa.

Tibiika: Tao e anoano moa bain te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Dr. Harry Tong: Ko rabwa te Tia Babaire. Buokan te titiraki nakon te Tautaeaka. Katamaroan kawain te botannaomata i aon Tabuaeran, e kakoaua te Tautaeaka bwa aio bon mwakoron naba kanoan ana koranikaeti. Ngkana e kakoaua anne te Minitita ao bukin tera e tuai man reke mwanena inanon aua te ririki, ae nang toki ngkai te aua n ririki anne nakon te wiiki ae na roko? Ko rabwa ikanne te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, I karautaeaka bwa I a ibuobuoki n aio bwa ngkana I a manga kona are e irekereke ma kanga te babaire ao katauraon karikirake ake a kainanoaki n ana babaire te Tautaeaka ao ni kaineti naba ma aron are e kainnanaoia te abamwakoro ao e a tia ni wakinaki anne ao e a tia n roko te aba iai ngkai ao titebo ma e a tia ni kukurei te Tautaeaka ao Tabuaeran ni moanibwaia moa arei. Te waaki are e abwabwaki are imwina te Tia Babaire ao tao e koaua te kauoua Tarawa bwa are Tarawa te tabo naba ae rangi ni korakora naba kainnanaoan te uruaki iai ao karaoan te kawai ibukin te botannaomata ao tao iai riki aaba iraua akana a rangi ni kainnanaoaki ma a ienikuri aikai te Tia Babaire ao a tibwa rinnako inanon te babaire ma aron karekean mwaneia ibukina bwa a bon tibwa noraki naba riaina te Tia Babaire.

Tabuaeran teuana te Tia Babaire, te tabo ni kaneweaba ae rangi ni kainnanao te kawai ao anne bukina naba ae ti kibaria naba n te tai ae rangi ni waekoa ni kataia ni kakaea angana bwa e aonga naba n tia. Ma karaoan te kawai ae tabangaki n aron ana koranikaeti te Tautaeaka ae i aon naba kawaina ngkai ni wakinaki n aron are ti a tia ni waaki iai ma are bon te *project* ae rangi ni bubura te Tia Babaire. Ti aki kantaningaia bwa ti nang kangaiakina naba n te tai ae rangi ni waekoa ao e nang tia naba ma e wakinaki aio ao bon ara kantaninga ao e na bon tia naba n aiaron ae ti taku bwa ti kona ngkai ni katiai bwaai aika a matoatoa. Aio te Tautaeaka ae tauraoi ni katiai karikirake aika a bubura ao a mimitong. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Butaritari ao imwina I anganiko te Tia Tei mai Onotoa. Te Tia Tei mai Butaritari.

Mr. Toakai Koririntetaake: Ko rabwa te Tibiika, ao I a kan reita naba ana titiraki te Tia Tei ae rine mai Tabuaeran ibukin taekan te kawai ao ti rangi ni bakantang irouna n ana kaeka te Minitita ae kangai, e tauraoi te kaibuke are a kona naba ni uota te bwai ni mwakuri nako Tabuaeran n te tai ae rangi ni waekoa. Tera bukin ae ti bakantang iai te Tia Babaire bwa ti mwiokoaki n te tai ae nako n te Auti ae nako bwa e na moanibwai Butaritari ni karaoaki kawaina. N te tai aei ao e bong ana bong ara Minitita aio ibukin kaekaekan te titiraki ae karokoan bwaai ni mwakuri n abamwakoro bwa akea te kaibuke ngaia ae kanga ti bakantang iroun te Tia Tei. Au titiraki e kangai, iai mwanen te karao kawai i Butaritari ae e a tia n roko inanon bain te Minitita are tabena?

Tibiika: Ngaia te Tautaeka. Ngaia te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Te Tia Babaire, ti a ibuobuoki i aon aio bwa tao e koaua ae mangao bwa are iai te Minitita n te Aono n Raina ao te Minitita n te MISA ao te Minitita n te Works ma I a ibuobuoki iai te Tia Babaire. E a tia n tauraoi mwanen te karao kawai i Butaritari n aron naba are i Tabuaeran ao a tia n reke mwaneia te Tia Babaire, ngaia are e bitaki iai te kaeka mairoun te Minitita n te Aono n Raina ma ti te kanganga n aron are e a tia ni kabwarabwaraki te kaibuke bwa are Tebetiraoi are i Tabuaeran e uruaki n te tai aio te Tia Babaire n reitaki ma te Euangkerio are kanga aongkoa tao e tiku iai ana kantaninga te Tautaeka bwa e na kona ni karokoaki iai bwaai ni mwakuri i aon aba ma te mwane e rangi n tauraoi ao bwaai ni mwakuri a rangi n tauraoi naba te Tia Babaire ma e koaua ae a mwaiti iterana aika a kakaokoro ao ti a karautaeka n anne bwa tao are tao te katautau moa n te tai aio ma te nano ao ni kan karaoaki aikai ti rangi n nora te kanganga te Tia Babaire n aaba aikai ao aio ngkanne butimwaeana te Tia Babaire, a tauraoi mwaneia. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Onotoa.

Ms. Beta Tewareka Tentoa: Ko rabwa te Tia Babaire. E koaua are N na reita bwanan te Tia Tei mai Butaritari ibukin arona kanga ni kimarimari ma ni bakantang ibukin te karikirake are e nang wakinaki are bon te kainnana naba i aon Tabuaeran. Eang, au titiraki ngkanne ao e kangai bwa e kanga n reke mwanen te karikirake aio ao te kauoua bwa iraua te kataumwane ae e

a tia ni katauaki ibukin te karikirake aei? Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, ti kukurei n taekinna bwa are iai raoraora aika a tauraoi ni mwaneni buoka aikai te Tia Babaire. Ao aikai akea ngkoa iraora aikai mai imwaina aika a tia n reke n taai aika a nako ao ngkai ti tataetae i aoni karikirake ao ti tauraoi ni mwaneni, \$270 tabun tenga te Tia Babaire te kataumwane ae mena ngkai te *project document* ae iroura te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Rimeta Beniamina: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kan buoka te titiraki. Otera n te ririki ae nako tao ni bon te marooro n te Auti aio ao te karikirake i aon te kawai, e na mwanenaki ngkana e moanibwai bwa ana karikirake te Kauntira. Ngkai n te tai aio ao ti a manga tuangaki bwa e nang mwanenaki man te Tautaeka te mwane ni karikirake ae tabangaki. Ti kan kaotaira ikai bwa a rawa ni biriaitua ngkai Kauntira ni kataia ni *push up* aia karikirake i aon te kawai bwa e na moanibwai ao ngaia ngkai e nang manga bon tabenna te Tautaeka. Kanga e tiotio teutana te kabwarabwara. E kona tao te Minitita are tabena ni katerea raoi ao ni kabwarabwara raoi bwa e kanga raoi kawain te karikirake aio ao e aera e aki karekeaki naba te mwane ni buoka ae tabangaki ibukin te aono ni Kiribati ni kabane? Aiaron ngkai e reke \$270,000, e na manga kakaekaki teuana ibukin te abamwakoro teuana. Ngkana e kona naba ni karaoaki anne te Tia Babaire ao e na baiti karekean mwanena ao te

waaki ni mwakuri e wakinaki naba n te tai are e reke. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, e rabwa buokan te titiraki mairoun te Tia Tei temanna mai Nikunau ao bon anne ae ti rinanona ngkai. I taku bwa e waaki ara maroro man te ririki ae nako ma te Kauntira ibukin noran kainnanaoan te kawai i aon Tabuaeran ngke a bon nora naba riaina mai ikekei ao imwin ara maroro ngkanne ao e a tia ni karinna n te ririki ae nako te Tia Babaire te Kauntira n Tabuaeran bwa ana karikirake ngkanne ibukin te tai aio. Ngaia are anne naba bukin ae e nako n te tai aei bwa e rin ma karababan te karikirake i aon te karao kawai te Tia Babaire, ae bon teimatoa n tiku bwa are e eti ae bon rangi ni bubura riki are e na wakinaki ibukin abamwakoro ni kabane ma e teimatoa n tiku anne n aron ae ti taekinna ma ti kataia ni kaei taabo n aron ane Tarawa Teinainano, Tabuaeran, Butaritari, aika tao a bon rangi n rotaki riki te Tia Babaire ao iai ngkanne kanga te kaokoro inanon tarakin aikai bwa kanga kaungan riki kabutan bwaai n te aro ae a na aki rangi n rotaki te botannaomata n taabo aikai te Tia Babaire. Ngaia are ti taku bwa aio ae bon teimatoa ni wakinaki te Tia Babaire ao ti taku bwa ti aki kona ni birinako ma te waaki ane e bubura te Tia Babaire are e bon tiku ni wakinaki man te tabo are e wakinaki iai te Tia Babaire ao iai ngkanne itera tabeua n aron ae ti waaki iai ngkai ma Tabuaeran ibukin anne. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te kabanea n titiraki, I a anganiko te Tia Tei mai Marakei.

Mr. Rutiano Benetito: Ko rabwa te Tia Babaire ao buokan te titiraki e bon kaineti naba ma taian kaekaeka mairouia Minitita ao te Beretitenti are e a tia ni kaeka naba te titiraki mairoun te Tia Tei ae karineaki mai Tabuaeran ao e koaua tao bon ti te kan oota teutana te Tia Babaire bwa ni bon ana kaekaeka te Minitita man te Aono n Raina, e kaeka bwa n te tai ae waekoa. Ma inanon ana tai ni kaeka raoi te titiraki ao e tabe ni kakaeaki te mwane. Ni kaekana iroun te Beretitenti ae karineaki ao e a tia ni kakoaua bwa e a reke te mwane ao tao anne naba n reitaki ma ae taekinna te Minitita n te MISA. Ti kan oota raoi ngkanne te Tia Babaire bwa e tara n ae otara ngkai ko na riiai moa ni moanibwaia te kawai ao e a roko karaoana ngkanne n am karikirake ao n tarakina ngkai bwa ana iango bwa e na bon wakina naba aron te waaki ni karaoan karaoiroan te kawai. Ti kakoaua ae ngkai, ai tiaki te koorota n aron are kanga e a tia n tataekinna.

Tibiika: Ao ani kanakoa am titiraki taitaoka te Tia Tei.

Mr. Rutiano Benetito: Ai te riburibu. Iai ana kataumwane ngkai ae kona ni kawenea ke n tuanga te Auti aio bwa iraua raoi ngkai mwaitin ae na riiai ni kabanea ibukin karaoan kawain abamwakoro ni kabane ae te riburibu te Tia Babaire?

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Tautaeaka. Ngaia te Minitita.

H.E Anote Tong: Te Tia Babaire, N na ibuobuoki iai bwa are I mena n te tabo arei. Te katautau iai bwa \$3 tabun te mirion kawain Kiribati ni kabane. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a nakon ara titiraki are imwina i aon ara Oota Beebwa, te titiraki No.79 mairoun te Tia Tei mai Betio temanna. Te Tia Tei.

**KATEAN RIKI AUTI NI MAEKA IBUKIA
BUREITIMAN**

Ms. Mary Tamwi: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao I a kukurei n tabeka au titiraki ae No.79 i aon te Oota Beebwa ae kangai taekana, bwa te Auti aei, e na butia te Tautaeka bwa e kona ni katei auti ni maeka ni uakaan ma autin te Police bwa e aonga n reke aia auti bureitiman aika a tiku ni maeka irarikia aia koraki ibukin taren te auti ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire ao I ti kan bita au kaeka nakon te titiraki aio ngkana e kukurei te Tia Tei te Tia Babaire ao e na kangai te onono, e a tia ni karokoaki te bubuti aio iroun te Botaki n Auti ibukin rinanoana. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Iai am kanganga ni bitakin te reke anne te Tia Tei?

Ms. Mary Tamwi: Akea au kanganga te Tia Babaire ao e rabwa boon au titiraki mairoun te Beretitenti. Buokan ngkanne au titiraki te Beretitenti bwa te kainnanao aio e a bon rangi ni maan ni wene inanon te Botaki n Auti ao e a bon tia te Beretitenti ni kakaea raoi rongorongona ngke tao e reitaki ma te Botaki n Auti bwa tao te rongorongona ke te kainnanao ae e a kaman wene inanon bain te Botaki n Auti, e a bon tia te

Beretitenti n ongora iroun te Botaki n Auti? Ao ko rabwa.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Te Tia Babaire, I a bon tia ao aio te rongorongona are I anganaki. Ko rabwa.

Tibiika: E nakon te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Dr. Harry Tong: Ko rabwa te Tia Babaire, ao buokan te titiraki nakon te Tautaeka ao nakon te Beretitenti. Te Tia Babaire, aki taun auti ni maeka bon te kanganga ibukia taan mwakuri, taan reirei, neeti, ao bureitiman n aron are e tabekaki n te titiraki te Tia Babaire. E kakoaua te Beretitenti bwa te kainnanao aio, e bon riai ngaia te Beretitenti n anga ana babaire ao e na aki kabirinakoa ni bukina te botaki ni mwakuri teuana te Tia Babaire?

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Te Tia Babaire, I taku bwa ti kakoaua bwa te kanganga ibukin te auti tiaki te bwai ae boou te Tia Babaire. I taku bwa akea te naan auti aika a tia ni kateaki inanon te uabwi tabun te ririki ke tao te tenibwi ke te nimabwi n ririki te Tia Babaire. Te naan auti aika a tei ngkai, man tain te korone ngke ngai I uarereke ao bon auti naba akanne ni karokoa ngkai te Tia Babaire. Ngaia are ti kakoaua aron aki mwannanoan te bwai aio inanon ririki ma ririki aika a tia n nako te Tia Babaire. Te bwai ae karaoaki ngkai te Tia Babaire, iai ae e a tia ni waaki te Tautaeka n anga ana ibuobuoki nakon te Botaki n Auti bwa e na kona ni katei auti tabeua imwin tabeua inanon te

ririki teuana ma teuana te Tia Babaire.
Ko rabwa.

Tibiika: Ngaia, I a kaokia nakon te tia tabeka te titiraki, te Tia Tei mai Betio.

Ms. Mary Tamwi: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao buokan au titiraki. Bwa n au titiraki ao I bubuti bwa e kona te Tautaeaka ni katei auti irarikin taabo ake te Police Line. Iai te tabo ae mwawa n aron norakina irou ao bon norana naba irouia bureitiman, imarenan te Police Line ma te Kauntira ao anne aia bubuti bureitiman. E aoria ngkana tao te kainnana ma rimoa ma rimoa, ma n te tai aio ao I a tabekia bwa aia bubuti bureitiman. E kona ngkanne ni iangoia te Beretitenti bwa iai te tabo ae mwawa aio tao e na kona n reke iai katean aia auti bureitiman bwa e rangi ni kaan ma te Police Line. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Te Tia Babaire, I taku bwa I rangi ni kaitaua are e tabekia te Tia Tei bwa bon aio te koaua teuana ae e a kaman noraki inanon te ririki 2006 ao e a tia ni wakinaki te marooro i marenan te Botaki ni Bureitiman ao te Housing inanon kanga aia tai ni bwaati kaain te Course ae e a tibwa nako aio te Tia Babaire. I bon marooro naba ma te Kamitina ibukin aron buakakan aia auti bureitiman tao moara riki bon inanon te kaembwa are i Betio, te naan auti ibukia te naan *trainees*, aron akean naba maneabaia n aron are bon iai inanon taai aika a tia n nako ao tao tera riki te Tia Babaire. E koaua inanon te tai aio ao te Tautaeaka moa e bae ni kuai moa bwaai ake a rangi ni kainnanaoaki n aron baoia te naan bureitiman bwa akea aikai inanon taai aika a tia n nako te Tia Babaire ma ti kataia ni buoka te

Botaki ni Bureitiman teutana imwin teutana, ti rangi n nora te kanganga aio ao a tia ni kabaeaki te naan tabo akekei bwa a na aki kanakoaki mairoun te Housing ni manga *sublease out* nakon riki taabo tabeua ngaia are bon bwaai aikai, a tabe ni maroroakinaki ngkai ma te Botaki ni Bureitiman ao te Botaki ni Bureitiman e tabe ni karaoa ana *project document* i aon tiaki ti aio ma ana bwai naba te tanga ni bureitiman ni itera aika a kakaokoro te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: E nakoim moa te Tia Tei mai Butaritari.

Mr. Tinian Reiher: Ko rabwa te Tia Babaire ao ti kan ibuobuoki nakon kanga te kainnana ae reke nakoia ara bureitiman te Tia Babaire ao ti kakoaua te rabwata ae moan te kakawaki ibukin te tararua te Tia Babaire. I ti kan bubutia te Beretitenti bwa are tao aio bon te rabwata ae kaokoro ae te *Discipline Force*. E kona n noraki riaina are tao ibukin aia auti te naan bureitiman, e na bon menaki inanon bain te Kamitina ni Bureitiman ao tao e a kanakoaki man te Housing n te aro ae kona riki ni waekoa ni katamaroaki aia auti bureitiman te Tia Babaire?

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: E rabwa are e tabekia te Tia Tei mai Butaritari temanna te Tia Babaire. Bon aio ngkai ae e iangoaki bwa te kantaninga are aongkoa a na bane n te tabo ae ti teuana ao a na aki maenako bureitiman ibukin nakoia bwa n tabetai a kona ni kainnanaoaki n te tai ae waekoa ao anne are e tabe ni iangoaki te Tia Babaire. E koaua ae e bon maan n aki karaoaki aio n aki tararuaki ao titebo ma te naan auti,

aroia bureitiman e tabe ni kekerikaki inanon ririki aika a tia n nako ni karokoa te tai aio te Tia Babaire. Ti rangi n nora riain aio iai te babaire bwa te maroro are imarenan te Housing ao te Police, a kataia ni babairea aron aio bwa e na kanga aron aio bwa a na kanga ni waaki bwa e na waaki te Botaki ni Bureitiman ke te Housing. Ngkana tao ngaia anne bwa bon te Botaki ni Bureitiman ao tao ai angaraoina anne ngkanne te Tia Babaire. Ngaia are bon bwaai aika a tabe ni maroroakinaki ao e rabwa buokan te titiraki te Tia Babaire ao ko rabwa.

Tibiika: N na angan te Tia Tei mai Onotoa ao e a kabanea te Tia Tei mai Marakei te titiraki.

Ms. Beta Tewareka Tentoa: E rabwa te Tia Babaire. Ao ti kaitaua aron kanga tabetabekakin te titiraki aio ibukin kakawakin mwengaia bureitiman ao reitan ngkanne te titiraki bwa iai auti ae I ataia ae a tia ni kateaki ngkai i Betio n aki raroa nako ma te tabo ni bureitiman, te naan *prefabs* ao auti aikai a kaman tia ma I mimi iai bwa e aera ngkai a tuai ma ni kainaki ao I taku bwa aio teuana te iango are a na kona n rangi ni mwaneaki iai kainnania bureitiman. Iai naba Tibiika au titiraki are ngkoa iai bureitiman naba ae a maeka n auti ake kanga ni kaitara te marae ao n te tai aio ao e koaua bwa auti akanne a tia ni bwaka ao e oneaki mwina n te mwaneaba n Abaiang ao te auti are teuana, e mena iai te Minitita. I kan karekea riki otara n aron te waaki ngkai bwa titebo ma e tabe ni kekerikaki mwaitin ana auti te Botaki ni Bureitiman n aron tarana n aron au ururing ao aron kamanenakin auti ake a nang tibwa tia naba ngkai n

tei ni maan n aki kamanenaki. E aera ngkai e riki aio te Tia Babaire? Ko bati n rabwa.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: E koaua e rabwa te maroro mairoun te Tia Tei te Tia Babaire ao e koaua ae tao te bwai aio tao bon te bwai ae e a maan, a kaman uruaki auti aikai te Tia Babaire, akea te babaire ibukin karaoakia ao tao aio are e wene te Tia Babaire bwa inanon taai aika a tia n nako ao tao te Housing e a tia ni kataua naba are tao e a moanna ni kekerikaki aron tibwangana bwa bukina bwa e aki anganaki buokana mairoun te Tautaeaka. N te tai aio te Tia Babaire ao e a tia ni kaungaki te Housing bwa e na aki kanakoi te naan tabo akanne bwa e na manga bon anganaki buokana n aron ae e a tia ni wakinaki n aron ae e a tia ni wakinaki inanon te tai aio te Tia Babaire. Ti kukurei n taekinna te Tia Babaire bwa e a rangi n abwabwaki buokan te Housing. I taku bwa te Tia Tei temanna ngkoa mai Betio are e a tia ni motirawa, e rangi ni kakawakina uneakinan te bwai ae karaoan te naan auti ni maeka ao ti kukurei n taekinna bwa ngkana ko buti ngkai, ko nori auti akana irarikin te kawai, e a bane n toka te rau ao e a bane n toka te been, e a boou ao e a tia ni karaoaki te onobwai te Tia Babaire. Aio are e tuai mani karaoaki inanon ririki ma ririki aika a tia n nako te Tia Babaire. Teutana imwin teutana i aan te kekeiaki te Tia Babaire ao ti kataia n ana tibwangara ngaira te Tautaeaka n te tai aio. A na namakinna taan kabonganai auti aikai bwa iai mwannanoakia inanon te tai aio. Te Tia Babaire, e koaua are e abwabwaki taekan te Housing bwa bon te bwai ae e a tia ni kawenemaniaki inanon te ririki

aika a rangi ni maan ma ti kakooua bwa iai tibwangan te Tautaeaka, iai naba tibwangan te Botaki n Housing ibukin aio. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Marakei, ko a kabanea te kaonoua n titiraki. E nakoim.

Mr. Rutiano Benetito: Ko rabwa te Tia Babaire ao bon ti buokan naba te titiraki ae uarereke nakon te Beretitenti ae karineaki. N ana kaeka ao e a tia ni karokoa te bubuti aio iroun te Botaki n Auti. Te Tia Babaire, ni bon ana marooro naba ngkai ao e kakooua bwa te Botaki n Auti bon iai ana kanganga. Ao te kanganga aio are aia kanganga bureitiman, e na manga bon tobwaki naba iroun te Botaki n Auti ae iai ana kanganga. Tera ana iango iai te Beretitenti ae karineaki, e kona n tobwaki ngkanne te kanganga ae aia kanganga bureitiman aio ngkai e kakooua bwa e nang manga angan naba te Housing ke ni karokoa te bubuti aio iroun te Housing ae aei naba ana kanganga te Tia Babaire?

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire ao N na karautaeaka nakon te Tia Tei bwa I taku bwa I a bon tia ni kaeka raoi te titiraki anne inanon tabekan ana kauoua n titiraki te Tia Tei mai Butaritari ngaia are au kantaninga bwa e a tia naba n ongora n te kaeka arei are e a bon kaeka naba ana titiraki anne. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are imwina i aon ara Ota Beebwa, te titiraki No.83 mairoun te Tia Tei mai Nonouti temanna. Te Tia Tei.

UAREREKEN ANAKIN TAKATAKA MAI NONOUTI N TE NAMWAKAINA AE MEEI

Mr. Ieremia Tabai: Te Tia Babaire ko rabwa. Ti te bitaki teutana nakon au titiraki n te taetae ni i-matang te Tia Babaire bwa I taku bwa e *better* riki te taeka ae *finalized* nakon ae *finished* n te kauoua n tiententi. Ngaia ae I kan kaetia bwa I taku a aki *read* raoi au koroboki. Te Tia Babaire, ma aio au titiraki. Ko rabwa. Te Auti ae nako ao te Tautaeaka, e taekinna bwa babaire a tia ibukin anakin takataka mai aon abamwakoro. E kona te Minitita ni kabwarabwara bwa e aera ngkai akea ke e uarereke te takataka ae e a tia n anaki n nukan te namwakaina ae Meei mai Nonouti? Ko bati n rabwa.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Minitita of Commerce, Industry and Cooperatives. Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ko rabwa te Tia Babaire. Te Tia Babaire, I karabwa te Tia Tei temanna mai Nonouti n ana titiraki. I kan katuruturua bwa e ngaie ngke e rangi ni karako mwaitin ara kaibuke mai moan te ririki aei ni karokoa ngkai ao I kaongoaki bwa n nukan Meei 2007 ao e a tia MV Mataburo n ana ae raka i aon 100 te *ton* mai Nonouti. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Ieremia Tabai: Te Tia Babaire, e rabwa kaekan te titiraki. Aio riki raonakina. Te Tia Babaire, man te tai are ti anganaki iai ana kaeka te Tautaeaka bwa e a waki anakin te ben, ai onoua te namwakaina man te tai arei. Inanon onoua namwakaina te Tia Babaire ao e bati te kaibuke ae e a tia n

roko i Nonouti n nikira te kaako. Bukin tera a aki ana te ben n te tai are e roko iai i Nonouti?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ti uringa te Tia Babaire ngke ti kaeka n te tai anne ao ti a tia n reitaki ma te Botaki ni Kaibuke ni iraorao i aon kawaiia n riko takataka te Tia Babaire. Ti kakooua anne te Tia Babaire. Ao e kooua tao n rokona i Nonouti n taai aika nako ao tao iai memeren tao anakin mwaitin te takataka te Tia Babaire ma bon iai naba takataka aika a anaki te Tia Babaire ao e kooua tao e aki roko n te mwaiti are e rangi ni kantaningaki ma e bon anaki naba te takataka man te tai are ti tia iai ni kawenea iai aron anakin te naan takataka te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Ieremia Tabai: Te Tia Babaire, moan te eewa te ben ae e aki anaki ao te ben ae taekinna te Minitita bwa e anaki ao ko ataia bwa e kanga n anaki? A bubuti kaain te kawa, a ruo nako aon te kaibuke, a kairuaeia kaain te kaibuke ibukin anakin nanaoia bwa e aonga n anaki aia ben. Te Tia Babaire, e na kaekaki te titiraki bwa a roko kaibuke i aon Nonouti inanon te tai ae onoua te namwakaina. Bukin tera, akea te kuba irouia ni kan ana te ben te Tia Babaire ae e a maan n tiku ikekei?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ao tao ti na kakaea bukina bwa bukin tera te Tia Babaire. Ngkana arona bwa te kooua anne bwa are n aron te babaire ae e a tia ni wene, ngkana a nako kaibuke nako aon aba ao a bon kabaeaki bwa a

na ana te takataka. Tao ti na kakaea raoi koouan anne te Tia Babaire. Ma I bon teimatoa naba ni kakooua te Tia Babaire n rorokon naba kaibuke i Nonouti, bon iai naba takataka aika a anaki ma tao e kooua tao te mwaiti tao e kona ni kerikaki ke tao tera te Tia Babaire, ma iai iterana ae anakin te takataka te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Ieremia Tabai: Te Tia Babaire, mwaitin te ben ae taekinna te Minitita bwa iai, moan te uarereke. A on umwan te takataka n te aro ae a un aomata ao a titiraki ao bukin tera e a aki ananaki te ben? Ngaia are I bubuti bwa ti na aki kaekaki ma te karaki ae iai te ben ae e anaki. Moan te uarereke, e kuri raoiroi ngke akea ngaia are ara bubuti te Tia Babaire ao ti kukurei ngkai ti ongo bwa e a anaki. E rawata te karaki te Tia Babaire ae ti kona n taekinna bwa bukin tera ngkai a anaki ngkai? Ma e aoria te Tia Babaire ma ti bon bubuti bwa n taai aika a na roko, te Tautaeaka e riai ni kateimatoa anakin te ben n te tai are e buti ana kaibuke iai ao e na aki kariaia bwa ti na aki bubutia kaain te kaibuke bwa a na ana ara ben. E aki raoiroi anne te Tia Babaire.

Tibiika: Ko na kaeka te titiraki.

Hon. Martin Tofinga: I kakaea te titiraki ngkana tao iai.

Tibiika: Titebo ma akea te titiraki. Ngaia e nakoim te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Rimeta Beniamina: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kaitau nakon te titiraki ae rangi n tamaroa ae tabekaki mairoun te Tia Tei temanna mai Nonouti ao buokan te titiraki ao tao e na kaineti aei ma

Nikunau te Tia Babaire. A kainnano ngkai kaain Nikunau n tangira aia maneaba ibukin karaoan tao te botaki ae mwaneaban te Kauntira, tao kauriangan te Inaomata. I kan titiraki te Minitita are tabena, e a tia ni itiaki ngkai te takataka are n ana mwaneaba te Kauntira i aon Nikunau ke e tuai? Ao ngkana e tuai ao e na tiku ni karokoa nningai bwa ti ataia ngkai e a rangi n rawata te takataka ae mka n te mwaneaba anne ao I a karina naba te bubuti ae uarereke kanga n au titiraki aio, e kona naba ni kakaea boon te uatiman n te mwaneaba anne ae tuai mani bwaka man te ririki ae nako ao e tuai man eti naba irouia kaain te KCCS? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, I kakoaua ae i aon Nikunau ngkai, 435 te *ton*. E koaua, I a aki raoi ataia bwa iraua are inanon te mwaneaba ke tao iraua are n te naan auti n takataka te Tia Babaire ma I kakoaua bwa man ana ware ngkai te botaki ni kaibuke, ao 433 te *ton* mwaitin te takataka i aon Nikunau ao a tia naba ni manga wene babaire ngkai te Tia Babaire ao ibukin naba manga rikoan naba te itera aio te Tia Babaire. Ao ni iteran are kanga boon te uatiman te Tia Babaire, ao e koaua ao tao I a kaeka ikai ma n aron au ururing ao iai naba te titiraki teuana ae mwemwe naba i aon te itera aio ma ngkana tao I kaeka ikai ao tao e a butaki arei te Tia Babaire. Ao e koaua e rabwa. Ibukin boon te uatiman ao tao I a manga bon reitaki ma te Tia Tei bwa ti a mwakuri i aon anne te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tabiteuea Meang.

Mr. Tetaua Taitai: E rabwa te titiraki aio are e tabekaki mairoun te Tia Tei mai Nonouti ao iai naba rekerekena ma Tabiteuea Meang ao I karabwa te Minitita n ana kaeka ae taku bwa iai taian babaire aika a tia ni wene ngkai ibukin anakin taian takataka. Ngaia are au titiraki ngkanne te Tia Babaire bwa i aon kaawa aika Aiwa ao kanga Tenatorua aika kanga a bon tionako, ao inanon au tai ni kaongora n te tai ae nako ao a bon taekinna aomata bwa e mka naba te takataka ikekei. E kona te Minitita are tabena n taekinna bwa nningai ae a na anaki iai takataka man kaawa aikai? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, ngkana I wareka ngkai aron butin ke kawain te kaibuke ke tao te tamnei ngkai are aongkoa e na tei i aon anakin te takataka, e na rangi n abwabwaki ao e na kana te tai te Tia Babaire ma ngkana tao a kukurei Taan Tei bwa tao I a kawenea naba nakoia bwa a nora ngkanne naba aron birin anakin te takataka man te namwakaina ae Meei ni ua tokin te ririki te Tia Babaire. Ngkana a kukurei n anne ao tao ti a kawenea naba anne te Tia Babaire.

Tibiika: Ngkana arona bwa akea riki ae kan titiraki buokan te titiraki i aon aei, ti a nakon te titiraki are imwina i aon ara Oota Beebwa te titiraki No.80 mairoun te Tia Tei mai Kuria. Te Tia Tei.

AIA MWANE NI MOTIRAWA TE NAAN SPECIAL CONSTABLES

Ms. Veronika Bakeua: I kukurei n tabeka au titiraki Tibiika ao n te ingabong aei, I a bon kukurei moa n

anga bwanau ni kamauriko Tibiika ae ko rine, te Beretitenti ae rine ma Minitita ao Taan Tei ao I aki kona ni mwaninga taekaia kaain abau ae Kuria Tibiika. I kukurei naba ni kamauria mai Norauea nako Oneeke n reitaki ma ake a mena i tinanikun Kiribati ao i aon Kiribati ni kabuta. Bon bwanau ni kamauri Tibiika. Kam na bane ni mauri. Ao n te ingabong aio ao au titiraki ae No.80 ae kangai taekana, *to the Minister concerned to be kind enough, inform this House with the Special Constables are entitled to annual leave?* Aio rairana Tibiika, e kona te Minitita are tabena ni kaongoa te Auti aei bwa iai tuan kamwakuraia taian Special Constables te motirawa n te ririki?

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire ao aio ngkanne butimwaeana ana titiraki te Tia Tei are bon ana moan naba n titiraki te Tia Tei ae karineaki mai Kuria.

Ngkai tein aroia ni mwakuri te naan Special Constable, a aki kona n atongaki bwa taan mwakuri ni koaua ae bwanin n taai nako aia aoa ni mwakuri ao I karautaeka n te tai aio bwa e aki reke nakoia Special Constable te motirawa n te ririki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei.

Ms. Veronika Bakeua: Buokan au titiraki Tibiika, I karabwa moa te Beretitenti n ana kaeka ao buokan riki au titiraki Tibiika. Ao kanga tera ngkai ana iango te Tautaeka i aon aei?

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: E rabwa te Tia Babaire. N aron ae bon ataki te naan Special Constable, kanga e kuri ni kaokoro aroia, tao bon bureitiman te Tia Babaire, e bon kaokoro aron kamwakuraia bwa iai naba te tua are e tabeakina aron kamwakuraia ao aio ngkanne are iai te Ordinance, te Police Ordinance ao aio ngkanne are e tabe n rinanoaki inanon te tai aio te Tia Babaire n reitaki ma te naan Special Constable. Te naan Special ngkanne, a tuai ni kaina, a tuai n rinanon te PSC te Tia Babaire n te aro are kanga a na bon atongaki bwa a tia n rin i aan tao te NCS ke tera te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Veronika Bakeua: Buokan riki au titiraki Tibiika. E kona ni kabwarabwara te Tautaeka bwa e aera ngkai e aki kona n reke nakoia Special taian arauenti n aron aei, te *overtime, shift allowance*, te mwane ni motirawa ao tao ngkana arona bwa iai riki?

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire. Eng, n aron are I kabwarabwara ao kanga bon tein aia aoa te naan Special Constable, ti iraua te aoa n teuana te bong ao bon angiina n aron ae bon kakoauaki te Tia Babaire i aon aba, kanga a aki tei n aroia bureitiman ae a kabaeaki bwa a na roko ni mwakuri ni katoa bong te Tia Babaire ke tao ni katoa iraua te aoa ni katoa bong te Tia Babaire. Ngaia are ibukin anne ao kanga e bon kaokoro aron mwakuria ma mwakuria bureitiman are a bon tia ni kamatoaki, a tia ni kataneiai ao a tia ni kamatoaki rinanon

te Public Service Commission n are a bon riai ni karaoaki ni kabane nakoia taan mwakuri ake a mwakuri n te Tautaeaka te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Veronika Bakeua: I karabwa ana kaeka riki te Beretitenti ao buokan riki kabanean au titiraki Tibiika. Ai bon te bubuti, ti kakoaua bwa Special Constables, bon aomata naba aika a mwakuri n ai aroia bureitiman ao ngkai e kakoauaki bwa taian Special Constables a mwakuri n ai aroia bureitiman ao iai ana iango te Tautaeaka n rinanoa aei? Te bubuti Tibiika. Ko rabwa.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: E rabwa manga reitakin te titiraki te Tia Babaire ao iai te mwakuri ngkai ae tabe ni karaoaki ao kaongoraekiu bwa inanon moan wikin Tuun te ririki aio, are e na reitaki ma temanna ae na roko mai Aotiteria ni ibuobuoki ma te Botaki ni Bureitiman rinanon aio are e na kona n rinanon teuana te tua are I a tia n taekinna arei ao n reitaki ma aron aia mwakuri bureitiman ao n reitaki naba ma aron tibwangaia te naan Special Constable n aron ae e aki toki n oti inanon te Auti aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Ngaia te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Mr. Banuera Berina: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kan buoka te titiraki aio ibukina bwa a bon rawata naba te naan Special Constables n ara tabo ae Tarawa Teinainano ao Betio. Te Tia Babaire, e taekinna te Beretitenti ae karineaki bwa n aron tarakin tein aia

mwakuri, titebo ma a tuai moa n tau n anganaki te baere a anganganaki taan mwakuri nako. Ao e taekinna naba te Tia Babaire te Beretitenti te tua ae okoro. Kanga I ti kan katerea riki mairoun te Beretitenti ae karineaki te Tia Babaire bwa n otau, ara Special Constables Tarawa Teinainano, a ira te mwakuri n ae bon aroia bureitiman ni kabane. Ao I nonoria te Tia Babaire, ni kakateiteira naba n te kawai ngkana tao e raka butira ke e aera riki te Tia Babaire. A tei n aroia bureitiman te Tia Babaire. Ao ngaia ae kanga I kan katerea raoi bwa tera raoi ae nanonna te Beretitenti n ana taeka ae a aki mwakuri n ai aroia bureitiman ake tabeman ke tao terana aroia ae okoro ma bureitiman ake tabeman bwa n otau te Tia Babaire ao tuangau i bon irouia, ai teniua ke ai aua aia ririki ngkai n tei mairouia bureitiman ni koaua. E bia katereaki aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: E rabwa buokan te titiraki mairoun te Tia Tei temanna mai Tarawa Teinainano ao I kaitaua n tabekan anne bwa n aron are I bon taekinna n au taeka te Tia Babaire, I kangai, I kuri ni kaokoroa are Tarawa Teinainano ao aon aba bwa are i aon aba a bon tei n aia aoa are bon te naan Special nikawai. Ao I kakoaua ae kaokoro ngkanne te naan Special i aon Tarawa Teinainano ao aio are e tabe n taraia ngkai te Botaki ni Bureitiman bwa tera aron karaoan aio. Ao I taku bwa n aron ae bon ataki naba, n tabetai a kona temwangina bwa are iai te kataneiai ae a na riai n rinanona te naan bureitiman ni kabane ni ikotaki naba ma te naan Special ngkana n arona bwa a na manga kaeweaki nakon te tanga ni bureitiman ngaia are ti

kaekan arei, iai kaokoron ae karaoaki irouia te naan Special i aon aba ao irouia te naan Special aika i aon Tarawa Teinainano ao e kakoauaki anne te Tia Babaire ao e tabe n rinanoaki aio. Ko rabwa.

Tibiika: I a anganiko te kabanea n titiraki te Tia Tei mai Marakei.

Mr. Rutiano Benetito: Ko rabwa te Tia Babaire ao N na karabwa riki te Beretitenti n ana kaeka nakon ana tabeka te Tia Tei ae karineaki mai Kuria.

Te Tia Babaire, I bon kan reita naba are e a tia n taekinna te Tia Tei mai Tarawa Teinainano ao ti kakoaua n aron ane e taekinaki bwa Special Constable naba i buki ke tao N na kangai, n abau ae Marakei, a boni karaoa naba aia mwakuri bureitiman ao e koaua ae mena te babaire, e mena inanon bain te bureitiman ke te OIC ke te Koboro are e a manga mwakuri n te tai anne. Te Tia Babaire, buokan te titiraki, e kakoaua te Beretitenti ae ti uoman ke tao temanna ana bureitiman ae bon te bureitiman i aon abamwakoro ao e buokaki teuaei irouia te naan Special Constable? E kakoaua ngkanne bwa naakai, a bon karaoa naba taben te bureitiman n aron ae e aki kona ni karaoia n ti ngaia ke tao ti ngaia uoman te Tia Babaire i aon te abamwakoro? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: E rabwa buokan arei te Tia Babaire ao ti kakoaua bwa are bon iai are bon ti uoman are bon te naan bureitiman i aon aba ao taan ibuobuoki ngkanne kanga n aron tain kainnanaokia n te tai teuana ma teuana

ma tiaki te baere a na riai n tauraoi kanga ni mwakuri. A boni kona n nako tao n akawa inanon aia tai are a aki mwakuri iai te Tia Babaire. N aron are I a tia n taekinna te Tia Babaire, aio ngkai ae tabe n rinanoaki ao e na bon kakoauaki naba bwa iai te kaokoro n ae a karaoia te naan Special i aon aba ao te naan Special i aon Tarawa Teinainano bwa I kakoaua aika i aon Tarawa Teinainano, a kona ni ira te *shift* ngaia are e tabe n rinanoaki aio iroun te Kamitina ni Bureitiman. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a nakon ara titiraki are imwina i aon te Oota Beebwa te titiraki No.177 mairoun te Tia Tei mai Abemama. Te Tia Tei.

ANAKIN TAKATAKA MAI ABATIKU ABEMAMA

Mr. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tia Babaire. I a butia te Minitita kaekan au titiraki ane n te Oota Beebwa ae kangai te Tia Babaire, e kona te Tautaeke ni butia te botaki ni kaibuke bwa e na waekoa n anai takataka man te atimwakoro ae Abatiku i Abemama? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Minitita n te Commerce, Industry and Cooperatives.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, I kukurei ni kaongoa te Tia Tei temanna ae karineaki mai Abemama bwa e na anaki takatakan Abatiku iroun MV Matangare n 31 ni Meei ke ni moan Tuun te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Willie Tokataake: E rabwa te Minitita ae karineaki te Tia Babaire ao I a kan butia te Minitita bwa e aera ngkai e a tibwa kamwananga te kaibuke bwa e na ana takatakan Abatiku? Iai aia bure kaain Abatiku irouna ke tera bukina ngkai e a tibwa kamwananga n 31 bongin te namwakaina aio? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, akea aia bure kaain Abatiku irouna. Ti bon kataia n anana aia takataka n aron ae I taekinna tao e koaua iai memeren naba te waaki tao n tarakin mwaitin naba korakoran ara kaibuke. Au kantaninga bwa ti na waekoa ni karaoia n te tai aio te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tia Babaire ao I karabwa te Minitita riki. Ao I karautaeka nakon te Minitita bwa ai uoua tabun te ririki takatakan te atimwakoro aio ae tuai man anaki, ngaia are I taku ngai bwa iai aia bure kaain Abatiku iroun te Minitita aio ngkai e a rawa ni kan ana aia takataka. Teuana riki te Tia Babaire, N na butia te Minitita, e kona ngkanne ni kabwakai ke tao ni *rent* te naan umwa n takataka aika ruaiwa mwaitina akea a tia ni katei kaain Abatiku man te tai are a moan kateaki iai ao n te tai are a moan kamenaki iai te naan ben. E kona te Tautaeka ni kabwaka te *rent* ibukin auti akanne? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, ni bon etina ao a na bon riai ni kabwakaki ke tao n tia ni kabwakaki auti akana a

tangoaki n takataka bwa anne raoui etina te Tia Babaire. Ngkana e koaua bwa tao iai baena ke tao mwararana te Tia Babaire, ao tao ti na ibuobuoki iai n te tai aio te Tia Babaire. E koaua naba n tabetai, tao ti a bubukinaki bwa ti aki kabwakai te naan *rent* te Tia Babaire ao tao e koaua tao bon iai baena ke tao baika a manga tibwa manga karokoi ke tao e na riai moa ni kakoauaki raoui bwa tao ni kaetaki bongia ma ni bon etina, taabo ake a tia n tangoaki ni kamanenaki n te takataka te Tia Babaire, a bon riai ni bwaka ao I rangi n tauraoi n reitaki naba ma te Tia Tei ni kataia n nori ana kanganga akana e mwanewei aika ruaiwa mwaitin tao taabo ake a tia n tangoaki ae tuai mani bwaka te Tia Babaire ao ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa riki te Minitita ae karineaki ao nanona e kona ni katerea te Minitita raoui ngkanne bwa e na bon kabwakai *rent* n te naan umwa n takataka aikai tiaki n are a na kaboi karaoan auti aikai bwa a na kabwakai *rent* man te tai are a moa ni kateaki iai auti aikai ni karokoa te tai aio. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: I taku bwa e na riai n teretere te Tia Babaire bwa ngkana bon auti aika a tangoaki ao a na bon riai naba ni bwaka boon te *rent* nakoia te Tia Babaire. Tiaki nanona ae aongkoa tao bon baikai a bon riai n *rent* ao ti a manga katea te auti teuana tao ibukin te itera anne te Tia Babaire. Ngkana boni baikai a riai ni bwaka boon

aia *rent* ao a riai ni bwaka te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Willie Tokataake: I karabwa te Minitita te Tia Babaire. N na katerea nakon te Minitita bwa a kateaki auti aikai bwa are akea nnen te naan takataka i Abatiku bwa are ngaia ae I taekinna bwa ai uoua te ririki ae a tuai man anaki takataka aikai ngaia are e on aia umwa n takataka teuana, a manga katea teuana. E on are teuana, a manga katea are teuana. Ngaia are ai ruaiwa mwaitina ngaia ae N na butia te Minitita bwa e na tara aio ao e na waekoa ni kabwaka te *rent* bwa a nang riai n aki kabwaka are ti boon katean te auti ao akea naba. A nang riai ni kabwaka te *rent* man te tai are a kateaki iai auti aikai ni karokoa te tai aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: N aron ae I taekinna te Tia Babaire bwa are auti akana a bon tangoaki bwa tao a *rented* ao e na riai ni bwaka, ma I a ibuobuoki iai ngkanne ma te Tia Tei ae karineaki i aon aei.

Tibiika: N na angan moa te Tia Tei mai Teraina ao mwina ko a kabanea ngkoe te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Tetaake Eria: Ko rangi n aitau Tibiika ao e koaua I kan raona naba ao I kaitaua te Tia Tei temanna mai Abemama n ana titiraki ao I a raona naba ana bubuti ke ana titiraki ni bubuti nakon te Minitita. Ngai naba temanna ke te aba teuana naba Teraina. E koaua mwaitin naba te auti n takataka ikekei tao e kani bwi ae tuai

man anaki ao n te maan naba ae koaua tao e taekinna te Tia Tei mai Abemama temanna bwa tao uoua te ririki ao i Teraina tao nimaua ke onoua te ririki. Bon te bubuti ae mangori nakon te Minitita bwa e bia naba iangoa tafiaoka te takataka mai Teraina ni waetata n anaki. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E koaua te Tia Babaire, ti kakoaua bwa Teraina teuana te tabo ae boni kanganga naba arona n aron are ti a tia n taekinna. Eng, ti na kataia naba ni ibuobuoki i aon Teraina. E koaua iai te babaire i aon anakin Teraina ngkai. Ti kakoaua bwa Teraina ngkai te tabo ae te kabanea ni korakora te takataka i aona. Iai te babaire i aon te itera aio are aongkoa bon iai te kaibuke are e na roko ngkanne n ana aio n te aono aio are e a uotia naba nako tinaniku te Tia Babaire. Ao ti na tara aio te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Nikunau, ko a kabanea te titiraki.

Mr. Rimeta Beniamina: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kan buoka ana titiraki te Tia Tei mai Abemama temanna. Kanga ti ongora n taai aika nako bwa iai ana mwane Taiwan, ana mwane ni buoka ae tao irabubua tenga are aongkoa e na kabonganaki ibukin katamaroan ke katean taian auti n takataka n te aro bwa aonga ni kona ni mano takataka ake a tia ni katineaki. Ti kan ongora iroun te Minitita, e kona n tafiaoka ni kabwarabwara bwa e a tia ni waaki te iango anne ke e tuai ao tera raoi ae na karaoaki? A na kateaki auti n takataka ni kabuburaki riki i aon abamwakoro ngkai e kakoauaki bwa tao a aikoa tau a tei ngkai ibukina bwa a bane n onrake

ke e na kabonganaki te mwane ni buoka anne ibukin te *rent* nakon taabo ake a tauraoi ni karinaki iai takataka. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E koaua te Tia Babaire, ao ti kakoaua bwa n taai aika nako ao iai ana beebwa ni karikirake te botaki n takataka. Te rabwata n takataka bwa e na tarai te naan tabo n takataka i aon aba. Iai naba te ribooti are e a tia n otinako ao e koaua kanoan te beebwa ni karikirake anne are aongkoa e tangira tao teuana tabun te mirion. N te tai aio, iai te mwaiti ae uarereke ae e a tia n reke n aron ae tao e tanoata tao \$100 tenga are aongkoa e na kaitarai itera aikai te Tia Babaire. Ao I taku bwa anne ngkanne are aongkoa tao ti na waaki mai iai teuae te Tia Babaire ao ti na bon keiaki naba ni kataia ni manga karekea te itera teuana te Tia Babaire. E koaua tao e kakawaki ae ti taetae i aon auti n takataka te Tia Babaire. Eng, baika a bon rangi ni kainnаноaki i aon aba ao te tamnei ngke ti karaoia are ti a reitaki ngkai ma kaain tinaniku i aon tamnein te naan auti. Ti kataia ni katea te tamnei ikai bwa aongkoa ti na aki tarai auti ake kanga tao te naan buriki ake kanga aongkoa a na kateaki bwa kanga ai aekakin te auti baraki are kanga autin Amerika ake a memena naba n te kabwa kanga aekakin naba te Copra Mill, aekakin rabwata akanne. Aikanne te naan tamnei ngkai ae ti waaki i aona te Tia Babaire ibukin buokan te itera anne. Ao ti na kataia naba ni uarokoa karekean riki te mwane teutana i aon kakoroan ngkanne are kanga bon tamnein te karikirake ae tabangaki ibukin Kiribati ae bwanin te Tia Babaire. Ao e kakawaki ngkai te Tia

Babaire ngkai ti taetae i aon te takataka, ti a kanakoa riki bwanara ni bubuti ao ni kamatoa ara motinnano ma te Shipping i aon tein manga kawaiia n anakin te takataka n te tai aio. Tera ngke a keiaki riki ni kakoroa nanon te motinnano are aongkoa e a tia n angan au botaki ni mwakuri n te tai aio. Ti a bubuti bwa tao tiaki nanona ae a nang kakairuaeaki ao a tibwa ana te takataka te Tia Babaire. Ti na butia kaain te botaki ni kaibuke n te tai aio. Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia ao I taraia ao ti teuana te miniti nakon te itera ao I taku bwa e a aki reke tain manga titiraki akana tabeua ngaia are n te tai aio ngkanne ti na waaki nakon kanoan ara Oota Beebwa are imwin titiraki.

Kiraaka: Moan warekan te Biira.

Tibiika: Moan warekan te Biira ao I a butia te Beretitenti.

**TE BIIRA IBUKIN ONEAN TUAN
KANIWANGAIA, KAMANOAIA AO
MWAKAIA TAAN TEI AO TE MANEABA
NI MAUNGATABU 2007**

H.E Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire ao e koaua te Biira ngkanne are aongkoa I a tabekia n te tai aio, ibukin aroia ao tao kamanoaia ao mwakaia Taan Tei ao mwakan te Maneaba ni Maungatabu bukin oneakina 2007 bwa aongkoa e na warekaki te moantai te Tia Babaire. Te onono are e kainnаноaki ikai te Tia Babaire, bon te bwai teuana ae rangi ni uarereke ao bon te bwai teuana ae tao ti riai ni kaman noria inanon taai aika a tia n nako bwa kamanoaia Taan Tei kanga kainaomatakia, aongkoa a kainaomataki n te tabo teuana are a

bobowi iai te Tia Babaire ao ti kakoaua bwa n taai aika a tia n nako ao te tabo anne are i Bairiki ma ngkai ti a tia ni kitana Bairiki ao e bon tuai mani bitaki te tua anne are nanona e kangai nanon aio bwa i aan te tua ngkai ae bwainaki ao ti boni mano naba n ara tabo are i Bairiki ma ti aki mano n te tabo ae ti bobowi iai ngkai ae i Ambo ao tao bon te bwai teuana ae rangi ni mwanuokinaki te Tia Babaire ao ti bon mwaninga bwa ngke n arona bwa ti mamaroro inanon te Auti aio ngkai te Tia Babaire ao kanga akea kamanoaia ao otangaia Taan Tei n aron ae a bon tataneiai n anganganaki te Tia Babaire ao tao e koaua ae tao ake a ataia ngkanne a kona ni kakoaua bwa ngkana iai te Tia Tei are tao e a tia n tataetae ni kairua ikai ao e a kona ni kateaki n te bowi bwa e aki mano. Ngaia are te onono are e na karaoaki ngkai n te tai aio te Tia Babaire, bon ti tabekan te kamanomano arei, kamanoakia Taan Tei bwa ngkana a maroro inanon te Auti n Tei ngkai a maroro ibukin ana bwai te botannaomata ao aongkoa e nang manga oneaki bwa ai tiaki Bairiki are te nne are i Bairiki arei ma e nang oneaki nakon te tabo ae i Ambo aio. Te Biira ngkanne are e karaoaki, iai te tamnei ae kaweneaki ao te tamnei arei e bon wene iai tamnein kanga te atimwakoro ae ti mena iai n te tai aei. Ao n reitaki ma te buriti are ti na tokaria, ngaia are ngkana ko kitana rabwatan te aba ao e toka waem i aon te buriti ao are aongkoa ko a mano naba iai n te tai anne ni karokoa taabo ni kabane ake i aon te atimwakoro aio. Ngkana tao ko bwaka man te buriti, ko aki mano te Tia Babaire ke tao ngkana ko mena inanon te kaneinei, ko aki naba mano te Tia Babaire. Ma n tainako ike ko mena i aon te atimwakoro aio ao ko anganaki kamanoam n aron are e bon

kantaningaki n te tua are ti a taneiai iai te Tia Babaire. Kanga bon ti aio uarerekena te Tia Babaire, akea te bwai ae te kamimi ae na rangi ni karinaki ikai te Tia Babaire ma ti oneakin te tabo are ti na kamanoaki iai man te tabo are i Bairiki ngkoa nakon te tabo are ti a kakabongana n te tai aio ni bobowi iai. Ao anne naba uarerekena te Tia Babaire. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E a tia n tabekaki te Biira nakon matan te Auti aio ae kangai taekana bwa te Biira ibukin onean kaniwangaia, kamanoaia ao mwakan te Maneaba ni Maungatabu 2007, e na warekaki te moantai. I a kauka te maroro i aon aio. Iai ae kan reita te maroro i aon moan warekan te Biira aio? Ngaia te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Mr. Banuera Berina: Te Tia Babaire, ao ko rabwa ao ti kaitaua te Beretitenti ae karineaki ngkai e a tia n nora riaina bwa e na karaoaki te aekaki n tua aio, kanga e a oimwi ao tao e tuai naba n rangi n oimwi te Tia Babaire. Te bae e kakawaki e karokoaki n te tai are e noraki iai aron karokoana. Ao man ana kabwarabwara te Tia Babaire, ti a boutokaia naba. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Iai riki ae kan maroro i aon te Biira aio? Ao ngkana arona bwa tao akea ao tao N na kaokia nakon te tia tabeka te Biira, te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kaitau ngkai e butimwaeaki aio ao e koaua bon te bwai ae rangi ni uarereke ao bon te bwai ae noraki naba riaina te Tia Babaire. Ngaia are I a bubuti ngkanne bwa te Biira ibukin onean tuan kaniwangaia, kamanoaia ao

mwakaia Taan Tei ao mwakan te Maneaba ni Maungatabu 2007, e na warekaki te moantai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: N na kanakoa te kaotinano i aon te Biira aio bwa te Biira ibukin onean tuan kaniwangaia, kamanoaia ao mwakan te Maneaba ni Maungatabu 2007, e na warekaki te moantai. Naake a nano iai ke a kangai, eng. Ake a aki ke a kangai, tiaki. Ake a nano iai, naake a aki. E nakoia ake a nano iai ao ma ngaia are e kariaiakaki moan warekan te Biira ae kangai taekana bwa te Biira ibukin onean tuan kaniwangaia, kamanoaia ao mwakan te Maneaba ni Maungatabu 2007, e na warekaki te moantai.

Ti a nakon are imwina ngkanne. Te Biira are imwina ngkanne, mairoun te Minitita n te Mwane.

TE BIIRA IBUKIN ONEAN TUAN TE KAINTABWI 2007

Hon. Nabuti Mwemwenikarawa: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kukurei n te ingabong aio n tabeka te Biira are ibukin onean tuan te Mwane ni Kaintabwi 2007 bwa e na warekaki n te moantai te Tia Babaire. Te Tia Babaire, te Biira are e wene i mataia Taan Tei n te tai aio n aron are a tia ni kariaia bwa e na ongoraeaki ke e na maroroakinaki n te bong ae ngkoananoa ao bon te Biira ae kanga e rangi ni uarereke arona te Tia Babaire bwa au kantaninga bwa e na aki rangi ni karekea te kauntaeka te Tia Babaire irouia Taan Tei aika a karineaki. Ao bukina te Tia Babaire bwa e noraki n te tai aio bwa te bwai ae na rangi ni kabwaia iai te botannaomata te Tia Babaire ai moara riki kaain Kiribati ake iai nanoia ni kan reita aron

ana waaki te Kaintabwi te Tia Babaire are e wakinna ngkai ibukia taan mwakuri ao naake a riki bwa kaain te Kaintabwi n te tai aio te Tia Babaire.

Te bitaki are e uotaki n te tai aio te Tia Babaire, ti taku bwa bon te tai naba ae tamaroa taina ae uotaki n te tai aio te Tia Babaire ibukina bwa a tia n reke taian rongorongong aika a rangi ni kainnanaoaki te Tia Babaire mairouia naake a na kabwaia man aio. Bwa imwin karekean te ongora irouia aomata aika a mwaiti ake a kainnanao buokaia ao e a bwanin raoi ngkanne aron ana tabeka te Tautaeaka ni manga reita aron are e a tia ni karaoia n taai aika nako te Tia Babaire ni katamaroan te tua ni irekereke ma te Kaintabwi te Tia Babaire bwa e aonga n tamaroa ao n angaraoi riki ibukia ara botannaomata i aon Kiribati.

Te Tia Babaire, te bitaki n te tai aio bon reitan te bitaki are e a tia n te tai ae nako te Tia Babaire te Tautaeaka are bon katamaroan naba te tua i aon te Kaintabwi te Tia Babaire. Ngkana e na uringaki irouia Taan Tei aika a karineaki ao n te bitaki n te tai ae nako te Tia Babaire are e tabekia te Tautaeaka aio ao e bon tabekaki kanga kaukakin te Kaintabwi te Tia Babaire nakoia ara botannaomata ake a tara n aki mwaneaki i aan tuan te Kaintabwi te Tia Babaire. Taian katoto te Tia Babaire are kanga ti a tia n nori n taai aikai, ao n te tai arei te Tia Babaire, boon taan oroben, bon naake a tauraoi tao ni katautaua n te tai teuana ma teuana te Tia Babaire bwa a na birimwane nakon te Kaintabwi. Bon te naan tiiman te Tia Babaire ke naake a mwakuri i tinaniku ni kaibuke ake iai kainnanaoakin te kan riki bwa kaain te Kaintabwi te Tia Babaire bwa buokan aia kaikoiko

ibukin aia tania nakon taai aika a na roko te Tia Babaire. Ao anne are e a tia ni mwaneaki inanon te bitaki n te tai ae nako te Tia Babaire ao n te tai aei ao are e a manga tabekaki n te tai aio bon kaekan aron kamwakuran are e a tia n tabekaki n te tai ae nako te Tia Babaire bwa ni kammwakuran te bitaki arei, ao a manga rio aia bubuti tao tiiman te Tia Babaire ao aomata riki tabeman ake a tia n riki ke ni karin mai imwin te bitaki n te tai ae nako te Tia Babaire. Ao e koaua are n te tai aio ao ni kammwakuran are nako n te tai ae nako te Tia Babaire ao e kuneaki bwa e riai riki ni manga tabekaki te katamaroa n aron are e a kaweneaki bwa aan te Biira are ti a tabekia n te tai aio.

N te katamaroa are e kantaningaki n te tai aei, Taan Tei aika a karineaki ao te Tia Babaire, bon kaukakin riki ao kainnaomataia riki naake a na kona ni karinanaki bwa te naan *voluntary contributors* ke naake a na kukurei n reita riki aia aanga mwane ke aia birimwane nakon te Kaintabwi te Tia Babaire. N te tai aio, ao bon iai te bitaki akana a katereaki i aan kiibu aika a kakaokoro te Tia Babaire ao are a kananonaki bwa a na kateaki n te tai aio bwa te takete te Tia Babaire, uarinan ke tao ti kona ni kangai uarinan, bwa iai ake kanga tao n te tai aei a kona n aranaki bwa te naan *voluntary contributors* te Tia Babaire are kanga tiaki taan mwakuri ake a tataneiai n tautauaki aia birimwane nakon te Kaintabwi te Tia Babaire i aan tuan te kammwakuri ao tuan te Kaintabwi are mai imwaina. Ao te kauoua n rinan te Tia Babaire, bon te koraki ake bon taan mwakuri te Tia Babaire ake tao e na iai nanoia te Tia Babaire ni manga kan reita are e tautauaki mairouia n te tai aei i aan

tuan te Kaintabwi bwa a na manga kona riki ni karaka n aron are e a tia ni katauaki i aan te tua n te tai aei te Tia Babaire. Aio naba naake a na kakaekaki angan buokaia te Tia Babaire bwa ni karekean te rongorongong imwin kammwakuran te bitaki n te tai ae nako te Tia Babaire ao ti bon kaitibo ma te botannaomata ake a manga titiraki ao bon taan mwakuri aika a titiraki n aio te Tia Babaire bwa a kangai, kanga titebo ma a rangi n raka aroia te koraki ake kanga a aki ngkoa taneiai ni bibirimwane nakon te Kaintabwi bwa titebo ma a manga rangi ni kabubura aron aia birimwane nakon te Kaintabwi ao ngaira ti a tauaki i aan te tia are kanga e katautauaki n te tai teuana ma te teuana te Tia Babaire n aron are kanga a taneiai iai taan mwakuri tao n te mwaiti ae 7.5% are kanga bon tibwaia ngaia man booia are e tauaki nakon aia Kaintabwi. Ngaia are te Biira aio te Tia Babaire boni kaekan naba aia kainnana bon taan mwakuri ake a taneiai n tautauaki aia KPF ni karokoa te tai aio te Tia Babaire. Ngaia are aio te Tia Babaire are e na mwaneia bwa bon angiin te botannaomata n te tai aei te Tia Babaire ngaia are ara kantaninga bwa e na noraki tamaroana. Te bwai ae na riki te Tia Babaire, ao aikai, taan mwakuri ake a tautauaki aia KPF n te tai aio, a na kona ni manga reita are e tautauaki mani booia n te tai aio te Tia Babaire ni manga bon anga te kariaia tao nakon aia tia kammwakuri bwa e na kona riki ni karaka i tinanikun are e taneiai te aba n te tai aio te Tia Babaire ao akanne are e na aranaki ngkanne bwa kanga aia birimwane n anganano i tinanikun are e bon taneiai iai te aba te Tia Babaire. A na bon kona naba te Tia Babaire taan mwakuri ngkana iai n te tai teuana ma teuana ao tao bon iai ana raka ni mwane ae na kona ni karekea n

te tai teuana ma teuana bwa tao te katoto tao a nako ni motirawa ao tao a nako n oroben ao e a tiraua mwanen aia ben te Tia Babaire ao tao a okirikiki ni manga teirake ao a kona te Tia Babaire tao ni kangai, tao n aia mwane are e reke n te tai teuana ma teuana ao a kona ni karinna bwa kanga te raka naba ni karinimwane n te Botaki ni Kaintabwi te Tia Babaire. Aio are e na kona ni bwaka i aan are e aranaki bwa kanga te *ad hoc* kanga *contribution* te Tia Babaire ke te mwane ae bon raka are boni ngaia ae kona ni manga birimwaneia nakon te Kaintabwi i tinanikun are a kona ni butia ke ni manga reitaki ma aia tia kammwakuri bwa e na tautaua mani booia. Aio teuana te Tia Babaire are ti taku bwa e na tamaroa naba ibukia ara botannaomata ao ai moara riki naake a mwakuri n te tai aei te Tia Babaire. Ibukia naake tao tiiman te Tia Babaire ke naake a taneiai ngkai ao kanga a kinaki bwa te naan *voluntary contributors* te Tia Babaire ke naake a anganano n te tai aei bwa a na birimwane naba nakon te Kaintabwi, e ngae ngke e aki tautauaki mani booia n aron are e taneiai te aba iai n aroia tao tiiman te Tia Babaire, ara kantaninga bwa e na kaekaki naba aia kanganga are a tia n tabetabekia nakon te Tautaeke ni kamwakuran te bitaki n te tai ae nako te Tia Babaire are e kangai bwa titebo ma a tianaki, a bon tianaki aia birimwane nakon te mwaiti nakon \$1,200 n te onoua n namwakaina ke ngkana ko katautaua te Tia Babaire, tao ko na kona ni kangai, \$200 n te namwakaina ti tokin aia birimwane te Tia Babaire i aan te bitaki ke i aan te tua naba n te tai ae nako. Ngaia are kanga bon iai te tanginnano irouia ara taan mwkauri i tinaniku te Tia Babaire bwa tao a mwaiti riki nanoia ni kan

bubura aia birimwane bwa e aonga n ae e bubura aron aia mwane are e na riki bwa aia tania ibukin boong ma ririki aika na roko te Tia Babaire ngkana tao a nang ooia kanga aia tai tao ni kerikiki man aia mwakuri i tinaniku ngaia are a bubuti naba te Tia Babaire bwa tera ngke e a aki karekeaki are e na tianaki aron aia birimwane ma e na bon aitara ma aron are aia kona n te tai teuana ma teuana. Anne teuana te bitaki naba are e na noraki inanon te Biira aio te Tia Babaire bon kakean tianakin are e na kona ni biria naake a na kona n anganano ke n anga ni karaka aia birimwane nakon te Kaintabwi nakon taai aika na roko ao ai moara riki tao a na bon rangi n nora riki kakawakin aio ara taan mwakuri ke ara botannaomata ake a mwakuri ni kaibuken tinaniku ngkai ti kakooua bwa a bon rangi n tiraua aron aia karekemwane ao e bon riai naba n anganaki aia tai te koraki aikai te Tia Babaire bwa a na kamanoi aia mwane ao ni karini naba aia mwane n te tabo are ti kakooua bwa e na rangi ni materaoi iai aron kawakinan aia mwane.

Te Tia Babaire, tao anne kanga bon te boto riki ni iango n te tai aio. Bon ti kaitiakan taian tua bwa e aonga n teke te takete are ti taekinna n te tai aio te Tia Babaire bwa e aonga ni uki riki aron ara Kaintabwi nakoia ara botannaomata ao e aonga ni mwaiti riki are a kona ni biribiria ara botannaomata nakon te Kaintabwi bwa aia Tania nakon te tai teuana ma teuana are a na nora iai kabwaiaa ngkana arona bwa a nang kamanena aia mwane n te tai teuana te Tia Babaire. Ngaia are aio are ti tabekia n te tai aei te Tia Babaire bwa aan te Biira ao e kooua are ti kukurei n taekinna n te tai aio te Tia Babaire bwa tao a bon unga nanoia kaain Kiribati ao

ai moara riki naake a na kainnanao te ibuobuoki are e na reke man te Biira aio te Tia Babaire kioina bwa a namakina aron te tararua ae tamaroa n aia botaki ni mwakuri ae Kiribati Provident Fund ke te Botaki ni Kaintabwi ngkai a noria bwa te raka are a na kona ni karekea mai iai te Tia Babaire, tao e na tamaroa riki nakon te raka are tao a na kona ni karekea mai iaon Kiribati tao man te Bangke ke tao mai ia riki te Tia Babaire n aron ae kakoauaki. Ti kakoaua bwa e tabe n teimatoa aron tamaroan te kaniwanga are e kona n anga te Kiribati Provident Fund te Tia Babaire ke te Botaki ni Kaintabwi ao e tamaroa riki nakon are e na kona n noraki moa ngkai tao inanon te Bangke are ti kona ni kakoaua n te tai aei te Tia Babaire. Ao bon aio naba are a tia n tabetabekia taan mwakuri ao naake a nano ni kan kaina te Botaki ni Kaintabwi bwa boni kan kakaeen riki are e na kona ni karekea ibukin tao te tamaroa riki n raka are e na kona n reke man aia birimwane nakon te Kaintabwi. Ngaia are te Biira aio te Tia Babaire, bon tobwan taian bubuti ao taian kainnanao ao ai moara riki imwin kammwakuran te Biira ke te bitaki are ti a tia ni uotia n te tai ae nako are boni kaukan te Botaki ae te Kaintabwi nakoia ara botannaomata aika mwaiti te Tia Babaire.

Ngaia are aikai te Tia Babaire are I kona n taekinna ao I taku bwa e rangi ni uarereke are ti na kona n taekinna ikai te Tia Babaire bwa bon ti kamatatan are e kananonaki n te tai aei i aan te Biira are ti a tabekia n te tai aio. Au kantaninga bwa Taan Tei aika a karineaki, a na bon nora aron kakawakin aio ao a na nora naba manenana ibukin aia botannaomata ao tao bon ibukia naba te Tia Babaire Taan

Tei aika a karineaki bwa are aio e na tara ni kauka te kaintabwi nakoia aomata ni kabane te Tia Babaire. Tao a na bon nora naba kakawakina te Tia Babaire bwa kanga te waaki ae na wakinaki aio, kanga bon te anga are ko na kona ni mwaneia iai am botannaomata ni karinia inanon te waaki kanga ni kaikoiko ao te waaki naba kanga ni kinaki naba inanon biribirin ao butin te mwane te Tia Babaire bwa are e koaua are aia kanganga ara botannaomata te Tia Babaire. Tao N na anga te katoto teuana. Ngkana ko kan karikirake, ao ngkana tao ko kan karekea tao am *loan* te Tia Babaire, ao tao e na bon kanganga irouia taan oroben ao tao n tabetai irouia naba te naan tiiman ke aomata ake tao a aki rangi ni kinaki tao n te waaki ni mwakuri ke ni waaki ni bitineti te Tia Babaire, tao e na rangi ni kanganga kinakia te koraki aikai tao ni botaki ni katangomwane te Tia Babaire, ngaia are ngkana a mwaneaki i aan te bitaki ae ti uotia n te tai aio te Tia Babaire ao ngkana a ira buakon te birimwane nakon te Kaintabwi te Tia Babaire ao tao bon anne te moan bwai ae moan te kakawaki bwa e na karekea iai kinakia. Bwa ngke a kinaki bwa iai aia mwane te Tia Babaire ao iai aia Tania ao ngkanne a na kona n rangi ni kinaki ma ni butimwaeaki ni botaki ni katangomwane te Tia Babaire n aron tao te Bangke ao te DBK ao antai riki te Tia Babaire. Ti kakoaua bwa a rangi n rawata ara botannaomata te Tia Babaire aika a roko iroura ni bubuti kan buokakia bwa ti na buokia nakon botaki ni katangomwane te Tia Babaire n aron te Bangke ma te DBK ma ti kakoaua bwa tao bon ana kanganga naba te DBK ma te Bangke boni kinakia naba te koraki aikai bwa tao a aki rin inanon te Bangke bwa tao akea

aia akaunti n te Bangke te Tia Babaire bwa are e koaua tao a manga maku tabeman ni karina aia mwane n te Bangke ao tao anne teuana te Tia Babaire are ngaia are e na karekea aki kinakia. Ma bon te kantaninga te Tia Babaire bwa ni kaungan te bitaki are ti a tabekia n te tai aio, ao tao e na reke teuana naba ngkanne kanga raoiroina te Tia Babaire ae na kantaningaki bwa kinakia ara botannaomata ni kabane te Tia Babaire i aan biribirin te mwane ao i aan naba kainnania tao n te tai teuana ma teuana are a na kona iai ni manga kinaki ni botaki ake a na kona ni ibuobuoki ibukin karikirakean aia bitineti ke tao aia karikirake nakon taai aika a na roko n aron te Bangke are bon te Bangke ni Kiribati ao te DBK te Tia Babaire. Ngaia are aikai kanga taeka tabeua te Tia Babaire are I kona n tabekia n te tai aei ao n aron are I taekinna e kimototo aron tabekan te Biira n te tai aei te Tia Babaire, ma ti ataia bwa e aanaki n te kantaninga ae rangi ni buburakaei bwa karekean ae tamaroa riki ao are a na rangi ni kabwaia iai ara botannaomata. I kukurei n tibwaia ma Taan Tei aika karineaki bwa ti a ataia bwa a rangi ni ingainga ara botannaomata n te bitaki aio ao inanon kanga te mamaroro ma te botannaomata te Tia Babaire ao a bon kaota aron aia ingainga n nano ni kantaninga aron te bitaki are ti a tabekia n te tai aei ao ara kantaninga bwa ti na reitaki ma Taan Tei aika a karineaki bwa ti na karaoa te bitaki n aron are e tabekaki n te Biira aio te Tia Babaire ao ni kabwaia bwa e aonga naba ni mwakuri n te tai ae waekoa te Tia Babaire. Ti a reitia naba n te tai aio te Tia Babaire ma ana taeka tao ni kaunganano nakoia Taan Tei aika karineaki ao ai bon ara botannaomata i aon Kiribati te Tia Babaire bwa tao ni

butimwae an aio iroun te Auti ngkana arona bwa a butimwaeia Taan Tei aika karineaki ao a kaungaki bwa bon ti aio are ti taku te Tia Babaire bwa e na karekea kabwaiaia ngkana a kona n reita are e a tia ni kananonaki te bitaki n te Biira are ti a tabekia n te tai aei. Ngaia are tao I a kauarekeke ikanne te Tia Babaire bwa tao e na bon mwaiti tao aia maroro n reita are I a tia n tabekia n te tai aio Taan Tei aika karineaki ma te kantaninga te Tia Babaire bwa e na butimwaeaki irouia Taan Tei aron te kantaninga ae itiaki ibukia ara botannaomata n te tai aei are ti nora riaina bwa e na karekea te kabwaia nakoia ara botannaomata te Tia Babaire. Ngaia are I a kukurei te Tia Babaire n te ingabong aio n tabeka te Biira bwa te Biira ibukin onean tuan te mwane ni kaintabwi 2007, e nang warekaki te moantai ao ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E a tia n tabekaki te Biira bwa te Biira ibukin onean tuan te mwane ni kaintabwi 2007, e na warekaki te moantai. E a uki te maroro i aon moan warekan te Biira ae wene i matami n te tai aei. Ngaia te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Mr. Banuera Berina: Ko rabwa te Tia Babaire ao ti rimoa n anga te kakaitau nakon te Tautaeke ao Minititan te Mwane are a tia n nora riain te Biira aio bwa e na tabekaki n te tai aio ni kabwataki naba n te tai aio te Tia Babaire. A ringaki nanora te Tia Babaire n aron kabwaranakoana iroun te Minitita n ana kabwarabwara n te ingabong aei are e bon teretere iai bonganana, tiaki ti ibukia taan mwakuri te Tia Babaire ma bon ibukia naba naake a kan karekea aia anga ni kawakini mwane n te tabo teuana ae te

KPF are tiaki taan mwakuri te Tia Babaire. Ao ti kakoaua te Tia Babaire bwa bon aio te kainnana n aron ae taekinaki. Aio te bae e tangiria ara botannaomata te Tia Babaire. Bon iai naba te Tia Babaire tabeman ma taan mwakuri aika a tia n roko ni wirikiriki bwa tera ngkana e a kakeaki te tua aio bwa aonga ni bon bwanin booia nakoia, tao temanna ke uoman te Tia Babaire are a tangiria bwa a nang aki tauaki booia bwa a tangiria bwa e na bwanin inanon baia ma aio riki te kanganga te Tia Babaire ae ti noria irouia angia ara koraki. A kan karekea te tabo teuana ae a na kawakina iai aia mwane ao man kabwaranakoana te Tia Babaire aio, ti taku bwa ti riai ni boutoka te aekaki ni iango aio bwa tera ae riki ngkai te Tia Babaire. Taan mwakuri ake a tangiria bwa e na karakaki tauakin booia, e na tauaki ibukin kawakinan te KPF, a kona ni karaoa aio ngkai. A na ti tuanga aia tia kammwakuri bwa mwaitira te mwaiti ae a tangiria bwa e na tauaki man booia irarikin are e bon tatauaki ao aia tia mwakuri e a karaoa nikirana te Tia Babaire. Te Tia Babaire, anne ibukia taan mwakuri ao ibukia naake tiaki taan mwakuri ake bon kaain Kiribati te Tia Babaire, n aron ane e oti nakon te onono nakon te kibu 16, e rangi ni kakawaki naba anne te Tia Babaire. E koaua ae iai tangin nanoia tiiman n taai aikai te Tia Babaire ibukin ae tao te mwaiti ae tao \$2000 ke \$1000, \$500 te Tia Babaire ma tera ngkana e noraki riki aei te Tia Babaire bwa I noria n ane te kibu anne bwa bon iai naba mwakan te Board ao te Cabinet ni baireia bwa mwaitira te toki are e na toki iai temanna ma temanna. Kanga e bon tiku naba te mwaaka inanon te bain te Cabinet te Tia Babaire ke tao te Minitita ni kangai, ai tokin am karekemwane, \$1000, \$2000, \$3000. Tao bon iai

bukina te Tia Babaire ngkai e katukaki te mwaaka aio inanon bain te Minitita ma te Cabinet ao te Board bwa a na tiatiana te mwaiti. E tuai ni kabwarabwaraki nakoira bwa tera raoi bukina ngkai e kainnanaoaki katukan te mwaaka aio irouia bwa n norakina irou, a bon kona naba ngkai te Minitita n tuangira ni kangai, ti tokin ami karinimwane ti te mwaiti aio. Ma ngaia te Tia Babaire, e bia kabwarabwaraki bwa tera bukin te mwaaka aio ngkai e na tiku inanon bain te Minitita. A bon nora nanoia ara botannaomata bwa a kan kabatia aia mwane ni kawakina n te tabo ae tao e tamaroa riki nakon te Bangke ao e aera a tautauaki irouia te mwaaka aio? Anne teuana te Tia Babaire. Ane te kauoua te Tia Babaire, e mwakoro ikai bwa ti bubuti nakon te Board ngkana ti kan riki bwa taan karinimwane ngaira i tinanikuia naake taan mwakuri. Ma n tabetai te Tia Babaire, te Board e a manga katikui man tabekirakei kanganga aika moan te mwaiti ao e a manga riki bwa te maraki n atu irouia aomata ake a tangiria bwa a kan riki bwa te naan *voluntary contributors* te Tia Babaire ke naake a kan riki bwa taan karinimwane i tinanikuia taan mwakuri. E a manga riki bwa te kanganga teuana aron karekeakina kabwatakia iroun te Board ngaia are ti na bubuti te Tia Babaire bwa tera ngkana arona bwa rinanoan aio tao n ana maroro te Tautaeaka ma te Cabinet ma kain te Board, e bia karaoaki te anga ae na bebete aron te bubuti irouia naake tiaki taan mwakuri bwa a aonga n riki bwa te naan *member* ngaiia n te aro bwa e aonga ni uana te Tia Babaire karaoakin te tua ae ti a maroroakina karaoana n te ingabong aio. Ngaia are I bubuti te Tia Babaire kanga uoua bwaai, kabebetean te waaki ibukin karikakira bwa te naan *member*

ngaira n te Botaki ni Mwane ni Kaintabwi ao te kauoua te Tia Babaire, ti bubuti bwa e na kabwarabwara riki nakoira bwa a aonga n rau nanora bwa bukin tera a taua inanon baia te mwaka n tiana ara karinimwane ae ti tangiria bwa ti kan karinna te Tia Babaire. Man au taeka akanne te Tia Babaire, tarakin te Biira aio mai moana ni karokoa tokina, e bon rangi n tamaroa ibukin te botannaomata ao ti kaunga bwa e na kabwataki ao ti boutokaia te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tabiteuea Meang.

Mr. Tetaua Taitai: Ko rabwa te Tibiika ao I bon aki raroa nako naba ma ana marooro te Tia Tei mai Tarawa Teinainano temanna are e a tia n taetae bwa are e bon aki kona ni kaokoroaki te iango n aron te Biira are e a tia n tabekia te Minitita n te Mwane are i aon kanga karairoan te Kaintabwi bwa e aonga n ae e kona riki n reke te kabwaia iai nakoia ara koraki moara riki tao ara aomata ake tao tiaki taan mwakuri. I kakooua are teuana are e rangi n raioiroi te Tia Babaire are e rekereke ma taan mwakuri moa are n aron ae au wareware ae uarereke ao taan mwakuri ngkana arona bwa tao iai aia raka ni mwane bwa tao tera ae reke irouia ae tao a tangiria bwa a na kawakinna ke a na *save* ibukin taai aika na roko ao iai aia aanga ni kona ni karinna n te tabo teuana ae mano ao e kona n riki bwa kanga aia kanrikaki ngkana arona bwa a tangiria n te tai are tao a kara iai te Tia Babaire. Ngaia are e rangi n rabwa te kooua. Anne teuana ae I taku bwa e rangi ni kakawaki ao anne naba bukina teuana ae ngaira ti bon boutoka naba oneakin ke karinan te naan kibu aikai n ana tua te Kaintabwi te Tia Babaire. I reitaki naba

ma are e a tia n taekinna te Tia Tei mai Tarawa Teinainano are kanga ti bon mimi naba bwa e aera e na tiatianaki aron kanga te mwaiti are e a tia ni iangoia tao temanna ma temanna bwa e kan karinna n te Kaintabwi i aan te kooua are e bon taekinna te Minitita ngke e taetae bwa e kona n riki te Kaintabwi bwa te *quarantee* nakon tao te tangomwane. E kona naba ni karekea te raka ae tamaroa riki tao nakon taian taabo ni karinimwane riki tabeua ao ngkai kanga e iangoaki bwa buokaia ara aomata ke kaain Kiribati ao au kantaninga bwa e bon raioiroi are e na aki tianaki naba tokin are tao e kona temanna ma temanna ni karinna n te tai teuana ma te tai teuana te Tia Babaire. Ngaia are anne kanga au kooua naba teuana ao tao ti bon kan ongora naba iai mairoun te Minitita bwa tera raoi bukina. Ngkana arona bwa tao bon iai bukina ae riai ao tao e boni kooua tao e bon riai anne. Ma iai naba teuana ngkanne bwa tao e kooua ae taekinaki bwa aio tao te karinimwane bwa te katauraoi nakon taai rimwi ma manra te tai are e kona ni buta iai ana mwane kaain te *voluntary contributor* te Tia Babaire n aron ae kanga e ataki ngkai tao iai ae ko kona n te *passhold role* tao n 45 ao tao 50 ke tao ko kona ni butia ma e kona ni iraua te ririki ae ngkana te *voluntary contributor* ngkoe, ko na bon ira naba te tua arei ke ko kona ni butia imwaina riki ngkana arona bwa iai te kanganga. Anne ngkanne teuana te titiraki ae I taku bwa e kona naba ni kamataki moara riki irouia te naan *voluntary contributors* ake tao a bon raka i aon te 50 are tao a roko tao n 60 ae tao taan oroben ae tao te naan 60 ao a kan karina aia mwane ao tao a noria bwa ngaia tao nimaua te ririki imwina, a tangiria ni butia bwa

ngaia tao a bon aki kona n tiku nako riki bwa tao a mamara. E kona n ae a butia naba tao nimaua te ririki imwin te tai are a karinna iai? Kanga anne taian titiraki tabeua ae kanga tao N na kawenei nakon te Minitita bwa ngkana e kona naba ni kabwarabwara. Kanga moara riki te naan *voluntary contributors* ake kanga a bon raka i aon te 50 tao a roko n te 60 ao tao e reke aia mwane tao mairouia natiia ao tao a kan *contribute* nakon te KPF bwa tao ibukin riki taai tabeua aika imwaia ao a kan manga butia, tao a noria bwa a kan butia tao teniua te ririki imwina ke tao nimaua. E kanga ngkanne anne a kona ni butia ke tera ngkanne te tua i aon anne? I taku bwa anne teuana ae kanga I kan kawenea naba nakon te Minitita are tabena aio te Tia Babaire. Ma ara koaua naba teuana ngaira ae ti bon bane naba kanga ni botaki naba iai, kanga ti bon nora raoiroin te Biira aio ao ti bon boutokaia naba. I boutokaia ngai ao aio ngkanne are kanga e bon tiku, a bon inaomata naba kaain ara *party* ma ara koaua, ti taku bwa kanga ti bon aki raroa nako ma aron naba are e a tia n tabekia te Minitita. Ngaia are anne kanga ti reitan te maroro teutana te Tia Babaire i aon te Biira ae raoiroi aio ao I kaotia ngkanne bwa I boutoka naba moan warekan te Biira aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Dr. Harry Tong: Ko rabwa te Tia Babaire. I teirake bwa I kan anga naba au maroro i aon ana Biira te Tautaeaka are e a kawenea bwa ti na maroroia n te Auti n Tei aio te Tia Babaire.

Te Tia Babaire, kanga I babanga nanou bwa tera ae N na taekinna n ana Biira

te Tautaeaka aio. Ma au titiraki are N na kateia moa n au maroro i aon aio te Tia Babaire bwa e kangai, bon iai te kanganga ngkai ae e taonia ara botannaomata n aron ana Bangke Kiribati n te tai aio. Te tibwatibwa are e bwainaki bwa tibwan te ANZ n te Bangke ae ngkai, 75% ao Kiribati 25%. Ngaia are angiin te babaire te Tia Babaire, a bon karaoia kaain te ANZ ao ti nora aron te ngurengure ae moan te abwabwaki irouia ara botannaomata n aron ngkai ae kakoauaki. N taabo nako ake ti nako ni kawari ibukin te maroro, ao a tabeki aron nanoia n rawawata n ana baire te ANZ ke te BOK te Tia Babaire n aron ana anai mwane. Te Tia Babaire, ngkana am *account* ke am mwane are e tiku n te Bangke, ao ngaia imwin tabetai ao e kona n akea naba te Tia Babaire. Ao ti kakoaua bwa te Tautaeaka aio n aron ana waaki ngkai e nang toki aua te ririki, e aki kona ni kaeta aio bwa tao ai ngaia aio ngkai ana kawai n tobwa te kanganga aio te Tia Babaire. I karabwa aron te kantaninga ikai te Tia Babaire. Te I-Kiribati ngkai e a kona ni karina ana mwane n te KPF ao ni karekea naba te bakao ae bubura iai te Tia Babaire ao e na aki kekerikaki ana mwane ngkana e a tia ni karinna n te KPF. Aio tobwakin ana kanganga te I-Kiribati ma n aron bwaai ni kabane ao I kateia nakon te Tautaeaka aio ao nakoia kaain Kiribati, iai raoiroina ae kabwarabwara te Minitita. Bwaai ni kabane, iai uaitera, iai raoiroina ao iai naba kabwakana te Tia Babaire. E aki tabeakina ikai kabwakana te Tia Babaire. Tao N na riai n taekinna ikai n te aro bwa e na bon kaua nanona te I-Kiribati n aron tein te Biira aio. Te Tia Babaire, a tia n taekinaki raoiroin te Biira aio ma ngai N na karakina aron kabwakana. (1) Ngkana e a mwaiti ngkai ae nang raii ni kitana te ANZ n

nako ni karinimwane ikai, te ANZ ngkai ane e nang karaoa ana ribuaka bwa ngkami akana kam tiku n te ANZ ane kam nang teke bake te Tia Babaire bwa te ANZ te Tia Babaire ke te BOK, te Bangke ae ngkai, bon te waaki aio ae karaoia te Bank te Tia Babaire ae te waaki ni karekemwane ao ngkanne e a uarereke ana aomata inanon baina ae na bae ni kabirirakea ana *rate* te Tia Babaire n aron ae e a tia n namakinaki.

(2) Te bakao ngkai are e anga te KPF e bubura. Ma ngkana e a mwaiti kaaina ao e aki nanououa bwa e nang kerikaki te *interest* n te bakao ao babaireakin te bakao te Tia Babaire e nakon te Board ae naakai a na babaireia man te tai teuana ma te tai teuana n tarakin butin ana karekemwane te KPF ao I aki nanououa ikai te Tia Babaire bwa inanon bitaki aika imwaira imwin kabwatan te Biira aio ao ane e na bwaka ana bakao te KPF. E aki taekina aio te Minitita. Te Tia Babaire, n am karekemwane n te KPF n teina mai imwaina, akea te *tax*. E kona ni bitaki bwa ngkai e noraki ana karekemwane temanna ma temanna bwa e birirake ao e na tara te Tautaeaka bwa ana aanga ni karekemwane teuana, e na manga *tax* ami *interest* ke ami karekemwane man te KPF te Tia Babaire. Te Tia Babaire, te kauoua ni kanganga are N na taraia nako e kangai, ao N na kateia nakon te Tautaeaka bwa tera iai ana babaire bwa taan kammwakuri ngkai, ngkai e bubura am *contribution* ngkoe te tia mwakuri, tera ngkanne aroia ana *contribution* taan kammwakuri nakon te bwai aio. A kabaeaki iai bwa a na kabubura naba aia *contribution* ke tera. Ngkana e koaua bwa e na reke aio ao taan kammwakuri n te *private sector*, a na rotaki iai ao e na uarereke riki te tabo ni mwakuri te Tia Babaire bwa e

rikirake ni uarereke aron ana mwane te tia kammwakuri te Tia Babaire. Ao ikai te Tia Babaire itera tabeua ake I kan katerea ikai bwa te aonaba aio e mronron kanga tera te Tia Babaire. Ngkana ko kaoti man iterana ao e na bae n aki kakammwakuri are te iterana n toki ni kaea te *balance* ngaia are moan te tangiraoui ao e anaki nanou n ana kabwarabwara te Minitita n aron are e a tia n taekinna i aon te Biira aio. Ma n aron au kabwarabwara ikai te Tia Babaire I kan katerea naba are te iterana. Te kanganga are ti na kona ni manga kaitara ma ngaai ngkana e a tia ni bwaati te Biira aio. Ma te Tia Babaire, I a katikua aio nakoia Taan Tei aika ngaia aika a na baire i aon te Biira aio ibukia aia botannaomata bwa tera aia koaua ikai. Tiaki ngkoa ae tao ti karaoa aio ao a na iai te kanganga aika a na rotaki iai ara botannaomata. Ngaia are karaoan taian tua n ai aron aikai te Tia Babaire, e riai n taraki ma te karaurau ao tiaki bwa ti a ti butimwaea naba aongkoa iai raouina ao ti baka n aki nora buakakana ao n te tai teuana ngkana e a otirake buakakana ao ti a tibwa kangai, e aka, ngaia ti konaki n te waaki aio. Eng te Tia Babaire, ao aio te waaki ae karaoia te Tautaeaka aio, e aera ngkai e aki kaman karaoia ngke e moan roko n tei ikai te Tia Babaire bwa e a karaoia n te kabanea n tai n te aro bwa e aonga n aki noraki buakakana te Tia Babaire. E timwaati te Tautaeaka aio. E tuai man toki ana mwaan ae aekakina aio. E karaoia n te kabanea n tai bwa e na aki noraki te kanganga ma e na tangiraoui te kabwarabwara iai te Tia Babaire. Ao aio te kanganga te Tia Babaire ae I taekinna ikai. I karabwaia naake a tia ni karaua ni iangoia raoui bwa aongkoa te bwai aio e na raouoi nakoia ara botannaomata, e boni koaua anne? Te Tia Babaire, I a katikua

nakoia taan iango aika a tekateka i aan te Maneaba aio bwa tera aia babaire nakon te Biira aio. Ko rabwa ikanne.

Tibiika: Ngaia te Beretitenti, e nakoim.

H.E Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire ao e koaua ae I kaitaua te Minitita are e a tia n tabeka te Biira aio ao e koaua e rangi n teretere aron are e a tia ni kabwarabwara. E koaua I karabwaia naba ake a tia ni marooro i aon aio. Titebo ma e rangi n tabwanin aron butimwaeen aio i aan noran tamaroana te Tia Babaire. E koaua ae iai nanokokoraki tabeua ake a tabekaki ao bwaai akanne bon bwaai aika a kona ni iraorao te aba iai te Tia Babaire. Iai n aron ae e ataki, e kantaningaki te Biira aio bwa e na kabwataki n te Auti aio te Tia Babaire ao aio are e a tia naba n anganaki tao kanga te beebwa ibukina bwa e na ienikuriaki i aan te kantaninga are te bwai ae kakoauaki bwa e na rangi n tamaroa ibukia te botannaomata. Te Tia Babaire, a rangi ni mwaiti tangitang ake a karioa aron tabekan te Biira aio e moa mairoun te botannaomata inanon mwanangan te Tautaeaka i aon aba inanon taai aika a tia n nako te Tia Babaire ao bon i aon Kiribati ae bwanin ao e aki toki naba n okioki te aeka n tangitang aio ao aio ngkanne kaekakina iroun te Tautaeaka. E kona n taekinaki bwa e kangai, kam a karaoia n te kabanea n tai bwa tao te kaembein, kam a karaoia n te kabanea n tai bwa e na aki noraki buakakana te Tia Babaire. Kanga tiaki te kantaninga aio, kanga tiaki aomata ngaira aika ti ribuaka ao ti kakamwarua te Tia Babaire. Kanga bon aomata aika ti raoiroi bwa ti kataia ni karaoa ae te kabanea n tamaroa ibukin te botannaomata. Kanga e boni kamanga ae ti nang manga kamwarua te

botannaomata ma e aoria bwa are bon te taetae, te marooro, taetae ni kaunganano i aan tao tarakin itera tabeua aekakin taeka naba ni kaungaunga ibukin te Tautaeaka te Tia Babaire. Ti kakoaua te Tia Babaire ae teuana te kanganga ae kuneaki iroun te I-Kiribati n te tai aio bwa aron ana kabuanibwai te I-Kiribati tao n te Bangke n te tai aio ao e koaua are e a rangi ni kerikaki ana bukinibwai te Tautaeaka ni Kiribati man te mwaiti ngkoa are 49% nakon te mwaiti ae 25% n te tai aio n te aro are ai bon akea korakoran bwanan te Tautaeaka ni Kiribati, akea korakoran bwanan te I-Kiribati ni babaire i aon bwaai are e na karaoaki i aon te Bangke are aongkoa ti uaia ni ibuokanibwai i aona. Ti karautaeaka n aio te Tia Babaire. Bon te *point* ae ti kunea inanon rokora. Tiaki te bwai ae ti karaoia ke tao kanoan ara karikibwai ma te bwai ae ti nanokawaki bwa ti a roko ao ti a mena inanona ao e a tia ni karaoaki imwain rokora te Tia Babaire ngaia are ti a kataia n nikoia te tibanako man te kabuanibwai are e a kamenaki iai te I-Kiribati n te tai aio te Tia Babaire. Teuana nikoana ao aio. E korakora te tangitang i aona bwa e korakora te koraki ake a karina aia mwane ao a okiria n te tai teuana ao a kunea bwa ngaia e a tia ni karauaki n anai rikaki. A karina \$1000, a okiria n te tai ae maan ao e kona n nikirana \$800 ke tao irabubua te Tia Babaire. Ao aio te kanganga are e rangi n okiokira taningan te Tautaeaka. Ao aio te kanganga are kataia naba ni karaoia inanon te onono aio te Tia Babaire. Ao e aoria bwa are aio are bon te bwai teuana ae ara kantaninga bwa e a tia ni kaekaki n te tai aio, e mwaiti naba te tanginnano ibukin te Bangke, iai ana iango te Tautaeaka ni manga karokoa te Bangke teuana ao akanne boni bwaai

aika a tabennanoaki inanon te tai teuana ma te tai teuana. Iai te naan titiraki ake tao a tabekaki ao e aoria bwa N na katikui ake tabeua iroun te Minitita bwa e a bon karaua ni kaitiaki mai iai te naan nanokokoraki i aon tao te mwaiti bwa e aera bwa e a manga tiatianaki aron te mwaiti. I taku bwa ti rangi n tauraoi ni iraorao ma Taan Tei i aon aio te Tia Babaire. Iai te kantaninga bwa n aron ae e ataki e na kanakoaki warekan te Biira aio te kauoua n tai inanon te wiiki ae imwaira. I taku bwa e na kona n reke aia tai Taan Tei inanon te tai aio ni ibuobuoki i aon aio bwa te bwai ni iraoraoi te Tia Babaire. Ngkana iai buakakana ao tabekia ma tai tatakaruai n taekinna bwa e a bon buakaka naba ao ko aki kona ni katamaroa aron am noraba are ko taku bwa e aki nakoraoi. I taku bwa tiaki te waaki ni iraorao anne te Tia Babaire. Tabera ikai bwa te iraorao ibukin te botannaomata. I kaitaua are e tabekia te Tia Tei mai Tarawa Teinainano are temanna are e moan taetae te Tia Babaire bwa iai ae kanga kabwakan te Biira ae noria ao e tabekia ao aio bwaai ake ti tauraoi ni iraorao iai te Tia Babaire. Ma ngkana e taekinaki bwa e na kamwaruaki te botannaomata ao kanga tiaki taeka ni iraorao aikai te Tia Babaire. Taeka ni kauna nanon te botannaomata. I taku bwa ti aki ngaira kanga taneiai ni kakaraoa aio te Tia Babaire ngaia are au kantaninga bwa e bia kona n noraki te Biira aio bwa e karaoaki ibukin kaekan te kanganga are e a tia n noraki te Tia Babaire. A na uringnga kaain aon aba te Tia Babaire, a na uringnga aomata ake a kawaraki riaan mwaneabaia bwa bon aio tangin nanoia ao aio kaekakina naba inanon te tai arei are e kangai, tataninga teutana bwa iai te onono are e na tabekia te Tautaeaka nakon te bowi aio ao te onono

aio are aongkoa e kantaningaia naba te Tautaeaka bwa e na kabwatia n te tai aio bwa e aonga n ae kona ni waaki. E aonga n ae a aki kakantaninga kaain Kiribati ake a kainnanao aio ni karokoa te ririki ae boou bwa ngkana e aki kabwataki ngkai, e na manga riai n tabekaki nakon ae na roko ao e na aki bwaati naba bwa e na manga taninga are imwina. Ti nora aio bwa te bwai ae tamaroa te Tia Babaire. Iai naba are e taekinaki are tao e na aki manga riki bwa te bwai ae na manga baebae are aongkoa te bwai ae tamaroa ao tao e a manga riki bwa e na manga bae n te aro are e na uarereke ke e na aki rangi ni manena aron tamaroana are e a tia n taekinaki te Tia Babaire. Aikai bwaai ni ibuobuokaki te Tia Babaire. Iai te marooro i aon taekan tao buakakana naba are kangai, ngkana tao e a reke am raka i aon te bakao n am mwane are ko na karinna, ane e na *taxed* naba te Tia Babaire n aron ae boni kakoauaki, te mwane are e otinako man te mwane n tabwi e aki *taxed* te Tia Babaire ao I taku bwa akea te kantaninga bwa e na manga *taxed* naba aio te Tia Babaire. Ma e aoria bwa are aikai tao rongorongo ake a tabekaki bwa a kona n riki bwa kabuakakan aio te Tia Babaire. Akea te kantaninga bwa e na riki aio te Tia Babaire bwa e na manga riki bwa ana kanganga te tia karinimwane ke kamamakan te aomata bwa e na aki kabongana te bwai ae bon rangi n tamaroa ibukina te Tia Babaire. E riai naba n teretere te Tia Babaire bwa e na aki kanakoaki nanon te tia kammwakuri bwa iai tian are e kabaeaki te tia kammwakuri bwa e na kabwaka. Ngaia are e kangai bwa ngkana ngai te tia mwakuri, I a tangiria bwa e na kabwakaki 20% man boou, boni ngai are N na kabwaka i aan kukurein nanou ao nanou ni kukurei n

anganano ma tiaki nanona ngkanne bwa te tia kammwakuri e na manga kabaeaki naba bwa e na kabwaka 20%. I taku bwa te aki ota aio n te wareware, ngaia are e aoria bwa ti a kaitiakia ikai te Tia Babaire bwa e na rau nanoia taan kammwakuri bwa a na aki maka te bwai aio ma e riai n teretere te mwaiti are e a bon tia ni baireaki bwa a kabaeaki taan mwakuri ao taan kammwakuri bwa a na kabwaka. E tiku n arona te Tia Babaire ni karokoa e bitaki anne ma ngkoe te tia mwakuri bwa ngkana ko kukurei ni kabwaka riki ae raka ao bon inaomatam anne, ma e aki kabaeaki te tia kammwakuri ma are tera buren anne ngkanne, te tia kammwakuri e kukurei naba ni iraarake arei irouia taan mwakuri, ai rabwara anne te Tia Babaire, bwa e na uaia naba ni iraorao i aon anne te tia kammwakuri ngkana n arona bwa iai kukurein nanona bwa e kan iraorao nakoia ana taan mwakuri ni kan karaka naba ana *voluntary contribution* nakon ana *account* te aomata are iai ana akaunti n te botaki ni mwakuri aio te Tia Babaire. E koaua kanga bon iai marooro tabeua ae kanga ti raraoma iai bwa e na aki riki bwa kanga ana rongorongon ota te botannaomata n aron ae tabeua a kanakoaki ao e a tiku ngkai bwa kanga ota te botannaomata ma e kakawaki bwa e na kaitiakaki te Tia Babaire. Te koaua are aongkoa e a raka te karinimwane ao e nang kekerikaki te bakao. I aki ataia bwa e kaoti mai ia te aro n numera aio te Tia Babaire. I aki ataia bwa e a tia ni karaoa te numera ao ai antai ae e a karaoa te numera aio te Tia Babaire. I taku bwa ti a bon katuka te numera nakoia taan numera te Tia Babaire ao are bon iai tibwangan te Board are ngkana e kerake, e kerake, ngkana e tiku n arona, e tiku n arona. Ngaia are

e na aki kakamakaki naba te botannaomata bwa ane kam nang noria bwa ane e nang bwaka, e nang bwaka rikaki te bakao i aon ami kaintabwi ngkai e kaukaki aio nakon te botannaomata. I kan katerea ikai te Tia Babaire bwa e kairua te ota aio ao e aki riai ni karinaki bwa tiaki te rongorongon ae iai aana te Tia Babaire. Te Tia Babaire, te bwai ae riai naba n teretere bwa e aonga ni matata ota te tia kan ongora te Tia Babaire bwa taekan te baere te buumwane arei. Te tai aio ao kanga e bon tiku n arona i aan te koaua are te KPF, tiaki te Bangke are ko na karinna ngkai ao ko butia n te wiiki ae na roko bwa kanga te kantaninga bwa e na tiku bwa am bwai are ko na okiria n te tai teuana are e a koro taina iai, kanga e a tawa n aron taekana. Iai tuan akanne ao kanga n te tai aio kanga akea te kantaninga bwa a na onikaki akanne ngaia are ngke e rin am mwane ao e a bon tiku naba ni nnena ni karokoa te tai are e na manga bon bwaka iai are te 45, mwaitira ae na bwaka, tao te 50 ao tera nako akanne. Ngaia are te onono n te tai aio te Tia Babaire, e bon kaineti riki ma aron karakan katangainan riki te Kaintabwi bwa e na kona ni kaainaki irouia aomata aika a kukurei n anganano ni kan kabwakamwane nako iai te Tia Babaire. Ao te kantaninga moa n te tai aio bwa a na aki bitaki babaire i aon butakin te mwane i aan te koaua are tiaki te Bangke ma bon te Kaintabwi. E koaua te Tia Babaire, aikai tabeua aika I taku bwa a kakawaki bwa a na reitaki iai te marooro ao a na kamataki te naan marooro tabeua ake a tia n tabekaki ao e koaua, a na titiraki ngkanne botaki tabeua ni kangai, ao ngaira botaki, ti kona ni karinimwane ke ti aki? N te tai aio ao te *member*, te aomata. Ngaia are tao e tuai moa ni uki

inanon te tai aio bwa tao a na kona n titiraki te naan botaki nako ke tao botakin Aaro ao ngaira ti kona ni karina ara mwane ikanne? Tao e na kona n rin ngkana kam katikui i aan aran temanna ma ngkana e na rin i aan aran te botaki, tao e na kanganga aron anne. Ma ngkana kam na karinna i aan aran temanna are kam bon rangi n onimakinna, ao tao e kona ngkanne ni kainaki ma n te tai aio, tao tiaki moa te kantaninga bwa e na kona ni karinimwane te botaki teuana ma teuana bwa te Mwane ni Kaintabwi aio, ibukia aomata, taan mwakuri ao ake a kukurei n anga ke tao ni karinimwane moa n te tai aio te Tia Babaire. Eng, I taku bwa aikai maroro tabeua te Tia Babaire, ti karautaeka n aron te tanginnano n te Bangke. Tiaki ara Bangke te Bangke aio te Tia Babaire. Te Bangke are ti a anganaki inanon te tai aio, ti a butimwaia. Iai ana baire te Tautaeka ibukin katamaroan aikai, teuana mai buakona aio te Tia Babaire. Imwin te tanginnano are e a tia n rangi n tabangaki aron tabekana iroun te botannaomata inanon kawarakia iroun ana tiim te Tia Babaire. Aikai taeka te Tia Babaire are I a rangi ni kukurei n taekin ni boutoka riki aron tabekan te Biira aio te Tia Babaire bwa e bongana ao e tamaroa ibukin te botannaomata. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Rimeta Beniamina: Ko rabwa te Tia Babaire ngkai ko anganai au tai. Te moanibai bon te taeka ni kaitau nakon te Tautaeka ke tao te Minitita n tabekan te Biira bwa ti noria bwa iai tamaroana nakon karekean aia mwane taan mwakuri nakon taai aika na roko. Ti ataia bwa nanon te taeka ae te *provident*, ko na karaoi *arrangements*

ngkai *for future savings* te Tia Babaire. E taekinaki tamaroana ao tao iai naba kabwakana tabeua n aron ae e a tia ni mwaneweaki iroun te Tia Tei mai Tarawa Teinainano temanna ao ni kaineti naba ma are e a tia n tabekaki mai imwaina mairoun temanna naba te Tia Tei man TUC ao I kan reita are te tabeaianga i aon manga tianakin mwaitin ana *contribution* te tia mwakuri iroun te Minitita. Tao anne, ti a ongora n ana kaeka te Minitita ngkana e *sum up*. Teuana naba te Tia Babaire, tao tarataran aia kona te naan *employers* ke kambwana ke bitineti ni kabwaka are aongkoa tao kataboroan aia *contribution* aia taan mwakuri bwa e riai naba n tarataraki bwa n tabetai, ngkana e a rangi ni mwaiti are e kabwaka te tia mwakuri ao ti ataia bwa iai are e kabwaka naba te tia kammwakuri ni kaitara are e kabwaka te tia mwakuri. Ao ngkana e a mwaiti ana mena te tia mwakuri temanna ma temanna ao ngkana tao kaain te bitineti ke taan mwakuri n te kambwana anne tao iraua tenga ke irarabua, e na riai n tarataraki naba aia *capacity* ke aia kona *employers* ni kataia ni kataboroa naba aia bwakamwane aia taan mwakuri ao ara kantaninga bwa e na aki karika ruutin te kambwana teuana ma teuana ao n tokina bwa e na bon kona ni *bankrupt* te kambwana ke te bitineti ngkana arona bwa e aki kona n *afford* ni manga kaitara ana bwakamwane ana tia mwakuri. I taku bwa te itera teuana anne ae riai n tarataraki. Ti ataia bwa n te onono naba aio titebo ma ke tao ti na kaotaira ngkana e *sum up* te Minitita, akea ana *obligation* te tia kammwakuri ni kaitara bwa e taekinaki ikai te *employer shall pay the amount of the excess deductions to the fund*. Tao nanona e kona tao e kabaeaki te tia

kammwakuri bwa e na kaitara ana bwaka mwane ana tia mwakuri ke e aki ma te itera are I kataia n taekinna, taran aia kona bitineti ma kambwana bwa a na aki riki bwa manga aia *burden* bwa ngaia tao a aikoa kona ni kaitarai aia raka ni *contribution* aia taan mwakuri ae tao e a rangi ni bati. Ngkana ti tarai tamaroa te Tia Babaire, ao ti kakoaua ae e bati tamaroana ao teuana mai buakona ae ti kona n ataia e kona te tia mwakuri n taketena iraua te ririki bwa e na reke ana mwaiti ni mwane ae tangiria ae tao \$20,000.00. Tao n tein ngkai te *rate* ae tatauaki ke e kakabwaka nakon te KPF, tao e na kona n reke irouna \$20,000 ngkana e koro 50 ana ririki ao tao n te tai aei ngkana e bwainaki te onono, ao temanna ma temanna, e na kona ni *compute* ke n taketena tao iraua te ririki bwa e na reke te mwaiti ae \$40,000 ao e a bairea naba bwa mwaitira ana *contribution* ae na anganga n te aro bwa e roko n te 50 ao ai tiaki \$20,000 ma ai \$40,000. Anne teuana tamaroana te Tia Babaire. Teuana naba ae I taratarai, tera ngke arona bwa a karakaki aia *interest rate* ke te bakao nakoia te koraki ake a bon anga nanoia bwa a na anga aia mwane ae bubura nakon te KPF ke tao e na bon tiku naba i aon te ware ae ti mena i aona ngkai ae 7.5% bwa are tao te koraki aikai, a buoka rikiraken naba te *fund* ao tera ngke e karinaki naba n te onono ae ngkana ko roko n te *certain amount* ao e na manga reke iroum te bakao ae arei, e a riaon ngkanne are 7.5%. I taku bwa e riai n tarataraki naba anne ibukia te koraki akanne bwa tao bon te koraki naba akanne aika a na rangi ni kabubura mwanen te Kaintabwi nakon ririki aika na roko. Ti ataia ae na kona ni *provide* te *quarantee* naba nakon aia *loan* aomata ngkana e

koaua bwa a iangoa te *loan* tao \$100,000 ke tao \$80,000 ao a na mwakuria moa man te KPF ao inanon tao iraua te ririki, e reke te mwaiti anne ao e reke aia *quarantee* ao *apply* te *loan* tao man te DBK ke te Bangke. E rangi n tamaroa anne te Tia Babaire. Ti na bae naba n taratara te itera are a kona n *diverted* te naan *savers* man te ANZ nakon te KPF. E na bae n reke naba anne. Teuana te *impact* ae ti na riai n taratarai naba bwa are a rawa, a bumwane ke a karautaeka nakon te ANZ ao a nako ni uarurung nakon te KPF bwa ngaia iai te ririki are a taketenna bwa e na reke te mwaiti ae tao \$30,000. Ngkana e riki anne te Tia Babaire ao e na bon bae naba ni iai ana *policy* te ANZ are e na manga karaoia, kanga te katautau iai. Ao tera ana *policy* ane e na iangoia bwa e na manga *encourage* aomata bwa a na karinimwane n te Bangke ao anne e *common sense* te Tia Babaire ao ngkana e riki naba anne, ao tera ae na karaoia te Bangke? Ane e na bae ni kabubura naba te *interest rate* nakoia *savers* bwa ko aonga ni karinimwane naba n ana Bangke ao tao e na orea nako are ana *interest rate* te KPF. Ngkana e riki naba anne te Tia Babaire ao aomata ane a na aki *borrow* bwa a na *encouraged* bwa a na *save* ao ngkana e reke naba te bwai anne te Tia Babaire n te tai are e kerikaki mwaitia aomata aika a *borrow* man te Bangke, ao ko ataia naba ngkanne bwa e na rotaki te *investment* n te *economy*. Aikai taian *impacts* aika a riai n tarataraki n te *long term*. Ma ara kantaninga bwa a na aki reke akanne ma ngkana a reke ao ko na ataia ngkanne bwa am iango ngkoe te Tautaeka bwa e na bubura te *investment* n am *economy* e na rotaki bwa are a rawa ni *borrow* aomata bwa a

tangiria bwa a na karinimwane riki n te ANZ ngkana arona bwa e roko ana *policy* te ANZ bwa e na kabubura riki ana *interest rate*. I kan titiraki naba te Tia Babaire bwa e mwaneweaki are mwakan te Minitita are e na kona ni baireia bwa ko a toki ikai, mwaitin am kaintabwi ae ko kona ni kabwaka ao I taku bwa e riai ni kabwarabwaraki anne ma tao teuana te bwai ae ti riai naba n taratarai te Tia Babaire, tao iai bukina ae kaineti ma rakan boon bwaai ke te *consumer price index* ke tao te *inflation* ao tao anne bukina. I aki ataia bwa terana bukina iroun te Minitita ke te Tautaeke bwa ngkana ti nang kariaia aomata bwa a nang kabwaroa iteran booa nakon te KPF, ai tera aron maiuia inanon ririki ma ririki. A na *affected* te koraki aikai ngkana e a birirake riki boon bwaai bwa tao anne bukina teuana, I aki ataia ma tao anne bukina ae ti na riai naba n taratarai ao tao e riai ni karinaki ngkanne ae kangai, *a certain proportion of your income*, iraua katebubuan am *income* ke am bwakabwai ae ko *qualified* bwa ko na kona ni karinna. *Beyond that much*, ko a aki ngkanne riai bwa tokina ko na manga karekea te kanganga nakon am utu, e nang aki koro boon tao kanaia tibum ke natim bwa e a bane am mwane ni karinaki n te KPF ibukin am iango teuana ae ko iangoia tao 10 te ririki imwina ngaia are tao ti riai n taratarai akanne te Tia Babaire bwa e na riai ni karinaki bwa ngkana e koaua ae na inaomata te aomata ni bon karina ae oin ana mwaiti ao e na kona naba n riki kanganga tao nakon ana utu ke nakoia ana koraki bwa tao e nang aki tau ana *income* ni kaitarai rikiraken boon bwaai ke te *inflation* n te tai teuana ae kona n reke naba iai ke a kona n riki n taai tabetai. Te Tia

Babaire, ti ataia ae uakoraki aika a mwaneweaki i aan te Biira aio ao te koraki ake tao taian kaimoa, are a kona tao ni kabwaka tao iraua tenga, ti kaitau bwa e a tia ni *rebilled* anne ao ai akea te *limit* ke tianakin aia bwakamwane. Ao tao te itera naba teuana ae ti riai n taratarai e na *regular* te *payment* mairouia te koraki ake a bon inaomata ni karina aia mwane ke e na aki bwa iai tabeman tao a bon kona ni kateimatoa te bwakamwane anne ma tera aroia te koraki ake e koro aia mwaiti n te tai aei ao e a manga aki koro aia mwaiti n te tai ae na roko ao e a manga koro ao e aki ao e a manga aki koro inanon uoua te namwakaina. E na iai te *fee* nakoia te koraki akanne ke a na akea? I aki ataia bwa I taku bwa te kanganga ae ti na kaitibo iai ao ti bon taneiai ngaira kaain Kiribati, n tabetai a aki kona ni kokoro bukin ara iango. Ti iangoia bwa ti na kabwaka \$50 bwa kabwaran ara *loan* ao ti aki kona. E roko te namwakaina teuana, ti a aki kona. Ngaia are ti na riai naba n taratarai aio bwa e na riki bwa te tinetine ke tao te kamangaongao teuana nakon tao te *administration* n te KPF ke tao bon nakon ana *system* te KPF bwa ngaia e a aki koro bukin are e kantaningaki ke are e iangoia te tia kabwakamwane bwa e a manga aki kona n *afford*. Tao a riai ni *impose* taian *penalty fees* ke tao *late payment fees* n te aro bwa e na katikaki riki nanon te aomata bwa e na bon iangoia are e na kona ni kabwaka n te tai teuana ma te tai teuana. Ao tao te kabanea ngkanne te Tia Babaire, bon kan atakina bwa a kanga aroia te koraki ake te naan *voluntary contributors* n aron aroia taan akawa, tiiman, taan oroben. Antai ae tao e na kataboroa aia *contribution*? Ao aio te titiraki teuana ae

tao ti riai naba ni matata iai ke tao e kakeaki anne bwa tao ai bon ti aia bwakamwane naba ao tao bon te KPF are e na kataboroa.

Tibiika: Taaoka moa te Tia Tei. Tarana e na abwabwaki am marooro i aon te Biira aio ao ngkai I a bon taraia bwa e a tia ni boo iteran 12, ao ko a manga wakina am marooro ngkana ti oki n te aoa 2. Ma ngaia are n te tai moa aio ao N na kamotirawa te Auti ni karokoa te aoa 2. E motirawa te Auti.

MOTIRAWA

Tibiika: Ao ti na wakina te marooro ae ti kitanna imwain te *break*. Te Tia Tei mai Nikunau, waaki.

Mr. Rimeta Beniamina: Ko rabwa riki te Tia Babaire. Ao I kan reita au marooro i aon te Biira aio ao teuana riki ke uoua taian titiraki ao tao e a toki naba te Tia Babaire.

Ao n reitaki ma kanoan te bwakamwane irouia te koraki are a bwaka i aan te *voluntary contribution* ao tao manra ae a na kona ni kariaiakaki te koraki aikai imwain ae a na manga kona ni buta aia mwane? Tao e koaua tao akea anne ae taekinaki n te onono n te Biira are tao nanona ti na kona n taraia bwa a kona ni butia n te tai are a butia naba iai ngkana arona bwa a anga aia *notice* nakon tao te Board bwa a nang katoka aia kabwakamwane. Kanga bon ti te titiraki naba ni kan kamatata te Biira ao tao ngkana iai ao tao manra maanin te bwakamwane anne ke iai rekerekena ma mwaitin ana ririki. Ti ataia ngkai ao akea te *age limit* nakon te itera anne ke nakoia te koraki akanne ane e riaon 50, e boni kona naba ni manga iangoa riki ana kabwakamwane nakon te KPF

ngkana e taku bwa iai ana *source of income* ke ana itera ni karekemwane riki tabeua irarikina are tao e mwakuri iai ao tao ni irekereke naba ma aio te Tia Babaire, ti kan ataia bwa te koraki ake a tia n *exhaust* ke ni buta aia kaintabwi te koraki ake ai bon akea aia mwane inanon te KPF, tao a na bon bae naba ni manga kaukaki te koraki aikai ke ni butimwaeaki. Kanga ti taian kamatata aika a uarereke bwa aonga naba n tauraoi te koraki ake tao manga iai aia iango bwa tao a kan manga karinimwane e ngae ngke a tia ni bubai ke ni butaki rikaki, ni buti aia KPF tao n taai aika nako. Te Tia Babaire, ti rangi ni boutoka te Biira ao I taku bwa iai tamaroana aika a raoiroi nakoia ara taan mwakuri ao ai moara riki te koraki ake bon iai aia iango ni karinimwane i aan te onono ae kanga titebo ma e a *flexible* riki ma ngaia ai tiaki ti taan mwakuri ma bon te koraki naba ake iai nanoia n te tai teuana ma teuana bwa a na riki naba bwa taan bwaibwai naba nakon te KPF. Te kabanea te Tia Babaire, e koaua e taekinaki te Biira aio bwa kanakoraoan ao katamaraoan te KPF Act ke te tua i aon te Kaintabwi. Tera ngke e waekoa naba ni katamaraoaki aron aia akaunti, aia *statement* te naan *members* bwa I taku bwa anne te tinetine teuana ae rangi n nonoraki. Ngkana ko ana am *statement* man te KPF ao ko nori ao e bwakanako taina, kanoan te ririki ae nako, a aki *update*, a aki kona n *update* kanoan tao aia *statement* ke tao aia *account* n te tai naba are a buta iai aia *statement* iai te Tia Babaire. Ngaia are bon te bubuti bwa ngkana e koaua ngkana iai nanon te Tautaeke ni kataia ni katamaroa ana ointua te KPF, ke e taraia naba bwa e na riai n *update* aia *account members* n te tai teuana are a tangiria iai *members*

bwa a na nora aia *balance* ke mwaitin aia kaintabwi bwa ai iraua. Angiin te tai ngkana ko roko n nora mwaitin am kaintabwi, ti kaongoaki kanoan ririki aika nako, e toki n Tuun te ririki ae nako ke tao kanga e aki kona ni bwakara raoi are bon tao te namwakaina ae nako n aron ae ti nonoria. Ao n reitaki ma anne te Tia Babaire, ti na bubuti naba bwa are katamaroan te KPF Act, e a riai naba ni waekoa n otetanaki ana akaunti te KPF. Ti ataia ngkai bwa e rangi n tinetine naba ana mwakuri te PAC ni kataia n rinanoa ke ni kataia n rinanon ana akaunti te KPF, tao bon ana kabanemwane ma ana karekemwane ao baikara riki. E na riai naba ni waekoa n taraki aei bwa tera nanon ae ko a rangi ni kan kabatia kan katamaroan te KPF Act ao ngaia iai tinetine bon inanon te KPF aika a riai ni waekoa ni katiaki ke ni katamaroaki ibukin te botannaomata. Mai ikai te Tia Babaire are I a boutoka te Biira aio ao ti karabwa riki te Tautaeaka ao te Minitita n te Mwane n ana tabeka ae I taku bwa iai tamaroana, e ngae ngke iai raraoma ake ti a tia n taekin are tao ti tauraoi naba n ongora mairoun te Minitita n te Mwane n ana *sum up* bwa tao bon taian kanganga aika a kona n nikoaki ke baika a uarereke aika a kona ni kakaeaki angaia ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te Minitita, Aaba Inanoa.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, ko bati n rabwa ngkai ko kona ni kariaia bwa N na kanakoa naba au marooro i aon te onono are e tabekaki ngke ingabong iroun te Minitita n te Mwane ao I taku bwa a tia n reke otara ngaira aika ti ongora ao a tia naba ni manga buokaki kanga aron iteran

kaungan te bwai ae te kaikoiko ke te tikotiko nakon boong ma taai aika na roko. Te onono aio te Tia Babaire, e koaua n aron ae taekinaki ao e a tia ni kitanaki are kanga bon moan oin te waaki ke te ununiki i aon te itera ae te kaikoiko i tinanikuia naake taan mwakuri. Ao ti a kona ni kangai bwa tao inanon e kaan uoua te ririki ae nako te Tia Babaire ao inanon moan wakinan te iango aio ao e noraki mwina te Tia Babaire irouia te botannaomata aika a mwaiti kurikuri inanon te waaki ngke e mwananga te tiim man te Botaki ni Kaintabwi ni kaei abamwakoro ao e noraki kanga ingaingan nanaoia te botannaomata ni kibara te waaki kanga te waaki ae rangi ni kakawaki aio ibukin noran kanga materaoina ao riki norakin kakawakina ibukia nakon taai aika na roko. Ngke e moan wakinaki naba te Tia Babaire te itera aio inanon taai akanne ao e koaua ae ti bon okirikiki teutana nakoia ara botannaomata n ongora irouia ao a taku, ai rabwara te kantaninga bwa e a uki teuana te mataroa ae rangi ni matoatoa aron kaukana n taai aika nako. E kanganga kanga okakinakoana, kanga te buriki ae matoatoa n taai aika nako bwa ti tuangaki irouia Tautaeaka aika nako bwa e kanganga aron karaoan ae wakinaki iai. E ngae ngke ti a tia naba ni uouotiarake nakon te Auti n Tei aei te Tia Babaire te bubuti mairouia ara botannaomata ma te kaekaeka ae ti anganaki, a taku, ti karautaeaka bwa e kanganga aron karaoana. Ngaia are a bon karabwarabwa aomata ao a taku, ao e kanga ngkanne ngke e kanganga n taai akekei ao e a reke angana n te tai aei. E mwaiti kaain te Kaintabwi te Tia Babaire. E mwaiti naba mai aon abau ae Aranuka ae a tia ni kaaina te botaki aei ao a rangi ni kukurei te Tia Babaire

bwa a onimaki bwa a kona ni kamanena aia mwane are tao e raka man te ben teutana are a anganaki, man te tiwiita ke tao te akawa te Tia Babaire ni kawakinna teutana ke tatarana ibukin maiuia ma aroia tibuia ma natiia nakon taai aika a na roko. Ao anne te boto ni iango te Tia Babaire are I taku bwa e a tia n ekianako te Tautaeaka aei. E a tia n ninia nako ao e noraki wakina inanon tabeua te ririki ngkai bwa ngaia te bwai ae kona ni karaoaki ao e rangi n nakoraai. Ma tao ti na manga iangoi iango n raraoma te Tia Babaire inanon te marooro n te Auti aio, ao irou moan te uarereke au raraoma ae N na kona ni kangai iai bwa bon akea ma ti na ti taraia bwa ngkana iai te raraoma bwa a na ananga ni bua ara mwane inanon te botaki aio ao anne ae ti riai n raraoma iai. Ma iterana ao iterana riki tabeua aika a kona ni kakuakuaki ni katautauaki te Tia Babaire, I taku bwa anne tiaki te oi n rongorongo bwa ti bon karabwa naba te Botaki ni Kaintabwi bwa inanon ririki ma ririki aika mwaiti ngke e moan tei te botaki aio, ao ti kakoaua bwa akea te kabuanibwai ae a tia n noria taan mwakuri ke naake a kaaina te botaki aio man te tai are e moan tei iai ni karokoa te tai aei. Ma ti ti kunea bwa iai te kekerake, iai tamaroan te tararua, iai tamaroan te waaki ibukin kawakinan te mwane ao kabonganakina ni itera ake e na kona iai ni manga okira te Kaintabwi ao e na okiria naba taan bwaibwai n te Kaintabwi te Tia Babaire mabiaona. Ti kukurei naba n ongo te Tia Babaire bwa iai te kerake n namwakaina aika nako man 7% ngkoa nakon 7.5% ngkai. Ao I taku bwa anne ae kakawaki te Tia Babaire bwa e noraki iai kanga tamaroan te bwai ae te kaintabwi ma aia kekeiaki taan mwakuri ake a tia ni biriakina aron kabutan te bwai aio

inanon ririki aika mwaiti ao a tia naba ni manga kekeiaki ni uotarake matan te rabwata ke te botaki aio ma rakana teutana are e a tia n anganira ni moan te ririki aio ae te iterana te *percent*. E ngae ngke ti te iterana te *percent* te Tia Babaire ma ti taku bwa e rangi ni kakawaki naba aio ibukia ara botannaomata bwa a na namakina kawakinan raai aia mwane, a na namakina kammwakurana ao te onimaki bwa ngaia bon akea te kanganga ae na raraoma te aba iai te Tia Babaire ibukin te itera ni waaki are e tabe ma aron kaikoan aia mwane te botannaomata te Tia Babaire. Eng, I taku bwa te bwai ae kakawaki ae ti na rangi ni katua ara iango n te tai aio te Tia Babaire, boni katanoatakin te bwai aei nakoia te botannaomata ao tao e bon riai bwa ti na bane n teirake ngaira Taan Tei aikai ni katanoata n te tai aei bwa e kakawaki ni kaongoia kaain Kiribati bwa a riai ni kaungaki bwa a na bane ni kaina te Kaintabwi n aia kona ni karekemwane ao ni karinimwane ao e riai ni kaungaki ni katanoataki n taabo nako ikai te Tia Babaire bwa a aonga ni unga nanoia ao a na ata te bwai teuana ae e a tia ni wakinna te Tautaeaka aio ibukia ao ngkana a ata anne te Tia Babaire, tera ae ti na namakinna? Te kabwaia. A na kabwaia ara botannaomata, tiaki ti ngkai bwa nakon naba taai aika na roko. Ti bon mimi naba te Tia Babaire bwa ti kangai, tao e koaua ae ai tibwa bon aua ara ririki ngkai ni waaki inanon te waaki n Tautaeaka te Tia Babaire ao ngke e moan iangoaki te iango aio inanon kanga te rereitaki ma kaain te aobiti aio ao kaain te Baba n Tararua ao ngke a kangai bwa kanga a na bon akea te kanganga ae na riki ngkana arona bwa e wakinaki anne ao ngaia te bwai ae e a waaki wakinana te Tia Babaire. Mai ikai are ti

a kona n noria bwa unikan te waaki are e a tibwa tia aio te Tia Babaire ke e a tibwa kuakuaki, ti ataia ae e aki tabwanin raoi n te moantai. Ti ataia ae aomata ngke a waaki inanona ao a kunei itera tabeua ake tao a nori bwa a riai naba ni karinaki ao inanon maroroakinana ao uotakirakeana te Tia Babaire ao ngaia e riai bwa a na nikiraki ke a na karinaki riki aroia ara botannaomata ni kabane te Tia Babaire ake a kona ni kaaina te Kaintabwi ni iterana ake a tia ni kaetaki i aan te tua bwa a na akea aia kanganga ni waaki iai. Tao e aki titiku n anne te Tia Babaire ngke a ti taraki te koraki aika a aranaki bwa te naan *voluntary contributors* ma e noraki naba aron katamaroan aia birimwane taan mwakuri. Ai kakawakira aio te Tia Babaire! Taan mwakuri i aon Kiribati ni kabane. Akea ae e a tia ni iaiangoa aio mai imwaina. Te Tautaeka are nako, e aki tabe iai te Tia Babaire, tao tera are e iaiangoia n taai akanne, e aoria ti a bon katuka anne, ti aki kan kamoaira ikai te Tia Babaire ma ti bon mimi n te bwai teuana ae e a tia ni karaoaki ngkai ao a rangi ni kamoamoia iai taan mwakuri ma naake a aki mwakuri te Tia Babaire ma tao ai bon taina aio. Ai bon taina aio te Tia Babaire bwa e a riai noran kaungan te itera aio ibukia ara botannaomata bwa a na kona ni ira buakon te waaki ni kaikoiko ao ni waaki naba ni kona ni iangoia aia botannaomata nakon taai aika na roko bwa a na kona ni katutuka teutana are a kona ni karaoia ibukia. Ngaia are I kangai te Tia Babaire, bwa ngkai e waaki aio nakoia ara botannaomata ao I taku bwa ti na riai ni kukurei ao ni kaungaia bwa a na kona ni karaoi karinimwane ake a na aitara ma aron aia waaki ibukin te itera aei. A taku kaimoa te Tia Babaire ngke e waaki te

waaki aei, ai akiakora bwa ngke arona bwa e a kaman waaki te waaki aio ao a tia n reke ara kaiko mwane aika mwaiti ngke ti mwakuri i tinaniku. Tabeman a motirawa, a tia ni kitana te mwakuri ao a tang nanoia. A taku, ai akiakora, ti a motirawa ao akea ara mwane ae ti kona n okiria ma naake a mwakuri ngkai, ao a taku, ngke arona bwa e a kaman waaki tao tebwina te ririki n nako te bwai aei ao ngaira ti a tia ngkai ni kona ni manga ana ara mwane ngkai tao ti nang tauraoi ni kerikaki ke tao inanon taai aikai, ti na bon teimatoa ni kakarea ara mwane anne ao ti na kona ni kabwaia mai iai. Taan oroben te Tia Babaire ao taan akawa, te koraki ake kanga akea irouia iangoan te karinimwane ke tao kawakinan tikotikonan aia mwane te Tia Babaire ao a taku, e rabwa bwa e a reke ara anga teuana ae kakawaki irarikin te Bangke ni kona ni karina ara kaintabwi are aongkoa e bon tiku naba ni karokoa te tai teuana. N na mwaninga taekana bwa e na aki kuakuaki ni karokoa te tai are N na manga kona ni butia iai i aan tuan te Kaintabwi te Tia Babaire. Ao tao aio te itera teuana ae na bon rangi n otara iroura ke tao e na riai ni kaotaki te Tia Babaire bwa aio te itera teuana ae kaokoro irarikin are bon taan karinimwane i aan te tua are a mena ke a taneiai iai te Tia Babaire ibukina ngke e kaokoro aron aia aanga ni karekemwane ibukina ngke a aki kona ni waekoa n roko n te tai are kanga aongkoa a na kainnanaoaki iai aia bwakabwai ni katoa bwakabwai n aron ae e ataki ma a ti kabaeaki ngkanne n aron tarakin te angamwane are e na kona n reke irouia n te tai teuana ma teuana ao te katamaroa are e karinaki ngkai ibukin aia birimwane te Tia Babaire, e na ti kaineti ma aron kanga babairean te mwaiti ao tokin korakoran

are a na kona naba n anga te Tia Babaire i aon are a tia ni kataua. Ngaia are aio te itera teuana ae kakawaki ibukin kaungana. Ngai temanna ae I rangi n tangira kaungan aio te Tia Babaire bwa ti na nora aron nanoia ara botannaomata. Ti riai ni kaungia bwa a na rabakau ni kona n tarai taai aika a na roko bwa a aonga naba ni kabwaia ibukia. Tao aio naba teuana te Tia Babaire te waaki ae ti taku bwa e na kaea nanon are ti kataia ni iangoia inanon ara koranikaeti te Tia Babaire are aongkoa ti tangiria ni kan karaka kabwaiaia te botannaomata ao ni karekea naba angan tibwatibwana raoi. Ao n te tai aio, te anga n tibwatibwa i aon te karinimwane ao ai aki burera aio te Tia Babaire ao I taku bwa aio te kantaninga ae kakawaki bwa a na kona n namakina tobwakia raoi te botannaomata ao kaungia ibukia nakon taai aika na roko. Ti aki ti karaka kabwaiaia te Tia Babaire ma ti taku bwa ti rabakau naba ni kona n angania te anga are e na manga bon kawakina iai kabwaiaia anne ibukin taai aika na roko. Te bwai ae ti kantaningaia te Tia Babaire man te itera aio nakon taai aika a na roko, te kabwaia ae abwabwaki irouia ara botannaomata ao ti na kantaninga naba aron mwina ike a na kona iai ni kabongana aron aia mwane te Tia Babaire i aon te karikirake. Ti ataia bwa n te tai aei ao ti a tia ni kariaiakaki bwa ti kona n ana ara mwane ngkana ti roko n te 45 n ririki te Tia Babaire ao ti ti ana ara mwane anne i aon bwaai aika te karikirake, boon te aba, ao te kateniua kanga e irekereke ma tao te karinimwane ibukin tao te anga n tangomwane teuana te Tia Babaire ibukin te karikirake ao tao te kaboaki ma te kateitei. Kanga aekaki aikai te Tia Babaire. Nakon taai aika nako te

Tia Babaire man tian aio ao ngkana e tabangaki aron aia kona aomata aika mwaiti ni karina aia mwane inanon te maan ae 10 ke 20 te Tia Babaire, ti na uringnga bwa a na iai te bitaki ae abwabwaki nakon taai akanne ao ti tara 10 ke 20 te ririki ma ngkai ngkana arona bwa ti kona n nora te tai anne ma ngkai ao I taku bwa e na anganira te aekaki n tamnei teuana ae kakawaki ibukin aia kona aomata ni karaoi waaki ake a kona ni boo iai i bon irouia ao riki ibukin buokan naba kabatian te rikirake i aon abara ae Kiribati te Tia Babaire. Ara kantaninga naba bwa te Botaki ni Kaintabwi, e na aki toki ana kataratara ikai, e na aki toki ana ukeuke ni kakaei aanga ni kabwaia riki are a na kona n nora iai mabiaon aroia te botannaomata man te bwai ae e aranaki bwa te botaki ni kaikomwane ke te botaki ni kaintabwi ibukin te botannaomata bwa aio te rabwata teuana ae ti ataia bwa a mwaiti ngureakinana n taai aika nako tao ibukin itera tabeua ake tao e a tia ni waaki iai ma ti na kaunga te botaki aio n reitaki ma ana waaki te Tautaeaka ae rangi ni birikatai aei ao ana waaki aika a rangi ni mwaiti kurikuri aika e a tia n nori ngkai te botannaomata bwa a bane ni boo iai te Tia Babaire. Aio te kabwaia teuana te Tia Babaire are ti taku bwa e aki rereke mai imwaina ao ngkai e reke te Tia Babaire, ti riai ni karabwarabwa iai bwa a na ataia ara botannaomata bwa iai manenan ae karaoaki. Ngaia are aio te itera teuana te Tia Babaire ae I taku bwa kanga I kan katuruturu aron buokan te Biira aio iai ngkai ti kunea bwa bon teuana te Biira ae rangi ni kakawaki i buakon Biira aika a mwaiti bwa iai mabiaona ke tao kabwaian te botannaomata ae na reke iai nakon taai aika na roko. Tao ti na katikui iango ibukin biriakinana ma

kanganga ake a na reke te Tia Babaire bwa I taku bwa aikai baika a na aki rangi n rota aron butin te waaki ma te bae e kakawaki are tao ti onimaki iai nakoia taan mwakuri ma karaoana te Tia Babaire irouia kaain te Baba n Tararua ma kaain te aobiti, karaoan are e tangiria te Biira aio ke te tua aio ngkana arona bwa e a bwaati n te tai aei. Karaoana ae ti taua te Tia Babaire ao mwin noran teutana are tao e a tia ni bwaati ni boowi aika nako, are kanga bon akea te kanganga ae ti noria. Ngaia are ngkana iai raraoma aika a taekinaki n te tai aio te Tia Babaire, I taku bwa a aranaki bwa baika a uarereke. A kona n nako inanon te mwakuri ni katamaroa ke a kona n rinanoaki inanon kaetan te bwai teuana ma teuana ma oin te waaki ae e uotaki inanon te Biira aio bwa raonan are mai mwaina, e na riai n ti noraki bwa te bwai teuana ae moan baan te kakawaki ibukin te botannaomata ni Kiribati. Moan baan te kakawaki ibukin te botannaomata ni Kiribati ao e riai bwa ti na rabakau ni kona ni kabongana ao e riai bwa ti na kaungaia raora ni kabane bwa a na bane ni kainna te Tia Babaire ibukin kaungan te kabwaia nakon taai aika na roko te Tia Babaire. Ngaia are ti karabwarabwa ngkai tao e nang moanna ni wene raori riki aron te itera aio te Tia Babaire. Ti ataia ae tao iai riki bwaai tabeua aika ti na kona ni boo ma ngaia n te tai ae imwaira ao ti taku bwa ngkai e a tia ni wene aio, ao ai akea ara raraoma te Tia Babaire. Ti taku bwa ti a kona ni waaki, ti a kona n tirinanoi bwaai ake a na kaoti nakon bong rake ke ririki rake aika imwaira bwa bon akanne baika a uarereke inanon tarakin kabutan te bwai ae e aranaki bwa te kaikoiko ke te kaintabwi ibukia ara botannaomata. Ao akanne kaungan te Biira aio te Tia Babaire ao

au kantaninga bwa ara botannaomata aika ongora, a tia n raonaki aia kantaninga irouia taan mwakuri ake a tia ni kawaria i aon aba. Ara kantaninga bwa naake a tuai karin n te itera aio, a bia kaungaki n te bong aei ke imwin tian naba bwaatin te Biira aio n reitaki ma are mai imwaina bwa a na riai ni iangoa aia karinimwane n te tai aei ke aia kaikoiko n te tai aei ibukia natiia ke tibuia nakon aika na roko bwa a aonga n namakina te kabwaia ao e manuian aia karinimwane ke aia waaki are a mwakuri iai ngkai te Tia Babaire ngaia are aikai kaungan te Biira aio te Tia Babaire ao au kantaninga bwa a ibuobuoki ake I a tia n taekini ibukin kaungan nanoia ara botannaomata. Ti iangoia ngkai ara botannaomata bwa ti na kaungaia ao ni kaongoia bwa tera raori aan te Biira aio ni koaua ibukia ao nakon taai aika na roko. Ko rabwa te Tia Babaire. I buoka te Biira.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te Biira aio ao I taku bwa e matata bwa aio bon buokaia te botannaomata ao aei te Tia Babaire ae kakarabwarabwa te aba iai ao e kakatituaraoi ibukina bwa a tabeakinaki I-Kiribati. Ngke arona bwa tao te Biira aio, tiaki tabeakinan te I-Kiribati ao I taku te Tia Babaire bwa ngai temanna ae N na totokoia. Ma ngkai te Biira aio te Tia Babaire bwa aana ao oioina ibukin tabeakinau, tabeakinam, tabeakinan te tia oroben, tabeakinan te kaimoa ao antai riki ao I taku bwa aio ae ti neboia rake bwa te oi ni iango ma e koaua ae kanga bon iai taian titiraki tabeua bwa e a roko te tai ao e a borikaki ma ti katituaraoi naba iai te Tia Babaire are tao e koaua are e

bane ara tai n te tai ae nako tao n tera, ma n te tai aei ao ti karabwarabwa ao ti kamoamoia iai. Te Tia Babaire, N na bon aki teirake bwa moan te tikiraoti kabwarabwarana ao I taku bwa e a tia n nano teuana te Auti n Tei inanona ma kanga iai taian beta are I taku bwa e na kaitiakaki naba iai te ongora te Tia Babaire. Ao I kabwara bure bwa N na kaeti bwaai aikai te Tia Babaire bwa I taku bwa Kiribati naba e ata naba etina ma are e kaminoaki ngkai ao ti na manga kaetia teutana. Imwain te Tia Babaire ae kanga I kitekitei ao I kotoi itera aikai te Tia Babaire ao ti bon anga ara karabwarabwa nakon te KPF mairoun te Manatia ni karokoa ana tia mwakuri, kaain te Board naba bwa a tia n tararua ao ni kabanei korakoraia ma ai tera ngkana a aki kumetoaki aroia. Ti kantaninga ao ti bubuti bwa a na anganaki te inaomata ni koaua n te aro bwa ti na rangi ni kamoamoia riki iai ma ngkana bon nanomia bwa a kangai ao a kumetoaki ao anne te Tia Babaire ae kanga ti aki kantaningaia ma ti taku bwa akea n te tai aei. Te Tia Babaire, e taekinaki ae kangai bwa ti aki taekina aio bwa tao ti kan kamoaira. Te Tia Babaire, n aron ae taekinaki ao I kakoaua bwa ngkana ko taekina te bwai ao ko kamoako iai, anne ae I bon ongo ao e kangai, ti aki taekina ae aongkoa e a tibwa kuneaki n te tai aei. E aera e aki kuneaki n taai aika nako? Tera nanon anne te Tia Babaire? Akea te kamoia iai? Iai te kamoia iai te Tia Babaire.

Te kauoua te Tia Babaire ngkanne, e koaua ae taekinaki bwa a buokaki iai kaimoa ao taan oroben. I aki kakewea anne te Tia Babaire ma e na ataia Kiribati bwa e anganaki Boutokan te Koaua ke te Tautaeaka ae ngkai ae ngaia ae koro nanona. Ngkana e uringnga

naba Kiribati ao iai naba inanon te tai ni kaembein n taai aika nako te Tia Babaire ae bon aekan naba aio ae ngke arona bwa tao e koaua bwa Kiribati e anganira ao I taku bwa e na koro bukina naba iroura. Ngaia are I taku bwa akea te kaokoro. Bon titebo te Tia Babaire. Ti aki kona ni kangai bwa tao a iraea ke tao a bakairaea kanoan ara boki ni kaembein. Ti aki kona ni kangai te Tia Babaire ma titebo, iai irouia ao iai iroura ma ngke arona bwa ti anganaki te Tia Babaire ao I taku bwa e na koro bukin aei naba n aron ae koro n te tai aei. Ti karabwaia ao ngaira ngke ti a manga anganaki ao a na manga karabwaira naba bwa ti na kakoroa nanona.

Hon. Amberoti Nikora: Te *point of order* te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora te *point of order*.

Hon. Amberoti Nikora: I ti kan kaeta arei bwa e na bon aki koro nanona irouia bwa te koraki are e mena ma ngaia, waniua (8) aia ririiki n tautaeaka ao a aki karaoia ngaia are e na bon aki koro nanona irouia. Anne te koaua.

Tibiika: Waaki te Tia Tei.

Mr. Tebuai Uaai: Te Tia Babaire, boona ke tiaki, iai inanon naba ara boki are ti kabutia ao ngai temanna ae N na teberoroia bwa e na kakoroaki. E a karaua nanona te Minitita bwa e rabwa bwa e anganaki n te tai aei ao ti kamoamoia. Ngaira ngke ti anganaki naba, ti na kakoroa naba nanona te Tia Babaire. Te Tia Babaire, e kamoaki te taeka ae kangai, bwa te anga aio, tibwatibwan te kabwaia. Te Tia Babaire, I taku bwa ti na aki bureburea te koaua ao aio tarana irou te Tia

Babaire. I aki ataia bwa N na boraai ma ngkoe iai ke N na aki. Ngke arona bwa tibwatibwan te kabwaia n arou ngai ae te tia mwakuri ao N na anga te katoto. I kabwaka tao \$20 bwa au biri nakon te Kaintabwi ao te tia kammwakuri, e a manga kabwaka \$20. Ti a tara ngkanne te tia oroben ao te tiiman. E koaua akea ngkanne te itera anne ngaia are I taku bwa ti na aki bureburea te ongora bwa e aki tibwatibwaki te kabwaia, ma irou ngai e kaukaki mataroan te kabwaia nakon te tia oroben bwa e na karina ana mwane ao te tia mwakuri i tinaniku bwa e na karina ana mwane. Ao anne ngai nanona irou te Tia Babaire ma tiaki nanona ae na tibwatibwaki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora moa te *point of order*.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, I karautaeka nakon te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki ma I aki rangi ni kan uruana aron ana mamaroro ma te bwai ae kataia ni kaetia, e aki kaetia ma e a kaminoa riki, e a minota riki te ongora te Tia Babaire bwa te bwai ae ti taekinna te Tia Babaire, karaoan te bwai aio ibukia bwa a na bane ni kabwaia iai te botannaomata ni kona ni karinimwane. E kaokoro aia *condition* naake a birimwane n anganano *voluntary contribution* ma naake taan mwakuri te Tia Babaire. Ao anne te bwai ae matoatoa man taai aika nako bwa a taku bwa e kanganga ao anne ngkanne te kaokoro bwa aia *condition* ke te babaire ibukia taan karinimwane. Irouia naake a anganano e kaokoro ma are irouia taan mwakuri te Tia Babaire. Ao anne e bon teretere te Tia Babaire ma a kukurei aomata bwa e a reke aia anga ni karinna e ngae ngke akea aia tia kammwakuri ma a bon karinna, a

rau nanoia, e a rau karaoana. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia waaki te Tia Tei.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao te Minitita ae e a tibwa binnakoa ae I taekinna ao e bon taekinna ae kangai, aio ae kunea te Tautaeka aio ibukin tibwatibwan te kabwaia. Ao I aki totokoa are e taekinna ma ngai I taekinna ngai au koaua ibukin te bwai ae tibwatibwan te kabwaia bwa irou ngai tiaki ngaia arei. Ke tiku ma ana koaua ao ngai N na tiku ma aio bwa aio au koaua te Tia Babaire.

Hon. Amberoti Nikora: Te *point of order* te Tia Babaire.

Tibiika: Taiaoaka te Tia Tei, ti a ongora te *point of order*.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, te raka are 7.5%, tiaki te tibwatibwa ngkanne? A aki boo iai te Tia Babaire ngke a karinimwane? Antai ngkanne ana mwane anne te Tia Babaire? Ana mwane te botannaomata are e karikirakeaki iai i aan ana babaire te Tautaeka aio te Tia Babaire. Ngaia are e ngae ngke akea ae anga te Tautaeka ma ti a tia ni kauka te mataroa ibukin buokaia bwa a na kona ni karinimwane ao e na reke naba kabwaia man are e biribiriaki inanon te babaire ae tabangaki te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Ngaia te Tia Tei.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire, ao N na butimwaea ana taeka ae kaukan te mataroa bwa e a eti ngkanne ma ana taeka are e taekinna are e taku bwa tibwatibwan te kabwaia ao e kabwaranakoa ao e rangi n

anainano ao e rabwa n anne. Ma ngai irou te Tia Babaire, ngai ae te tia ongora ao I karekea taningan te tia ongora ae teuana ao ngkana a butimwaea au kabwarabwara e rabwa. Ngkana a aki, e rabwa naba ma e angania au kabwarabwara ae kangai, ngkana te koaua raoi ni koaua bwa e kaukaki te mataroa ao e tibwatibwaki raoi te kabwaia te Tia Babaire ao are I anga au katoto iai. E koaua ae iai te raka. Anne e na bon reke ma irou ngai te Tia Babaire ao I kakooua bwa e matoa teutana ma N na karina aio bwa N na kabwarabwara ngai bwa e aonga n noraki iroun te tia oroben bwa e a tia n ongo ngkai iroun te Tautaeaka bwa e taku bwa e tibwatibwa iai te kabwaia ao ngai I a manga katea ngkanne aei ao e nakon te tia oroben. Enga ae na butimwaia? Ma ngai irou, N na kaoka au kabwarabwara te Tia Babaire ngke te koaua ni koaua bwa e kaukaki te mataroa aio ao e tibwatibwaki te kabwaia n aron ae taekinaki are tao a bon ongo ngkai taan oroben. Irou ngai te Tia Babaire, I aki biri rimoa ni butimwaea arei. Ao aio bukina irou ae bon irou ngai ao ko rabwa te Tia Babaire ngkana ko butimwaia. Ao ngkana tao e butimwaia tao ai tamau are e oroben, e rabwa naba ke tao antai, ai taman tao tibu are i Kuria, e rabwa naba ke tao i Aranuka, e rabwa naba. Ma e kangai ngkanne te Tia Babaire, bwa ngai irou ngai ngke bon tibwan raoi te kabwaia ao e kangai, ngai ae te tia mwakuri ngkai ae I mwakuri n te Tautaeaka ao tao te bitineti, I kabwaka \$20 ao ngkoe tao te bitineti ke tao te Tautaeaka ko a manga kabwaka naba \$20. Aiaron ae ko ibu uataoia ao I taku ngai irou, I aki ataia ma ngai irou te Tia Babaire, e tibwatibwaki. Ngai te tia oroben ngke I anga \$10 ao ai bon ti anne naba ao e rabwa anne bwa are bon

anne kawaina ngkai n te tai aei moa. E aki ataki nako ao inanon te waaki ao e na kona n reke, ti aki ataia. Ma ke tai betabetanaki ao ke kaitiakaki raoi aron ngai ae I bon noria ma te koaua bwa anne raoi te koaua ao I taku bwa e aki kona ni kakewea te Tautaeaka bwa e bon aki kona n reke are te itera are teuana iroun te tiiman ke iroun te tia oroben ao ti kakooua anne. E aki riai n reke moa ma ti na kakarabwarabwa n te tai aei te Tia Babaire nakon te Tautaeaka bwa e a uki ngkai te mataroa aio. Katamaroana riki ngkai e a uki, ao anne te Tia Babaire inanon iangoana ao inanon tarana bwa e angaraoi ke e aki. Te Tia Babaire, aio au kamataa i aon ae taekinaki are tibwatibwan te kabwaia ma ti na karaua naba n taraia te Tia Babaire bwa e na taraki tibwaan te kabwaia bwa e na aki tabeitera n aekan ngkai aei te Tia Babaire ngkai e tabeitera n te tai aei kanga nakon te KPF. I kabwara bure iai i aan ae ngai te tia mwakuri e reke kaniwangau teutana bwa are e ibuataoakaki au mwane are \$10 are I karinna n te KPF. E koaua anne te Tia Babaire? E koaua. Te kantaninga ngkanne ibukin manga te ibuatao, ti a katuka anne nakon te tai ae na roko ngkana e na angaraoi ao ti na bubuti nakon te waaki ae na roko ngkana e bon noraki naba riaina. Ma n te tai aei te Tia Babaire, ao te Tautaeaka e na riai ni kakooua bwa akea tibwatibwan te kabwaia n aei. Bon titebo nanona ngkana I karina au mwane n te Bangke, I boo naba ma te *interest*. Ngkai I a manga anganaki bwa N na karinna n te KPF, N na boo naba ma te *interest*. Tiaki nanona bwa tao e a raka au *interest*, bon titebo. Ngai ae te tia mwakuri n te Tautaeaka, I anganaki 7% tao arei naba e na anganaki naba 7%. Akea te raka ma ti tera rakau ngai te tia mwakuri n te

Tautaeka ao te kambwana? Ao aei, ko ibuataoa au kare are I karea iai te KPF. Ao I taku bwa aio ti na butimwaia n te tai aei ao ti na tuangia taan oroben ma te naan tiiman ao te koraki ae nang kaukaki nakoia bwa ai tera ngkana e a reke nakon te tai ae na roko, te kantaninga, ti na keiakinna ngkana e kona Kiribati n tangiria ao ngaira taan tobwa, ti na taraia ma ti na taraia naba ma aia ibuobuoki taan rabakau. Ti na aki wawakoroira iai bwa ngai I kabwara bure te Tautaeka aio, e wawakoro. Te Tia Babaire, e taekinaki naba ae iai ngureakinan te KPF. Te Tia Babaire, N na taetae kanga n noubaba ao N na kangai ao I kabwara bure iai bwa N na aki ngureakina te bwai ae au bwai. Ngkana bon au bwai, N na aki? E bure te taeka aio te Tia Babaire. Kaetana irou ngai te Tia Babaire, e kangai, iai kani kaetietana ngkana tao kanga I taku ngai bwa e riai ni kaetaki ma akea ngureakinana ao ngkana ngaia bwa I ngureakinna te Tia Babaire, I aki kakan iai? I aki tonu iai? Bwa e aera N na aki ngureakina te bwai ae bon oin au bwai ae I karinna ao ko rabakauakina taekana ngkana te koaua bwa ko a manga kangai, botia nako ikai. Bon te koaua bwa N na aki ngure ngkanne te te Tia Babaire? Ngaia are I kangai, ke tai bukinaki tao ara itera bwa I ataia bwa e taetae te tia taetae ae te Minitita ae rangi ni karineaki ao antai taekana ae ngureakinna? Bon te koaua bwa te Tautaeka? Tiaki. Ngaira te Tia Babaire, te Kaaaitara bwa e taetae nakea? I kabwara bure ngkana tiaki ngaia ma te taetae n te Auti aio te Tia Babaire, ngai ngkana I taetae, ao I ataia ao a ataia. Ngaia ikai te Tia Babaire, I nanokawaki ao e rangi ni kananokawaki aei ngkana te Tautaeka aio e na aki ngungureakina te bwai ae ana bwai, e riai te ngure ma ti na ngure naba n te aro ae eti ao

ngkana ti a ngure te Tia Babaire, e aera ko a tau beebwa? Te Tia Babaire, I kaekako n anne. Ngkana ngaia bwa I ngure ngai ae I boni ngure bwa n au koaua ao ko tautiaia taian beebwa. Tera bukina bwa N na aki ngure? Te Tia Babaire, ao anne te Tia Babaire. I kawenea aio nakoim te Tia Babaire ao nakon Kiribati ae ongora. Bon te koaua bwa N nang bon aki ngure? Ko a katukai bwa N nang nanoro? N nang teitei n tara tera? Ao ko tia ao ko ngareakinai ao ko kangai, ao bwa antai ae na kan kubariko bwa e na anganiko te bwai aei? Booii ngarom, tioi ngkoe. Ko tebonna, ko aki kona. Ao aei te Tia Babaire, enga te kiraati ao I kabotoa au taeka i aon te taeka ae te ngure, enga te kiraati? Ao kakiraatiko. E toki te ngure. Tai tau taian beebwa ao anne te Tia Babaire. Ko aranira bwa ti a taetae bwa ti a auau n taetae. Te Tia Babaire, ko nang bon aki auau n taetae ngkana arona bwa ko tautiaki? Ngke ko anganai ao I aki auau n taetae. Ngke ko katoka nanou ao e in wiu ma ko aki bwa ko anganai riki bwa N na takarua ao e koaua ko kona n aranai bwa I nanoro ao I kangai te Tia Babaire, bwa antai ae kananoroai? Tiaki ngkoe? Bwa I tangiria bwa ko na anganai ao ko rawa? Tiaki ngaia anne ngkanne te Tia Babaire? Ao ko katorotoroai, ko nanoro, ko kauna Kiribati. Te Tia Babaire, e aoria n au koaua I aki kauna Kiribati ma ngkoe ae ko kauna Kiribati bwa ngai ma ngkoe, ko araniko bwa te tia tobwa ma ngai ma ngkoe. Ngkana ko kangai, tiaki te tia tobwa. Iai ngkai tabeman aika a ioio ngkai atuia ao I kangai e koaua. Rabwatan te tobwa are inanon baim ma enga tabona ao ngkana e koaua bwa akea tabona ikai, ti nang bane ngaira ni kitana te Auti n Tei ao ae tabona ae iroura. Ao e kangai te Tia Babaire bwa ti rangi ni kaungako ao ti

rangi n tobwa raoi am tobwa ao ti buokiko ma e aera ngkai ngaira aika ti mena i tabon te amo anne ao ti kangai, taitaoka beebwan te *overdraft* ke tao beebwan tao te ngurengure aei n te KPF. E aera ko aki anganira? I a kangai te Tia Babaire, ko na bon kaekako i bon iroum i matan te botannaomata.

Hon. Nabuti Mwemwenikarawa: Te *point of order* te Tia Babaire.

Tibiika: Ao ti a ongora te *point of order*.

Hon. Nabuti Mwemwenikarawa: Kabwara au bure. I tuai n taetae ma titebo ma e a bon *debate* i aon te *overdraft*. Kanga e oti n ana kabwarabwara ao kanga e mena i matan te kabowi te bwai anne.

Tibiika: Ao taitaoka e eti. Taitaoka n aki katua am maroro i aon te *amendment* ao tai taekina te *overdraft*. Tiaki taekan te *overdraft* aio ao e rabwa te kauring. Taetae raoi i aon te Biira. Ao waaki ngkanne.

Mr. Tebuai Uaai: Te Tia Babaire, e rabwa. E karineaki tao te Tibiika ae tao te kauoman. Ao I kantaningaiko bwa ko na kaetai te Tibiika. Ao ngke ko bon kaetai ao ngai I a ongo naba. Ma I a ataia bwa bon aio ae ataia naba Kiribati are kanga a aki toki. N na wakinako te Tia Babaire.

Hon. Nabuti Mwemwenikarawa: Te *point of order* te Tia Babaire. Ao N na kabwara riki au bure bwa are I tuai n taetae ma are e kukumeai. Tabera ngaira Taan Tei te kaururingko te Tia Babaire tuan te Auti.

Tibiika: Kanga I a karautaeka nakoim te Minitita bwa I a tia ni kauringa te Tia Tei bwa e na aki manga taekina te *overdraft*. Ao wakina am maroro te Tia Tei.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao I ongotaeka ao N na tiku raoi i aon au maroro i aon te KPF. I kabwara bure nakon te itera aio te Tia Babaire imwain ae I kanakoa bwa I aki taekina ao I aki otea au karaki i tinanikun are e a tia n taekinaki ma I taekina te ngure bwa tera te ngure ao are I kangai, bwa are iai te bwai are ko taua ao anne ae I kaetia. Te Tia Babaire, N na waaki nako.

Te KPF te Tia Babaire, ngai ao ngkoe ao te koraki aika a tibwa ota ngkai iai ao a kangai, te oi ni bwai, te toro ni bwai ao tao ti kona n okira kanga te taeka ni bau n taai aika nako ae ti na karikaki n toronibwai ao I a kangai, te toro ni bwai te KPF ma e aki kona n toronibwi te Tia Babaire ngkana ti karaoi ara tua aika a mangaongao ibukin te KPF ao e rabwa te tua aio ao ngkana e koaua bwa e kabaneaki te korakora iai, ao anne e na bon kaekaki n taina. Ko rabwa te Tia Babaire n anne ao e rabwa te tia tabeka te Biira. Te Tia Babaire, man au taeka aikai, ao I kabwara bure nakoim te Tia Babaire bwa boni ngkoe ae ko na kakaetietai. I aki kan ongo riki iroun temanna, ti ngkoe te Tia Babaire bwa I rangi ni karineko i aan tuan te Auti aei, akea riki ae na kona ni waewaeai. Bon ti ngkoe te Tia Babaire ao I kabwara bure nakoim te Tia Babaire ngkana I a tia tao n tibanako. I kabwara au bure nakoim te Tia Babaire. Irarikin anne, I a tannakoia kaain te Tautaeka, I kabwara bure nakoia bwa tao a bon rangi n riribai. I kabwara bure naba iai. Kam a taitaoka ni kabwara au bure

ngkana kam a rangi n riribai ao tai riribai, tatangirai bwa te koaua ni koaua ae irou. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: N na angan moa te Minitita n te Communication.

Hon. Natan Teewe: Ao bon akea au kantaninga bwa N na taetae n te Biira aio bwa are te Biira aio e bon rangi ni matata ao e rangi n teretere bwa te Biira aio, tiaki ti kanoan ana koranikaeti te Tautaekea aio ma te Biira aio e bon tangiria naba te botannaomata. E bon takaruai te botannaomata bwa e riai ni kaukaki riki mataroan te Kaintabwi. Tiaki ti nakoia taan mwakuri, ma nakoia kaain Kiribati ake bon iai nanoia ni kan kaaina te rabwata aio ao I taku bwa anne te bwai ae rangi ni kakawaki. Ma te bwai ae kateirakeai te Tia Babaire, (1) N na bon karautaekea ngkana arona bwa I a *point of order* ao I tuai n taetae bwa te bwai ae I *point of order* iai te Tia Babaire e a rangi ni urua tuan ara Auti ao e a kamatauningaira ngaira Taan Tei te Tia Babaire ngaira ake ti tekateka ao ti ata tuan ara Auti, te Tia Tei ae e a tibwa tia n taetae te Tia Babaire.

Mr. Tebuai Uaai: Te *point of order*.

Tibiika: Ti a ongora te *point of order*.

Mr. Tebuai Uaai: N na kaeta ae I kamatauninga te Auti. Ngkoe te tia tuangai bwa I kamatauninga te Auti. Ma tiaki te Minitita ae karineaki bwa ngaia ae urua te tua ao e riai ni kabwara bure ngkai bwa e urua ao ae e bon taekinna. E urua tuan te Auti. Ngai I kabwara bure n anne. Akea te kamatauninga ae I karaioia bwa ti ngkoe

ae ko na kaetai te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: E teretere anne. E nakoim te Minitita.

Hon. Nabuti Mwemwenikarawa: Te Tia Babaire, I aki urua tuan te Auti 100%. Bwa i aan tuan te *point of order*, ti kona n *draw* am *attention* te taibora n anga am *ruling* bwa ti ira nanon te tua ke ti aki ao anne are I *point of order* iai. I aki *point of order* i aan are I kona ni *point of order* bwa I a tia n taetae. Ongora te Tia Tei ae karineaki. Bwa anne te kanganga bwa ngkana ko tikuroro ao ko minotaua ao ko bon aki kona n ata te bwai ae ko taekinna nakon Kiribati ao anne te kanganga ae ti a minominotaua ao ti a tikuroro.

Tibiika: Karaua riki am taetae te Minitita.

Mr. Tebuai Uaai: Te *point of order* te Tia Babaire.

Tibiika: Te *point of order*.

Mr. Tebuai Uaai: N na bubutia te Tia Tei ae karineaki bwa e kona ni buta ana taeka ae tikuroro. Nanona ngai ai bon te tikuroro n aomata ngai, ai rarabwara, ngaia ae I ti bubutia bwa ngkana tao e a aranai bwa I tikuroro bwa e maraki irou n te koaua ao ke anne. Ao ngaia ae I a bubutia e kona ni buta ana taeka ae taku bwa I tikuroro te Tia Babaire?

Tibiika: Ao taiaoka te Minitita bwa I a butiko n anne.

Hon. Nabuti Mwemwenikarawa: Te Tia Babaire, e a oki te kai, e a manga Tibiika. Ma e aoria ma N na karinea

bwanan te Tia Babaire. N na buta are tao e tangibuaka nakon te Auti. N na manga atonga ana taeka ao I bon korea ana taeka ao e bon taku, bwa tao e aoria ngkana I nanoro bwa ti nang kanga n aki nanoro ao are ti aki anganaki beebwa. E tikuroro ae nanoro te Tia Babaire ke e aki? Ma e aoria ma N na reitianako. Kabwara au bure.

Tibiika: Waaki te Minitita.

Mr. Tebuai Uaai: Ti au *point of order* aei ao akea naba.

Tibiika: Ao kanakoa am *point of order*.

Mr. Tebuai Uaai: Te Tia Babaire, ae I nanonna ngkai I kangai, I tikuroro bwa are ko aki anganai beebwa. Ngke ko anganai beebwa ao I matata ngkanne ma ngkai ko kaini beebwa ao e roo. I mena ngkai n te roo ao anganai beebwa ningabong ao I a aki tikuro ngkanne. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E rabwa ao waaki te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Are anne kanoan te *overdraft*. Ko a tataninga am kabowi are ko tataekinna bwa ti a matakua iai.

Te Tia Babaire, ao I kan kaitau ao I kan reita naba te kakaitau nakon te Minitita n te Mwane, kaain ana tabo ni mwakuri, kaain te KPF, kaain te Board, te Management ao naake a tia tao kaain ana Aobiti te AG ibukin kakoroan nanon teuana te bwai ae kakawaki n ana koranikaeti te Tautaeaka ao anne karaoan te onono nakon tuan te Kaintabwi. Ao I karabwarabwa n anne nakoia ake a tia ni bekutata i aon aio. Ao e rangi n teretere ara itera ao ti rangi ni boutoka te Biira aio ao ti boutokaia e ngae ngke bon iai naba tao iterana ake

a nanokokoraki iai tabeman Taan Tei ake a tia n taetae ma ti boutokaia bwa aio ae tangiria Kiribati, e tangiria te botannaomata. E mwaneweaki rinanon mwaneaba n abamwakoro aika a kakaokoro tangiran katamaroan ao kaukan riki te mataroa i aon kainakin te rabwata ae te Kaintabwi ngaia are ti taku bwa ti kakaitau n aio bwa e a koro nanona, e a koro nanon are e tangiria te I-Kiribati ao ti kaitauia naba Taan Tei ni kabane bwa akea ae e a tia n taetae ae totokoia ma a ti teirake ni kaoti tao aia tabeaianga tabeua ake ti taku bwa bwaai aika a kona n taraki ao a kona ni katamaroaki te waaki inanon te bitaki inanon te tua aio. Te bwai ae kamimi bwa tabeman ake a boutokaia, a manga bon kakauntabai n aron aia bwabwarantiko ma aia koaua bwaai ake a tia ni boutokai. Ao te bwai teuana ae e bon kamimi ma e aoria te Tia Babaire bwa are ngkai tao ai bon aio ana kabanea ni bowi te Auti n Tei ni maiuna aio ma ngaira Taan Tei ae ti a karekea te tai aio bwa ara tai ni kakaembein, ni kakawiraaira, ni karekerekeira ma are e raoiroi ao boni bwaai ake a raoiroi ake ti bon nonori bwa a raoiroi ti a manga kabuakakai ngkana ti taku bwa a na bwaka aia bwi tabeman iai. Te Tia Babaire, e aki nanoro te botannaomata. E aki nanoro, e a taneiai, e ata tein te bwana, e ata tein te kainikamaen inanon te Auti aio te Tia Babaire. A wareki nanoia te botannaomata ao ti a roko n te roro are e a wanawana te I-Kiribati n te bwai ae te *politics* ma iai tabeman ae a bon taku naba bwa a bon kona ni kananoroa te I-Kiribati. Ao akanne bwaai aika I taku bwa aekaki ni marooro aika a aki riai n roko ngkana e a uneakinaki ke e a uotakirakeaki te bwai ae te Biira. Bwa te bwai ae te Biira anne bon oin tabera ngaira ake Taan Tei, karaoan te tua ibukin abara ae

Kiribati, ibukia ara botannaomata. Ma ti kaokoro n te Auti aio bwa ngkana e uotakirakeaki te Biira ao ai ara tai ni karin kanga ara nanonibwi, ara nanoniko, ara nano ni babakantang, ao arora ni kakamwarua, ara nano n ra riki te Tia Babaire. A bane au taetae ni Kiribati ma e ataki nanona. Ti a kakaraoa te Biira bwa ara bwai ni kumea temanna, ni kumea te Tautaeaka ao n ra riki. Te Biira ara tai ni kaoti ara iango bwa tera nakobuakana ae na tekabuaka iai te botannaomata. Tera bwaai aika a kona ni karaoaki bwa e na tamaroa riki bwa e na kabwaia riki iai te botannaomata. Ao iai Taan Tei aika a kakaraoa anne. Ao I kakaitau nakoia Taan Tei akanne ao N na bon atong araia tabeman ke abaia bwa a aonga n ongo aia botannaomata, ao aikai Taan Tei aika ti rangi ni kamoamoia. Te Tia Tei mai Nikunau are temanna, a rangi n raoiroi ana iango ibukin te Biira. Te Tia Tei mai Butaritari, a rangi n raoiroi. Te Tia Tei mai Kiritimati, e rangi n raoiroi. Te Tia Tei man te TUC are temanna, e rangi n raoiroi ma tabeman, te Tia Tei mai Tabiteuea Meang are temanna, moan te raoiroi naba ana marooro. I kamoamoia naba iai ma tabeman, a aki bwa a nang kumea te waaki ma te waaki ao bon akea nanon te bae a taekinna te Tia Babaire. Te Tia Babaire, ao ti a bon noria naba. Ngkana a taetaenikawai ao ti te kan waea temanna, ti te kan kakanikoa temanna, ti te kan ra riki temanna bwa a bon aera te koraki aikai te Tia Babaire. Ai bon anena koraki aikai te Tia Babaire. Ti a bon tatarai mataia ao a kaninganinga kanoanmata aika a mawawa mai nanona te Tia Babaire. Kanoan mata aika matan te rakon ma tera riki te Tia Babaire ao ti a kainnana iai te Tia Babaire. A manga kaoti naba, e manga kaninganinga naba te kanoanimata ae

mawawa ae mronron ni kamimi te Tia Babaire ma e aoria te Biira aio te Tia Babaire, ti taku bwa e rangi n tamaroa ibukin Kiribati, e rangi n tamaroa ao ti kakaitaua are a tia ni boutokaia ao I taku bwa kaain Kiribati ake a kan kaaina te Kaintabwi, I taku bwa a rauaki nanoia. I kaitibo ma tabeman te naan tiiman, ataeninimwanen Tiaban, tiiman i aoni kaibuken Tiaban ao a kaekai. I a aki kinaia bwa tiiman ma a kinai bwa temanna ngai kaain te Tautaeaka ao a taku, e rangi n rarabwa onean te tua i aon te Kaintabwi. Ao ngkanne? E rangi n rarabwa. Ao e taekinna teure temanna, ngai ai onoua mwanangau n nako tinaniku, ao ngkana I oki bon akea, e a bon bane naba are I kaikoa, korakiau n aotaim, ao n ra riki ao akea bwa are I oki ao I a manga kanna ma au utu ao are e a toki au bwakabwai. Ma te Biira aio ai teuana okiu ngkai ao I a tia ni karekea tao e a kan reke \$2000 ae e a wene bwa au kaintabwi ao e taku ana taeka, ao terana ngke ti kona riki ni kariaiakaki.

Tibiika: Ti a ongora te *point of order*.

Mr. Tetaua Taitai: I karautaeaka nakon te Minitita ma I ti kan kaeta are kanga e taekinna naba te Minitita man te MISA are a taku bwa e a tibwa wakinaki te iango aio ao ngai n au tai ngkoa n te Tautaeaka ao I bon kaina naba te KPF ao e a kaman maroroakinaki aron kanga karekeia te naan tiiman ao taan oroben n te tai naba arei ma e tuai ni karaoaki. Kanga I bon ti kan kaeta te *history* n anne te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: E nakoim te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire, e rabwa te *point of order*. Ao tao e riai n

teretere bwa iai te bae ko kona ni iangoia ao iai te bwai ae ko kona ni karaoia ao ti aki kan kangai, tao e kairua bwa e aki iangoaki iroun tao te Tia Tei temanna ngke e kaina te KPF, tao e koaua tao e iangoia, are ti aki ata ana iango bwa ti aki mena inanon ana iango temanna ma temanna ma moan te kaokoro te Tia Babaire ao e riai n teretere te kaokoro aio bwa te baere ko iangoia ae kona n ataia ma te baere ko karaoia ao e noria te mata, e ongora te tanninga te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora riki te *point of order*.

Mr. Tetaua Taitai: Eng, I ti kan kaoka riki are te iango bwa te iango ao e maroroakinaki ma n aron are I taekinna, e aki koro nanona bwa are e a toki naba te tai are ngkekei ma bon ti anne kanga ti kan kaetan aron moan rion naba te iango aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Waaki te Minitita.

Hon. Natan Teewe: E rabwa te Tia Babaire ao N na aki kauntaeka ma te Tia Tei temanna mai Tabiteuea Meang bwa ngaia temanna te Tia Tei ae kanga I rangi n tatangiria man te itera arei bwa bon te *gentleman*. E kaokoro ma raona ake tabeman.

Te Tia Babaire, I anganaki te ware ao ngaia e a tia ni mirion aia mwane kaimoa ae a tia ni karinna bwa kanoan aia kaintabwi.

Mr. Tebuai Uaai: Te *point of order* te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora te *point of order*.

Mr. Tebuai Uaai: I ti kan bubuti nakon te Minitita aio bwa e na kaeta ana taeka akana nikirana. Bon abokaki tabeua. Tera ae nanonna iai te Tia Babaire? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire, e boni kaineti nakoina, te abokaki teuana ngaia ao N na kanga ao anne au *opinion*. I inaomata iai, e aki kona ni kakeweai ao I aki kona ni buta anne. Bon te abokaki teuana ngaia.

Mr. Tebuai Uaai: Te *point of order* te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora te *point of order*.

Mr. Tebuai Uaai: N na bubutia te Minitita, e kona ni katereterea bwa tera ae nanonna n te abokaki teuana? E aonga n ongo Kiribati ao I aonga n ongo ao e aonga n rau nanou. Ko rabwa te Tia Babaire. Ngkana akea ao I a butia bwa e na buta ana taeka anne bwa e taku bwa e a tia ni kumeai, e a tia ni waewaeai, e a tia ni katarabuakai ngaia are I a ti kangai, te abokaki teuana tera ngai? Tao I aera. I a kanakoa? Ngaia are I ti kangai, e a kamata bwa tera ngai bwa rimwi I kanakoa ao a na bon rukurukumaki iai ao ngaia ae I ti kangai ke e kanakoa bwa N na ongo irouna bwa tera ngai.

Tibiika: Ngaia e nakoim te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire, abokana, e tikuroro. N na reitia nako bwa N na aki kauntaeka. Rimwi a bua kanoan au maroro. Ma te Tia Babaire, te Biira aio n aron ae ti taekinna, iai kaimoa aika a rangi ni kukurei n te waaki aio ao n aron ae ti anganaki te

ware ao ngaia e mwaiti te kaimoa ae e a mirion tabun aia *contribution* ke aia mwane kaimoa ae a tia n roko ni kaina te KPF ao aio ae rangi ni kakawaki. E a oti naba ikanne. Taan oroben ngaia bon iai naba taan oroben, \$30 tabun tenga ae a e a tia n reke mairouia taan oroben aika a kaaina te rabwata aio ao anne tao e a bon taetae naba te ware te Tia Babaire. E a bon taetae naba bwa nanona iai noran riain te waaki aio te Tia Babaire ngaia are ti na karabwarabwa i aon aio. Ti na karabwarabwa bwa e koro nanona n te Tautaeaka aio. E koaua tao e rimwi teutana ma are n aron are e a tia ni kabwarabwaraki bwaai ni kabane a bon riai n nikoaki ni kakaeaki angaia ae na aki kauntabataba ma waaki ake a bon wakinaki ni itera nako n ana rabwata te Tautaeaka ngaia are tao e na aki rangi n abwabwaki are N na taekinna te Tia Babaire ao I karautaeaka ao N na kabwara bure nakon te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki ngkana tao e rangi n rotaki n au marooro ma kai I tuai man rotaki n aia kume nakoiu. A korotamneiai, a iranai riki, a aranai bwa Tatan te kewe ao kai I aki rotaki iai ao ngaia ngkai e a boo nnena bwa aio ao e aera te Tia Tei ngkai e konaki?

Mr. Tebuai Uaai: Te *point of order*.

Tibiika: Ngaia ti a ongora moa te *point of order*.

Mr. Tebuai Uaai: E rabwa te Tia Babaire. I taku bwa e na aki kewe Kiribati ao N na kaetia. E rotaki n te tamnei ao e tang ao e tuai man koro bukin tangina aio ao ae ti a tiku ni kakantanigaia bwa I kakantaniga kateaua ao e tuai mani koro ao e taku bwa e na tei ao e tuai mani koro ao e rotaki iai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Tiaki te *point of order* anne.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire, ao e uara? E mwane konau ke e aki? E a bon oti te tia korea tamneiu. E mwane konau te Tia Babaire. N na kabwara bure n aron tao tangibuakan te marooro ao matoan te bwana ma e bon riai te Tia Babaire bwa e aera bwa ti na aki kamatoai bwanara? E aera bwa ti na aki kamatoai bwanara, ai ti naakai naba ni kakamatoai bwanaia? Te Tia Babaire, iai naba bwanara, iai naba baira, iai naba matara, ao tera riki te Tia Babaire? I kabwara bure ngkana arona bwa a matoa bwana ao a tangibuaka. I kabwara bure nakoia kaain Kiribati ao taan ongora. Te aomata ae te Tia Tei mai Abemama, e maraki naba n tabetai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Mr. Tebuai Uaai: Te *point of order* te Tia Babaire.

Tibiika: E nakoim te Tia Tei mai Marakei.

Mr. Tebuai Uaai: Ko a manga aki butimwaea au *point of order*.

Tibiika: E nakoim te Tia Tei mai Marakei.

Mr. Patrick Tatireta: Te Tia Babaire, ko rabwa riki n au tai ni buoka aron te Biira are e tabekaki ma tao e koaua tao I kauarerekea naba ni kangai, kam na bane ni mauri kaain Kiribati ao ti a wakina aron te Biira ae rangi ni bongana ibukin te botannaomata ae tabekaki ibukin te kabwaia te Tia Babaire. E koaua e eti ae taekinna te Minitita are e raeraenako te bwabwarantiko i aon te Biira bwa tao e koaua iai tuana are ti kona teutana ni

kinikiniki bwaai are kanga e na kaitiaka aron taekan tao buraran nano n taai aika nako ma ti na kataia te Tia Babaire ni bon toki i aon te Biira are e a tia n tabekaki irouia naake taan tia tabekia are nanoia taan tia rinanoia ao a kawenea ikai te Tia Babaire ibukin aongkoa kabwaian te I-Kiribati te Tia Babaire. Te Tia Babaire, te Tautaekea teuana ma teuana akea ana iango bwa te uaiakina te tamaroa ibukin ana botannaomata ao aio raoi teuana mai buakoia bwaai aika a rangi ni matoatoa n taai aika nako n aron ae ti ongora n te marooro ao akea ae a waeia te Tia Babaire bwa a aki kona naake mai imwaina ao a na karabwarabwa iai ao a na kaitau bwa anne tokin aia rabakau, e matoatoa. Ao ti nora ngkanne te matoatoa anne iroun te Tautaekea aio ao ti aki taetae ni kamaraurau nakon te Tautaekea aio. Ma ti noria bwa e kona ao e aera ngkai e kona te Tia Babaire? E kona bwa bukina bwa e mwakuri ao e kona bwa bukina bwa e wareware ao e aki karaoia ibukin te kaembein te Tia Babaire bwa ngaira ngkoa n te moantai ngke e moan kamenaki ao e tabekaki bwa aongkoa iai ana KPF te tia oroben. Ti boni ngare bwa are te kantaninga bwa are te aomata are e kammwakuraki e bwabwaka ana mwane iroun te tia kammwakuri n te Form B ngkana ko *apply* am mwakuri, iai i aan te tua. Ao ngkana ko mwakuri ao taben am tia kammwakuri bwa e na kakabwaka te KPF. Tabem ngkanne ngkoe mani boom bwa ko na manga anganga am *tax*, te *payee* are nanona te *pay as you in* n aron atakina irouia taan mwane n aobitin te mwane. Te Tia Babaire, ao te taeka are e uneakinaki ni kangai bwa e aki tibwarereaki te bwai aio, e bon aki kona n tibwarereaki te Tia Babaire ao e karautaekea tao N na kauntaba ma te Minitita are e taekinna. Bon akea ae na

tibwarereaki te mwane aio nakoia kaain Kiribati ae tiaki ana bwai te bwai aio. E taku te taeka, au bwai te bwai, tiaki am bwai. Akea am bwai ikai. Am bwai ngkana ko karinimwane inanon te KPF ma tiaki nanona bwa ko na anganaki te *free welfare* are kaetan te taeka are e kangai, iai ae bwakabwai ao e ibuatao ao iai ae aki ao e a bon tiku naba ni boi ngarona ma ana mwai arei. E na riai ni matata ikai Kiribati bwa te aomata ae mwakuri, taben te tia kammwakuri, te aomata ae bon aki mwakuri bon tabena. Ao ai antai te aomata ae e aki mwakuri ao e nako n akawa ao e oki ao e karina ana mwane, e angan te KPF ao te Tautaekea e na tareia ao e na kangai, iraua am karinimwane n te KPF? \$60 ao anne riki \$60 bwa ko kanoa te Form B. A ata nanon te Form B koraki aikai ngaia are e na riai ni kaetaki te rongorongong bwa e na aki babakanikawai n taetae te Tia Babaire. Bwa ikai ana Auti Kiribati ae ko na riai n ti kaota ti teuana te bwai te Tia Babaire, ti te koaua ao ngkana ko kairua ao kabwara bure. Ko na keiakina riki are imwina. Ma ikai ko a kotokotoi bwaai ae ko na riai n aki kotokotoi te Tia Babaire bwa tera bukina te Tia Babaire, te bakantang. Ko matai, ko kabi, bwa te taeka ae te ronnano, I kabwara au bure ngkai akea te Tia Tei are ikai arei, te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki ao e na riai ngkai ni *point of order*. Are e a otinako ao tao are e na manga oki. I bubuti bwa e na manga oki bwa e kakawaki uboakin taian iango ma te ikarekebai i aon te bwai ae e aranaki bwa kaubwain te I-Kiribati. Te Tia Babaire, a taku bwa n aia tai ngke arona bwa a anganaki riki ao e na koro nanona ao ane e bon aki anganaki te Tia Babaire. Tera bukina ngkai a aki anganaki? Bwa are a bon nanoro, bukina bwa a bon taekinna bwa a nanoro bwa a aki kona angina aia

koraki ni karaoa te tua. Ngkana ti bon karaua ao I aki tao ni kamwinibaia koraki aikai. Te bae I kataia n taekinna, te Cabinet ae ngkai, a korakora beebwa inanona ao beebwa aikai, ngaia e buoka bwa are te rabakau. Te bubuti bwa te rabakau aio e na aki kabonganaki n aki akaka ma e na kabonganaki n aron aikai ae ti noria ngkai. Ao a taku, ngke e mena ao e reke iroura, e bon aki kona te Tia Babaire, tao e bon nakonako ma bon arona n te moantai ngke e moa ni boo te Auti aio n 2003 ao te bae a karaoia ni uai rokoa a kabira te Auti ni Maungatabu aio n te rantabu ao a kamena te naan benetito i aan kaintekateka. Ane e na reke tabeua kaintekateka ngkai. Ao anne baika I ongo ao N na noria bwa titebo ma e karaoaki mwakuri bwa te riaboro ao tiaki. Anne te kabuanibwai teuana bwa a aki uakoroa te korakora ibukin wanawanaia ibukin Kiribati ma a mimitoiaki ni iango aika a rotongitong. Anne te bwai ae kan ongo te Auti ao ae I bon taekinna bwa I aki kewe. E a tia n taraki ami Auti n te rantabu ao te naan benetito ane i aan te naan kaintekateka tabeua. Anne korakoran tarataran te waaki ae ngkai, iangoan ti kabwakan te Tautaeaka aio. Ao e koaua e aki bure te Tia Babaire. Kabwakan te Tautaeaka aio e na riain ngkana arona bwa ti bon noria bwa e riain. Ma ai tera raoi ana kairua te Tia Babaire ae ti noria? E karekea riki te Tia Babaire te kawai ae uki ae taekinna te Minitita, e uki te matarua ao ngai e aki uki te matarua, e okinakoaki iteran te Auti ao a karinaki bwaai aika a kona ni karinaki ikai ibukin kaubwain te I-Kiribati. Akea te winto. Ko a tia n nora te Bangke ae i Bairiki te Tia Babaire? Ae kaan ae ko na tiatianaki ngkana ko kauka te matarua. Ngkana ko kauka mataruaana ao ko kaukia ao

ngaia ko tiatianaki naba 18 tianti. Ko katuka am mwane inanona, iraman ngkai te I-Kiribati i aon Kiribati ae katuka ana mwane ao ana *saving* ao e okiria ao akea. E roko temanna irou te I-Beru. I kona ni kaota taekana ao arana ao e ataia te Tia Babaire n te botaki bwa I nikiria n ana auti ao e roko ao e kangai raoi tein bwanana, e kamimi te Bangke, I karina au mwane, e kanga ringakina, e anaia? E a manga kimoaia, ko kona ni buokai? Aekakin aomata aikai a taetae ma angin nanoia ao e tang te Tia Babaire bwa bukin tera, te Bangke aio e kimoa ana bwai te I-Kiribati ao I aki mama n taekinna bwa antai ae karokoa te Tia Babaire? E aera ngkai ko na tiatinai ngkai I bon anganiko moa au mwane \$200 ao I bonako bwa N na nako ni kareke ben tao i Kiritimati ao I a okiriko bwa N na manga karina au karekemwane mai ikekei, e akea, ngaia e aranaki bwa te *dormant fee*. Ngaia e matu n taningaroti am mwane. Bon te koaua e taningaroti te mwane anne? Ke te Bangke aio e karaua n anaia, e abuabuati ao e nako ni kanakoa nakon taabo tabeua, e karekea rakana, e oki ao e taku, akea am mwane bwa I a rangi ni kainnana n tararuaia. E rangi n tinebu. I kabibia, boon ana miriki te *sunshine* arei. E koaua anne e karaoia te Bangke? Ma bon anne ae karaoia te Bangke te Tia Babaire. Ao e koaua I kabwara bure. Ti tatangomwane n te Bangke ao ngkana arona bwa e aki kan anganira te tangomwane n te Bangke ngai ngkai I taetae n arona aei, ke e tioi. Bwa aio raoi koaua te Tia Babaire. Kiribati ngkai e a ataia bwa iai riki te matarua teuana n te Bangke ae kona ni buoka ana kainnana te Tia Babaire. Ao e tuoa te iterana te *percent*. E taku te Bangke, karinimwane ikai. Iai te IBD, kabwara au bure kaain te BDI ma te

IBD raoi arana, te Interest Bearing Deposit te Tia Babaire. Ao karina am mwane bwa ko na noria. E korotamnei te waa, te bwaketi ao te baeki ni mwane, ko tekateka, ko ngarengare, antai ae e a tia ni ngare n te Bangke aei te Tia Babaire? Ao antai ana karoko te Tia Babaire? Ngaia are te bubuti nakon te Tautaeaka, buuta ana bwai Kiribati mai iai ao kanakoa. Karokoi Bangke mai Atia, karokoi Bangke mai Eurobe riki ma kanakoa aei. E aera ngkai e a nako te Westpac? Ao te Westpac bon natin naba aei? Bwa a mena i aan te kiaba aei ngkana ko kakaea raoi rongorongo, raona. Te New South Wales Bank ao aei raona, tinana aio, Kantoa ae roko aei ao tera ngkai ara *percent* te Tia Babaire? Tao ti teuana? Ao ngaia tao 99 ke iraua. E raka riki, akea bongan rakana te Tia Babaire. Buta ana bwai te Tautaeaka ao ke e kamwawa mai ikai. Tao a tia n ongo kaain Kiribati ke a tuai, e a tia ni kabuekaki aia Bangke are i Vanuatu ao ia riki ao ibukin te aeka n raka aio te Tia Babaire ma a riki ni karaoi aikai te Tia Babaire bukina bwa e nimamannei Kiribati, e akoi, e koaua ae e un n te eti ma e aki kona n nako ni kabueka te Bangke bwa e ataia bwa anne maiura naba. Ma tai *abuse* te bwai ae ko anganaki, tai *misuse* te *authority* ao tai *look down* nakon *brown people*. Ao e bon eti n aia taeka ngkai e roko te bwairati temanna, ngkami ngkai mwangki, kam a rabakau ni kabuta te wanikiba? Te aeka n taetae tera anne? Ao ngaiia? Te Tia Babaire, te bwai ae kakawaki ikai te Tia Babaire, te Biira ae na ataki bwa e buokaki kainnanon te I-Kiribati ao ana mwakuri te Tautaeaka aio e na kabwara au bure te Tautaeaka aio, e na irantanga Kiribati mairouia aekakin aomata aika a kanebu mataia, a burumawawa kanoan mataia. Ma tao

anne ae nanonaki ao ngkana ti aki ao bon te bwai teuana te Tia Babaire. E taku te taeka bwa e ongotao Kiribati bwa ngkai te Bangke aio ae aongkoa ana bwai Kiribati ae te KPF, e tibwarere n aki akaka te Tia Babaire ao e aki anga ao e kewe ao bon te biri abokana te Tia Babaire. Te Tia Babaire, e ongora Kiribati ao e ataia bwa kekeiaki aika a karaoaki, tiaki ibukin te kan tangiraki te Tia Babaire ma bon ibukin te maono, te mwakuri ao te keiaki ao te kantaninga bwa e na tamaroa riki ao a ataia naakai bwa e aki kororaoi ana mwakuri. E aki roko n te kabanea n tamaroa ma te keiaki bwa a na butiaki bwa a na karokoa riki n are boni nnena are te kabanea n tamaroa e ngae ngkana e aki roko te raneanea te Tia Babaire. Ane e na waaki te Tautaeaka teuana ma teuana are imwina ngkana ngaia bwa naakai riki, keiakinna, ngkana temanna keiakinna. Ma tiaki te tabo aio te tabo ni kamimitong ke te tabo n atongaki bwa aongkoa ai ueani Kiribati ngkoe. Bon ana kaunga Kiribati ngkoe ni kakaiaki. Bon te tabonibai ae ko na riai ni kakaonimaki. N na birinako teutana man te kaoti aio, N na ti taekina taekan te Biira aio bwa e kangai, iai kanoan te Baibara te Tia Babaire, teniman aomata, temanna e anganaki tebwina te tarena, temanna nimaua, temanna teuana. Ao e taekinna ikai tao te naan mwane ae nangi bubutaki ni bubutaki. Teuare e anganaki te mwane are tebwina te tarena, e aki kariaiakaki bwa e na kabongana ma e na bon kabongana ao ni kaoka riki tebwina. E karabwaki. E a kumeaki are temanna, e anganaki nimaua e kumeia, e aki anga te kariaiakaki, e kumeia ao e reke riki nimaua. E karabwaki. Teuare temanna are teuana te tarena, tera ae riki irouna te Tia Babaire? E maku, e buta te

Mwane n Tania te Tia Babaire. E maku ni kumekume. Tera ae riki? E anaki te mwane arei mairouna, e a taunaki naba ramwana ni kabuaki matana te Tia Babaire. E aki bongana ao akanne aekakin kabotau te Tia Babaire ae e a kaman koreaki ni koroboki n taai aika nako. Eng, I taku bwa imwaina naba Nareau, e a kaman riki koroboki are ko na riai ni mwakuri bwa e tataetae ni I-Matang are e nang kabonganaki ae kangai, *to make money* te Tia Babaire, *you have to spend money*. Ngkana ko na kabatia am mwane, ko na riai moa ni kabongana am mwane. Ma ngkana ko a rumwaroa naba te mwane anne ao ane e na kanna te koa ma te rara te Tia Babaire. Ao anne n taai aika nako ao ngkai bwaai ake a aki riki man taai aika nako, e tekebuaka te Tautaeaka aio bwa e nang riki ngkai bwa ana bure. E mauri te Minitita ae James ae kaain Makin n te Works bwa e birinako ngkai nakon te Fisheries, e kamwaingaki. E a tekebake ngkai te Minitita, kaain te Works bwa e tuai man tia ana kawai. Ao antai ae e aki karaoi kawai aikai mai imwaina te Tia Babaire ao ngkana e kakaekaki raoi rongorongona, boni kautun are nako ae tuka karaoan te kawai. Ma ngkoe beebwana, bwa e rawa n te aeka ni waaki are e tibwarereaki teutana, teutana. Ma tera riki ae ti na karaoia te Tia Babaire ngkana ai bon akea korakorara te Tia Babaire. Ao e aera ko a aki buta te RERF ni kammwakuria? Ko maku te Tia Babaire bwa e aera? E mwatare rangam bwa e aera? Ko kabi bwa e aera? Ko nanoro. Ao anne raoi tokin te korakora te Tia Babaire. Ao e rabwa bwa te maku anne, e tiku bwa te Mwane n Tania. Ma ngke arona bwa ngke a maku ao a bon anaia naba, te kabuanibwai te Tia Babaire ma e rabwa bwa a bon ata tiaia te Tia Babaire. Ao

te Tautaeaka aio ti a un bwa e anana te mwane, \$100 tabun n te ririki ae ti aua ao ngaiia tao \$30 tabun ni waniua. Ma ngkana ko tara te RERF te Tia Babaire, e rangi ni birirake, ao aio ngkanne te rabakau are a aki kona. Aio ngkanne te rabakau are ti a aki rotia te Tia Babaire. E bia anganai rabakauna te Minitita n te Mwane bwa I aonga ni kabirirakea mwanen te Kauntira are i Marakei bwa ai bon akekea naba ana mwane te Tia Babaire. Te Tia Babaire, e koaua akea ikai te tabeka ae noraki riaina te Tia Babaire ma ti te karabwarabwa nakon te Biira ae kantaningaki bwa e reke maiuia iai tao e koaua tao taan oroben, ao bon taan tia akawa tao taan karekemwane tao n taabo tabeua n te itera teuana ma teuana, te naan kaimoa ao te mwane n aine antai ae na ataia, te botaki teuana, te mwakoro teuana ngaia are bon te karabwarabwa te Tia Babaire ao e koaua e abwabwaki au tai. E tuai ni bane, aua riki tabun te miniti te Tia Babaire ma are e rangi ni bobuaka naba te taetae te Tia Babaire. Ti kataia naba n tikotikona are ti kona. Te kabwara bure nakoia raora ake a aki botau ma te kantaninga aio. Ti bia reke i aan te ware are e taekinna te Minitita are a bongana iango nakon Kiribati ibukin te waaki aio ao ti na aki reke n aekakin biria naake a biriabokana te Tia Babaire bwa e rangi ni kakawaki te Tia Babaire te itangitangiri n te mwakuri aio. E kakawaki te iraorao ao ngkana ti nora ae bure, ti na waeia n te aro ae tamaroa n akea te kakaniko te Tia Babaire bwa akea burena bwa anne tabera. Ngaira aika ti mena ngkai n te Tautaeaka aei, tiaki nanona bwa ti mena irouia ao tao ti a bon kakantaninga naba n aia eti. Ao ae ti bon kakaonakoa naba te Minitita ibukin te wanikiba. E aera tera ae riki iroum ngkoe? Ao e a kaoti rongorongona aika moan te kamimi te Tia

Babaire, ngaia e aki kiba Air Kiribati n taai aika nako ni bwaai aika a aki bongana te Tia Babaire ao a kan mate iai ara aomata. Ngaia are maroaka are e bon kurati te CASA ao kabwarabwarana iroun te bwairati, e aki ataia bwa tera bukina ao ngaia e manibinou ana bwai are e kanimwaki arei. Te *spare part* are e kamenaki e aki mwakuri. Ao aikanne ngkanne ti a tibwa ongo ao ti nanokawaki iai ma anne arona te Tia Babaire. Te I-Matang are e mwiokoaki n te bwai aio, ngaia e anganaki te mwane ao e aki kaboa n are nnena ma e kaboa n taabo are a boo bebete iai, *second hand junk* ao ti a anganaki ao ti kiba iai ao ti a kani mate. Iraua te tai ae kibanako rabwan te wanikiba. I tokanako ma kainnabau ma natiu ao e kibanako rabwan te wanikiba i Marakei. E rimoa rabwan te wanikiba. Bukin tera, *spare part* ae *junk* te Tia Babaire mairoun te aomata are e mwakuri ngkoa ikai n te Air Kiribati ao akanne bwaai ae na riai ni ibuobuoki te aba iai bwa ti na un. Ti na kataia ni kaeti bwaai aika a riki ni bureia man te Tautaeaka teuana ma teuana ao ngaia ae na kaekaira ni bon etin kaekakina ae riai te Tia Babaire. Ma ngkana a anganira te kaeka ae aki kananoraai ke e tikubaba ke e ronnano, a riai n *resign* ao anne te bubuti nakon te Minitita are tabena are e kona uotana. Ma ngkai ti taraia te Tia Babaire akea ae aki kona uotana. A bon kona ni keiakina are a kona. Te bwai ae kakawaki te Tia Babaire imwain ae I tekateka, I ti karabwa te Tautaeaka aio n te RERF ae aki tiku n arona ke e kerikaki ma e birirake riki ao e bati ana bumwane. Ke e teimatoa arona anne ngkana arona bwa e a kariaiakaki ma ti na bon katikua te Tia Babaire bwa tiaki ngaira taan tia baireia, bon aomata ao e

koaua rongorongon taai ake a nako, ti a bon katikui, tao te Tautaeaka are nako, e kataia ngkai ni kanimnimtia bwa anne ana waaki ma boni koauana te Tia Babaire, akea aia waaki te Tia Babaire ae noraki ibukin tao te kawai ke tao tera a bon tiku n aia koaua. Ti karabwaia n aia koaua arei ma ti aki matai iai, ti aki rotaki iai. Ao aio naba ngkai, ti a karabwai bwaai n ana tai ma ngkana e bane ana tai, ti rotaki iai ke tiaki, ti a moantaai naba n rotaki n aron te buoka ae e abwabwaki, te buoka ae bati ao mai ikanne te Tia Babaire ao are N na bon anga au kaitau nakon te Minitita are e bon bane ana tai n anga te *briefing note* i aon kabwarabwarakin te mwane ae i aon te KPF, ana kabwarabwara te AG i aon tibwarerean kabwarabwarakin aron te naan bibitaki aika a karaoaki ao tao ikanne te Tia Babaire are ngai temanna ae I kukurei ni buoka te Biira aio ma nanou ni koaua bwa I karabwa aron te keiaki ao I kabwara bure ngkana arona bwa e aki boraai ma tabeman. Ma ngkana e aki boraai te Tia Babaire e bon aoria. Ti a bon katikua n arona te Tia Babaire. Ko rabwa.

Mr. Rimeta Beniamina: Te *point of order* te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora te *point of order*.

Mr. Rimeta Beniamina: I rangi ni karabwa te Tia Tei mai Marakei i aon ana *comment* i aon tao taian tiaati n te Bangke ao I karautaeaka I aki kan *interfere* ma ana marooro ma are I katia ngaia are ngkana ko kariaia ti uoua te miniti ao te bwai are e anaki nanou iai te Tia Babaire, taian tiaati are e mwaneweia te Tia Tei mai Marakei. I rangi ni kaitau iai ao I kan *point of order* ikai bwa titebo ma e a tiku ngkai te

kanganga anne n akea ae kona ni ibuobuoki i aona. N na ti kauringa te Tia Tei ae karineaki bwa iai kaain te Board n te Bangke, ae *represent* te Tautaeaka. I taku bwa bon te Minitita n te Mwane ao antai riki. Ngaia are I taku bwa ara kanganga akanne, a na riai ni uotakirakeaki irouia ana Taan Tei te Tautaeaka akana kaain te Board ao ngkana tao a tia ni uotia rake te Minitita n te Mwane ke tao e tuai ma ti na bubuti bwa e kakawaki ngkai e reke taina aio ao anne kanga ti te *point of order* bwa iai angana ane e na kona ni uotakirakeaki irouia kaain te Board.

H.E Anote Tong: E rangi ni boou te maroro arei te Tia Babaire ao bon te bwai teuana. Nanona ti na manga *point of order* i aon arei ngkana ngaia te Tia Babaire ma ti bubuti bwa ti a ibuobuoki ni kakimototoi ara *point of order* i aon te maroro aei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: I taku bwa e a tia ni bwakanako te maroro i aon anne mairoun te tia taetae mai imwaina ngaia are n te tai aio ngkanne I a karautaeaka n te tai aio N na nakon te tia taetae are imwina ngkanne. Te Tia Tei mai Butaritari.

Mr. Tinian Reiher: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao e koaua ngai temanna ae I kan moana au maroro i aon te Biira ae rangi n tamaroa aio te Tia Babaire ni kakaitau moa nakon te Tautaeaka. Ao e koaua ti bon riai ni kaitaua te Tautaeaka, ti taku bwa e ngae ngke arona bwa iai itera tabeua ake tao ti tiku n tataningai, aio teuana mai buakon tao kanoan ana katarartara te Tautaeaka are iai norakina bwa e a tia ni waaki mwanangina tao ni karinakia taan akawa ma te naan kaimoa te Tia Babaire ao ngkai e a

manga moan roko te Tautaeaka riki ni manga kataia riki ni katamaroa te Tia Babaire. Ao ti taku bwa ti bon riai ni kaitau nakon te Tautaeaka ae ngai I rangi n tauraoi ni kawenea bwanau ae mangori ni karabwa te Tautaeaka bwa aio te itera teuana n au koaua n ae akea ae kaira au iango te Tia Babaire, aio te itera ae moan te kakawaki ibukia ara botannaomata ao aio naba te anga teuana are tao e taekinaki ae na kona riki ni manga tibwatibwa riki te kabwaia nakoia ara botannaomata ake iai nanoia ni kan kaina te Kaintabwi, ngaia are bon bwanau aio te Tia Babaire ni kan moanna ni karabwa te Tautaeaka ao riki tao te Minitita n te Mwane are e a tia ni kekeiaki inanona ana Tautaeaka ao riki tao te Minitita n te Mwane are e a tia ni kekeiaki inanon ana tai ao n nora iterana ake e taku bwa a na nakoraoi ibukia ara botannaomata. Ko rabwa n aron norakin te itera aio. Ma I kan reitia ngkanne ni kan karabwaia taan mwakuri te Tia Babaire bwa ti taku bwa e aki kona n reke te kantaninga aio ngke arona bwa ara taan mwakuri n te KPF ao naake tao a buokia kaain te KPF, a aki rangin tararua ara mwane are e mena inanon baia. Ngaia are bon te bwana ni karabwarabwa nakon te Baba n Tararua n reitaki ma te *management* ao tao te rabwata are tao e mena i Aotiteria are e aki toki ni ibuobuoki ma te KPF ni kammwakura ara mwane are ngaia ae ti noria bwa iai tamaroan rikirakena ao norakina naba bwa e nang moanna ni bubura riki te kaniwanga ae rereke man ara mwane are e kawakinaki ngaia are I kan reita naba anne ni karabwarabwa nakon te Manatia ma te Tia Babaire ao kaain te Board ao ai bon ana *staff* te Manatia n te KPF. Ara kantaninga bwa e na teimatoa aron tamaroan aia waaki ao ni kakawakina aron ara mwane. Te Tia

Babaire, tamaroan te Biira ae uotaki n te tai aio, bwa ngkana ko bon nora abara ae Kiribati, bon akea te bwai ae ti kona ni kammwakura ara mwane ngaira ake tao a uarereke ara mwane ke tao a uarereke ara kona ni kammwakuri ara mwane tao ibukin uarereken ara atatai ni bitineti ke n ra. Bwa akea i abara te aekaki ni bwai ae tao e aranaki bwa te *money market* ke tao te *stock market* ke tao tera riki are ti kona ni karini ara mwane iai irarikin ae te Bangke ae waaki n te tai aio ao I koaua kanga I aki rangi ni boraai ma te kantaninga are kanga e na reke te tai aio bwa ti na kabuakaka te Bangke. Ti rangi ni kakaitau nakon te Bangke bwa ti taku bwa e a tia naba n rangi ni kataia naba ni kekeiaki n tararua ara mwane are e mena inanon baina. Ma tao e tuai n roko n tamaroana ao ngkana e tuai n roko n tamaroana ao ti taku bwa bon te Tautaeka ae na riai n rangi ni kataia riki n nora ni kabubura riki ana kataratara ma ana iraorao ma te Bangke ni kanakoraia. Ngai temanna ae I kakoaua bwa I aki bati n tatabe ma te bwai ae ana tiaati te Bangke, ao e rangi n rawata naba au tai n tangomwane man te Bangke ao kanga I aki rangi ni kakatabea au iango iai ni karokoa bon n te namwakaina ae nako ao I a nako n nori au *statement* ibukin au *loan*, kanga e bon rangi n tang nanou iai. Bwa ko a kunei te naan tiaati inanona aika a kamimi ae ko aki kantaningaia irarikina are e a tia n tiatiniko ibukin tangoakin aia mwane. Iai te *late fee*, ao ngaia iai te bwai ae aranaki bwa te *administration charge*. Ngaia tao e *take them only five minutes* ae a karaoia i aon te *computer*, a tiatiniko \$10 iai. Ao e a otinako ao ngaia ko a bon noria, ngaia n tabetai ko a taku bwa e nang riai n tia ni kaman

bane am *loan* ao e aki babane bwa ngaia iai te naan *hidden charges* ae ko aki atai n te moantai ma ko a nori n am *statement* ao e a reke bwa kanga te tanginnano. Ma ti aki kabuakaka te Bangke. Te Bangke e na bon riai naba ni iai ana tiaati. Ti na riai naba n aki kananoroia ara koraki ni Kiribati bwa ai aongkoa e nang bon *run* naba te Bangke n akea ana tiaati. Bon ara bubuti nakoia raora n Tia Tei bwa ara bwai ti na kataia riki ni kawanawanaia ara botannaomata. Tao e koaua iai te naan tiaati aikai ao ngkana tao arona bwa a tang nanoia ara botannaomata iai ao ara bwai ngkanne ti na okira ara Tautaeka ni bubuti bwa tera te anga ae kona ni ibuobuoki iai ni katamaroai te naan tiaati. E na aki naba reke te tai aio bwa ti nang bon kabuakaka te Bangke ao ai antai te Bangke ae nang nakomai ni kan waaki ibukira ngkana e roko are mai imwaina, ti kabuakaka, e a manga roko aio, ti a manga kabuakaka, tao e nang manga roko are imwina, ti nang manga kabuakaka naba. Ngaia are ngai temanna te Tia Babaire ae I aki rangi ni boraai ni iango n te kantaninga are ti taku bwa aongkoa e a bon rangi ni buakaka ara Bangke. E raoiroi ara Bangke ma iai taian tiaati tabeua ake ti taku bwa ti na reiti naba bwanara nakon te Tautaeka iai ni bubuti bwa tera ngke arona bwa a kona ni manga rinanoaki aikai ao ngkana iai angaia aika a katamaroaki riki ibukia ara botannaomata te Tia Babaire. Ma I kan okira te kantaninga are e kangai bwa te Biira aio e na anganira te kawai ae ti kona ngaira ake ti uarereke are e uarereke ara konabwai ni kona ni kammwakura ara mwane bwa ti na kona ni manga karinna iai ao tao e na tamaroa riki aron te bakao are e na kona ni manga reke nakoira nakon taai aika na roko bwa are e koaua ae ti

karinna inanon te Bangke ao tao n te tai aio e bon rangi ni uarereke. Ti nora raoiroin tamaroan ae n te KPF bwa 7.5 te bakao i aona. Ngkana ko nako n te Bangke e rangi ni uarereke. A tekeraoi ake tao a bubura ni mwane riki ao tao a kona ni karina aia mwane \$100 tabun tenga ke \$200 tabun tenga bwa are e bibirirake ao e kona n reke riki te bakao ae tamaroa nakoia ma ngaira ngkanne ake ti a bon rangi ni uarereke. Akea ara anga ni kona ni kabuburai ara mwane ao ko aki kona ni kabubura am mwane ngkana ko nako n rabunna i aan am *mattress* ke kiem, e na akea te bwai ae na reke iai. Ao e taekinna te Tia Tei mai Marakei kanga te kaikonaki n ara boki ae tabu ao e koaua anne. Ngkana ko anganaki teuana am tarena ao ko a nako naba n taunna bon am tarena arei, e na bon tiku n taunaki ni karokoa are tao antai are e na manga kunea ni manga kenna ao bon ti teuana naba rabwatana ngkana e a manga reke. Ma e rangi ni kakawaki n te tai aio te Tia Babaire ao I rangi ni karabwarabwa bwa e koaua ae ngai temanna ae I tabekia n te ririki are nako ni kataia ni bubutia te Tautaeaka bwa aio te anga ae na kona riki n tibwatibwa te kabwaia nakoira, tiaki n te tai ae uarereke ma inanon te tai are ti katuka iai ara mwane n te KPF ao e na anganira uana. Kanga bon aekakin arokam ae ko unikia te bwabwai e aki kona n ae ko unika arokam te bwabwai ngkai ao e anganiko naba n te namwakaina are imwina ao e a anganiko naba bukina ae tamaroa. E aki, uoua te ririki ao ko na riai n ribana ao tera ae e a tibwa anganiko uana. Ma ti karabwa te kantaninga are e tabekaki n te tai aio te Tia Babaire. I taku bwa bon akea ae kona ni kakeweana. Te anga teuana ae na rangi n tamaroa ibukira ngkai bon akea te *money market*, ake te *stock market* ikai are ti

kona tao n anganga ara mwane iai bwa a na kona ni kammwakuraki ni kambwana tabeua ke tao ia riki ao aio te anga teuana ae I taku bwa e na rangi n tamaroa ibukira, riki ara botannaomata ake iai nanoia ni kan karina aia mwane bwa tao a aki kainnanoia n te tai aio ma tao a na kainnanoia imwin 20 te ririki, a karinna ao ngkana e a otinako ae tao \$10,000 ae a karinna ke tao \$5,000 ke \$1,000, tao iraua okiokina ngkana e a koro taina. Ngaia are anne raoiroina te Tia Babaire. Teuana naba ae moan te kakawaki iroura i abara ae Kiribati bwa te boo. Ti bon uneakinna n te bong are ngkoananoa ao are mai imwaina bwa e na kanga riki ana anga te Tautaeaka ni karekea riki te kabwaia nakoira bwa te boo, e bon rangi ni uarereke. Ai ngkam ngkana tao n tabetai ngkana ti a nako ni kaei taian bowi i tinaniku ao a titirakinira ao kanga tera te boo i abami? Ti a mama ni kaota boora. Bwa are tao boon te Tia Koroboki are ti bwainna ngkoa ngke ti Tia Koroboki tao boon te *cleaner* tao ia are e bon rangi ni uarereke. Ao ngaia are ngkana e uarereke te boo ao ko na kataia ngkoe are kanga e uarereke boom ma tao iai am rabakau ni kona ni kawakina teutana nikiran boom, bon akea nanona ngkana arona bwa akea taian itera ake ko kona ni manga kammwakura boom are e uarereke ke tao am karaka are e uarereke mai iai. Ao aio te anga teuana ae moan te kakawaki. Ti na kaungaia ara taan mwakuri. E aoria ngkana e uarereke boom. Ngkana e uarereke aron ara kabanemwane bwa ti rabakau n tikotikona aron ara kabanemwane ao aio te anga teuana are ti kona ngkanne ni manga karina are ara nikira ni mwane ake ti aki kainnanoi n te tai aio. Karinna inanon te KPF bwa e na anganiko uana ae 7.5 ao ai antai ae

ataia n tokin te ririki ao ngaia tiaki 7.5 bwa e a manga nora aron ana mwane ma kakammwakurin ana mwane te KPF ao tao e a manga karaka nakon 10%, e a tamaroa riki. Ao ngkai I taekina anne te Tia Babaire ao e koaua ngkai I ongora n te ingabong imwain menau ao te raraoma ibukina bwa a taku bwa ngkana ti a kabatia riki ara bukinibwai inanon te KPF ao te *interest* e na rangi ni uarereke. Eng, ngai temanna ae I taku bwa e na akea te raraoma. I taku bwa ngkana e a rangi n rawata riki te bukinibwai inanon te KPF e na rawata riki te anga ae kona ni kabongana te mwane iai te KPF ni kabubura riki ana *portfolios* ake e na *invest* iai i tinaniku bwa tao n te tai aio tao ti teniua te anga ane e *invest* iai ara mwane. Ngkana e a rawata riki te mwane inanon baina, e a kona riki ni manga *increase* iteran anga ni *investment* ake e kona ni kabubura riki iai te bakao ke te mwane are e na manga reke n tokin te ririki ngaia are I aki rangi ni boraoui n te kantaninga are I taku bwa buburan mwaitin riki ara kabitare inanon te KPF, e na kauarerekea te *interest* nakon taai aika a na roko. I taku bwa mwakurin te *interest* e na bon mwakuri naba ma aron ana kona te KPF ni kamwakura ara mwane ao tamaroan naba te *money market* i tinaniku n aron te *portfolios* ake e kabonganai n te tai aio te KPF ibukin kamwakurakin ara mwane. Ngaia are ngai temanna ae akea au raraoma ao a bia ongo naba taan mwakuri bwa aio I taku bwa bon te anga teuana, tiaki ti ara taan mwakuri ma ara taan oroben, ara kaimoa bwa aio te anga ae na rangi n tamaroa ibukimi ao ibukia te utu nakon taai aika a na roko katamaroan riki te mwane ngkai e koaua n te tai aio ti aki kangai bwa tao te Tautaeka e a rangi ni uarereke ana

kona ni kabubura boora ma tao e koaua ae ti butimwaea te marooro are e kangai bwa tao aio moa angana n aron norakin tao biribirin ara kaubwai ae tao e tau moa ibukin te tai aio. Ti a tia ni kawenea ara bubuti nakon te Tautaeka bwa tera ngke e nora manga riaina bwa e na katamaroa riki booia ara taan mwakuri ma tao tera riki te Tia Babaire. Eng ti nora aio bwa ti taku bwa ti aki toki n tataekina te taeka ae kangai bwa e a bon rangi ni bubura ara Mwane n Tania ao ngkana e a bubura ao e aera ngkai ko aki kabongana bwa e aonga n ae e a bubura riki booia ara taan mwakuri n te aro ae e a tamaroa riki aron aia kona ni maiu ma aia utu, n te aro ae a kona riki ni kaitara aron buburan tao boon te bwai n te tai aio. Ngaia are ti kaunga te Tautaeka ao ti aki taekini aikai nakon te Tautaeka bwa tao aongkoa e na kaota nanobuakara bwa e memere te Tautaeka. I taku bwa ngai temanna ae I teimatoa ni karabwa te Tautaeka ni itera aikai bwa e a tia n rangi ni kekeiaki te Tautaeka ma I tiku n te kantaninga naba ae kangai, ao ngkana ko a kakamoamoae \$40 tabun te mirion, \$60 tabun te mirion ae rereke ni katoa ririki ae ko aki kabongana ao ai tera nanona? Ko nang kakarea nanon te Bangke ra, e a kainnana am botannaomata bwa e a tangira riki rakan booia. Ngaia are bon ara bubuti nakon te Tautaeka bwa e bia nora raoiroin te itera are ngkana e bon angaraoui n te tai ao e na aki mwamwaninga naba ni katamaroa booia ara taan mwakuri. Te Tia Babaire, I ti taekinna riki ni kangai bwa eng, a rabwa taian itera ake a tia n tabekaki n te tabeianga ao bon au bubuti nakon te Tautaeka bwa e na aki nori bwa aongkoa tao kangabuakan te Biira. Ti taku bwa ti bane n nanoteuana i aon te itera ae ti taku bwa

te Biira ae rangi ni uarereke ma e rangi n tamaroa ao e rangi ni bubura te kantaninga are ti kantaninga mai iai ibukin te kabwaia nakoia ara botannaomata. I kan karabwa ana marooro te Tia Tei ae karineaki mai Nikunau i aon te tabeaianga n are ngkana tao arona bwa e a manga rangi ni bati ane ko karinna ngkoe are te tia mwakuri i tinanikun are bon kabaeakin tao te kambwana ma I taku bwa e aki reke anne bwa are aio bon te *voluntary* i tinanikun te *contribution* are e na kabaeaki te kambwana iai ngaia are tao a na bon aki raraoma te naan bitineti bwa ti taku bwa n aron kanga au kaninganinga nako iai ao e na manga bon marooro te Minitita iai. Kanga I taku bwa e aki rekereke n ae aongkoa ngkana ko a manga karini riki am bukinibwai ae tao \$5,000 ao te kambwana e na manga kabaeaki bwa e na manga karina naba \$5,000. I taku bwa e aki mwakuri ni kanganne ma aio kanga bon te karaka ngkana arona bwa iai am raka ni mwane ae mena inanon baim ae ko aki kainnaniao ao ko tangiria bwa e na kona riki ni manga raka bakaona ke tao kammwakurakina ao ko kona ngkanne ni karinna. Te Tia Babaire, ma taian taeka aikai ao I ti kan bubuti nakon te Tautaeka ao te KPF bwa are aongkoa e rangi n tamaroa naba aekakina aio ao I kan ti tanrikaki teutana nakon te kanganga ae reke i Biti ae uneakinaki naba aia mwane taan bukinibwai n te Fiji National Provident Fund. Ao ngkana ko ongora n taian rongorong, a bukinaki bwa a tia ni *invest* aia mwane taan bwaibwai tao n aki kataratara raoui, tao iai te *element of the corruption* inanon te *system* ao te *management* e aki rangi n *tighten up* raoui n te aro ae kona n rangi ni *control* kabonganakin ana mwane te rabwata

are ngaia ae tararua aia mwane taan bwaibwai ngaia are I kan bubuti nakon te Tautaeka bwa e rabwa te tai aio bwa ti nora ngkai kaukakina ao tao e na bon riai naba ni manga kamarurungnga te Minitita n te Mwane n nori ngkanne tao itera nako ake e na manga riai ngkanne ni kamatoaki riki ke kabaeakia riki te rabwata ae te KPF bwa e na tikotikona naba riki aron kabonganakin ara mwane. Teuana te bwai are kanga I rangi ni karabwarabwa nakon te Manatia iai, au raraoma ngkoa i aon are kabonganakin te mwane ae \$10 te mirion are e karinaki n te Bangke bwa te tai arei ngke e tuai ni kaekaki au reta iroun te Manatia ao e tabetabe au iango bwa e kamwaingaki ibukin tera ao tera raoui te bakao ao tera tamaroana nakoia taan bwaibwai ma ngke e kaeka au reta te Manatia ao I rangi ni karabwarabwa bwa ai aron ae e bon kaekai raoui taian nanououa ake a mena irou. Ma n te tai aio te Tia Babaire ao I ti kan bubuti riki bwa tera riki arona bwa a kona n noraki iterana are ngkana tao bon iai te anga ae kona riki tao ni karekeaki te naan *rep* tabeman riki bwa are ti ataia ngkai iai te naan *rep* n te Board mairouia taan reirei ao te naan neeti are aongkoa a tei naba ibukin te *private sector* te naan *individuals* n te mena ao iai man te kambwana, te *private sector* ma tera ngke arona bwa tao n norakin riaina iroun te Minitita ma te Baba n Tararua bwa tao e na kona ni manga kabuburaki riki kaain te Board n te aro are tiaki ti rabwata aika a bwaibwai inanon te KPF ma iai ngaira ni kabane taan mwakuri ao ngkana inanon aia tai ni kaotinakoi imwain are tao te naan *investment* aika a boou aika a kona n *take a lot of risk*, tera ngke arona bwa iai te *system* are a kaongoaki moa taan bwaibwai iai n te aro ae e kona n reke

aia iango. Ti ataia bwa n tabetai e kona n reke bwa e na manga rangi n *delay* aron butin te kambwana ma iai n tabetai ae kanga te naan *investment* ake a kararaoma. Teuana mai ibuakona ae kanga I raraoma naba ngkoa iai are kanga I bon tabekia n te Auti n Tei naba aio are e a otinako naba bwa ngaia e na manga *borrow* te Tautaeaka ibukin kateakin te onnaoraki are i Tabiteuea ao I bon tabeka naba anne ikai ngkana kam okirikiki n nora te miniti ao kanga iai tabetaben au iango bwa e aera ngke e nang manga *borrow* te Tautaeaka man te mena ma ti karabwarabwa bwa e aki ma te aekaki ni itera akanne. Ngkana tao arona bwa e na *commit* aia mwane te naan *members* n te mwaiti ae bubura ibukin te *investment* are kanga tao iai te *risk* iai, ara bubuti nakon te Minitita bwa ngkana e nora riaina ma angaraoina ao tera ngke arona bwa iai te anga are tao a kona naba ni bon kaongoaki te naan *members* imwain are tiaki nanona bwa tao ti kaongoaki are tao ti kona ni *bald against it* ma ti kaongoaki n te aro ae ti na *aware* iai bwa aikai te naan *undertakings* aika a kakawaki are e na karaoi te kambwana ao I taku bwa akanne te Tia Babaire. I aki kan kabwabwaki riki ni kan kaoki ake a tia n tabeki Taan Tei aron tamaroana ma I ti kan katuruturu riki au koaua are ngai temanna ae I taku bwa bon akea au nanououa. Aio teuana te anga ni waaki are e na karekea riki te kabwaia nakoira ao tao e koaua ti na karautaeaka nakoia raora n Taan Tei tabeman ake tao a manga n rangi ni kabuakaka iterana ke tera te Tia Babaire. Ara kantaninga bwa bon ti teuana nanora ma ngaia ae ti butimwaea te Biira aio i aan norakina ae a na bon kabwaia riki ara botannaomata iai ao boni ngaira ni

kabane ake tao n te tai aio iai ara bwaibwai naba n te KPF ao imwain ae I tekateka te Tia Babaire I ti kan kaoka riki te kakaitau nakon te Minitita n te Mwane ao tao bon nakon te Tautaeaka ngkai e a tia ni butimwaea tao norakin tamaroan are e tabekia te Minitita n te Cabinet bwa aio teuana te kawai are e na kataia n tibwatibwa aron te kabwaia nakoia ara botannaomata ao ni kataia riki ni kawenea te bubuti nakon te Manatia ngkai e mena irarikira n te tai aio. E na kaunga riki boni ngaiia ao e na kaungaia ana taan mwakuri bwa a na keiaki riki ni katamaroa aron aia tararua bwa are ngkana arona bwa e bua ara mwane aikai ao ai bon akea te anga ae ti kona ni manga maiu imwin ae ti *retire*. Ti taku bwa aio te bwai ae rangi ni kakawaki ao ti kan bubutia te Manatia ao akanne man marooro te Tia Babaire ao I rangi ni kukurei ni butimwaea te Biira aio ao ko bati n rabwa.

Tibiika: Ngaia I a anganiko te Minitita n te Labour.

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tia Babaire. Te Tia Babaire, I kan reita naba te marooro i aon te Biira ae moan te tamaroa are e a tia n tabekia te Minitita n te Mwane n te tai aei te Tia Babaire. Ao e koaua te Tia Babaire, N na aki manga kaoki marooro ake a tia n taekinaki ikai te Tia Babaire i aon te Biira aei ma I a kataia naba n nakon tao te naan *points* ae I taku bwa e na tangira riki te kamata te Tia Babaire ao i aana I a manga nako ni itera tabeua ae na tangira naba tao te kaitiakaki teutana man aron bwaai ake a tia n taekin taan taetae ake a tia n anga naba aia marooro i aon te Biira aei te Tia Babaire. Ao e koaua te Tia Babaire, ngai temanna naba ae I rangi

ni boutoka te Biira aei ao I karabwa te Tautaeaka ao I karabwa te Minitita n te Mwane, I karabwaia taan mwakuri n te KPF n aron naba aia noraba are ngaia e a karika uotakirakean te Biira n te tai aei. E koaua te Tia Babaire, ngkana ti kaoka teutana ara ururing nakon tao te moan onono nakon te KPF inanon ririki aika nako ao teuana te onono are e a tia ni keiaki naba ni kakoroa nanona te Tautaeaka te Tia Babaire boni karinaia koraki aika te naan tiiman, taan oroben, taan bitineti, ao koraki riki tabeman te Tia Babaire ake a bon aki kona ngkoa ni karinimwane n te KPF ao e koaua ngke e roko te Tautaeaka aei ao anne te itera teuana ae karaoaki ao tiaki naba te mwakuri ae rangi ni bubura aron tao karinaia koraki aikai tao n te KPF te Tia Babaire. Ao I karabwarabwa bwa anne e a tia ni koro nanona te Tia Babaire ao anne man ana noraba naba te Tautaeaka n te tai aei. E kataki n taekinaki bwa e a tia ni iangoaki teutana n te waaki ae nako ma tao te bwai ae riai n ataki n te tai aei te Tia Babaire bwa ngaia tao e iangoaki ma e aki koro nanona. N te tai aei ao e a noraki bwa ngaia e a mwakuri ao e a koro nanon te bwai are e a tia n taekinna te Tautaeaka aei ma e bon riki naba ni kakoroa nanona te Tautaeaka aei te Tia Babaire, tiaki man tao aia iango kaain te Tautaeaka nikawai te Tia Babaire ma kanga e bon karekeiangoia ao man tao ana ukeuke nako ao man ana kakammwakuri naba ae ngaia ae e a riki ni bwai are karinaia tiiman, taan oroben, taan bitineti, taan akawa ao boni koraki ake a aki kona ni kakarinimwane n te KPF mai imwaina te Tia Babaire. E koaua ti a tia n reitaki ma aomata aika a mwaiti i aon te itera aei te Tia Babaire ao a bon tia naba n anga bwanaia ni kakaitau ngkai a kona ni karinimwane ngkai n te Kaintabwi n aron te rongorongo ae e a tia n

taekinaki ao ngaia ai te mwaiti ae \$1 tabun te mirion ae e a tia ni karinaki n te KPF te Tia Babaire tao mai mwin te onono are e a tia ni karaoaki n te tai aei te Tia Babaire. Ai rabwara anne! Ao ngaia tao e noraki tamaroan te waaki te Tia Babaire. E koaua n te tai aei ngkanne te Tia Babaire ao tao ai manga te katamaroa riki nakon te tua naba anne te Tia Babaire ae ngaia ae e a uotakirakeaki ao ngkana I kona ngkanne n te tai aei tao n ti taekinna naba n te aro ae kimototo, e a tia ni kabwarabwara te Minitita n te Mwane. E a tia n rangi ni bwarabwara irouna ma tao I a ti nakon naba iterana tabeua ae I taku bwa tao e na ibuobuoki naba teutana nakon kabwarabwaran riki te Biira are e a uotakirakeaki n te tai aei. E koaua n te onono are e uotakirake are I a tia n taetae teutana i aona, kanga e katoka aia mwaiti tiiman, taan oroben, tao bitineti n te mwaiti ae \$1,200 n te itera n ririki ae n nanona bwa n te mwaiti ae \$2,400 n teuana te ririki. E na aki kona n raka i aon te mwaiti anne te Tia Babaire. Ngkanne e koaua tao man mwin ana *programme* te KPF are te *outreach programme* are e buti ni kaongora ao n reitaki ma te botannaomata i aon Kiribati te Tia Babaire ao e a tia ni karekea tao manga bon te bubuti naba mairoun te botannaomata tangiran karakan riki te mwaiti anne te Tia Babaire ao tao riki mairouia tiiman ao taan bitineti. Ngkanne n te tai aei, te Biira ae e a uotakirakeaki n te tai aei, ao e a kona ngkanne ni karakaki te karinimwane n te KPF i aon te mwaiti are \$1,200 n te itera n ririki ke n te mwaiti ae \$2,000 n teuana te ririki. Ngkana a ongo aei tiiman, koraki ake i aon kawaia n nako tinaniku ao I taku bwa aei are e a reke naba bwa kanga te rongorongo nakoia bwa tera ngke a ongo ao a kataia naba

ni karaoa aia *programme* ma aia *plan* ibukin kabonganakin te tua aei te Tia Babaire bwa e raioi are e wene bwa te tua ao ngaia a nako tinaniku ke tao a bitineti ke tao te oroben ao tera ngke a nora naba te itera aei bwa e na kona ni ibuobuoki nakoia te Tia Babaire. Ngaia are ti bon rangi n reita te karabwarabwa nakon te Tautaeaka, te Minitita n te Mwane ao taan mwakuri n te KPF te Tia Babaire n aron te noraba are ngaia e a karika uotakirakean te Biira n te tai aei te Tia Babaire. Te koaua ae i aan naba te Biira aei ao ngaia e a kona ni butimwaeaki tao te karinimwane ae tao e aranaki bwa te *one off*. Ngkana e reke am mwane n te tai teuana, tao ko a moanna naba n te bingko ao e a reke naba tao te mwaiti ae \$5 nakon \$10 tenga ao anne ko a kona naba i aan tuan te KPF aei, ngaia ni karina am mwane anne n te KPF ke ngkana temanna n aomata. Ai rabwara aei bwa ngaia ti a ataia ngaira akana iai te ananga ni kabwaia ae na reke nakoira tao man te bingko ke itera riki tabeua te Tia Babaire, ngaia ae iai te itera teuana ae ti a kona ni kabongana ibukin kabwaiara nakon taai aika na roko te Tia Babaire. Te Tia Babaire, ngkana I kona ngkanne n taetae teutana i aon marooro ake a tia n taekinaki irouia taan taetae i aon te Biira aei ao I a ti anai naba ae kanga I taku bwa a kakawaki ibukin te ongora naba te Tia Babaire. I a katikui ake nikirana. E koaua are e taekinaki iroun temanna ae kangai bwa te *savings* n te tai aei ke tao te karinimwane n te tai aei ngaia tao e na aki rangi ni buoka aron te *investment* ke te kakammwakuri, te karaobwai ma tera. Ngai bon tarakina naba irou te Tia Babaire, ao ni bon aron naba te waaki i abara ae Kiribati, ti kakoaua bwa e bon uarereke te mwane n raun i abara ae Kiribati te Tia Babaire

ao ngkana ko karinimwane ngkai, e na anganiko te kona riki ni *invest* nakon te tai are tao ko a 50 iai ke ko a 55 bwa are n te tai are inanon iraua te ririki am mwane n tiku tao n te Bangke ke n te KPF ao e na bubura riki ngkanne te mwaiti ae ko na kona ni kabongana ngkana ko a *retire* ao ko nang kona ni karaoi karikirake aika a bubura are kanga n te tai aei e kanganga ae ti na noria kaain Kiribati bwa e na tau kanga mwaitin aia mwane inanon baia ni katea te bitineti ae bubura. Ngaia ae man te waaki aei te Tia Babaire, e kona ni koaua ae tao e na kauarerekea te kabanemwane i aon kaboan te amwarake ma tao tera riki ma I taku bwa e na uarereke ringan itera akanne te Tia Babaire. E na uarereke ringan te *investment* ke te karaobwai te Tia Babaire ngkana ko a karinimwane riki ma I taku bwa tarakina riki n te tai ae abwabwaki te Tia Babaire e na kona riki ni buoka aron rikiraken Kiribati ni iteran tao karikirakean te *private sector* ke n te karaobwai ma baikara riki karaoan te bitineti ao tera riki te Tia Babaire bwa a nang kona n roko bitineti aika a bubura riki i aon Kiribati man te itera aei te Tia Babaire. Ngaia ae I rangi ni boutoka te waaki ae e a wakinna te KPF n te tai aei, boutoka te Biira are e a uotakirake n te tai aei te Tia Babaire i aan anne teuana naba bukina te Tia Babaire bwa tarakina ao te *investment* ngkana ti a karaua n taraia tao inanon te tai ae 10 te ririki mangkai ao ngaia te kantaninga bwa a nang mwaiti karikirake aika a bubura aika a nang kona ni kaoti i aon Kiribati te Tia Babaire. Are nanona bwa ngkana ti na aki *save* ma ti nang kabanemwane naba ao tao ni *invest*, nanona te *investment* ae ti na kona ni karaoia i aon bwaai aika a uarereke, te tonati ma tao te

nimoko ma tao baikara riki ma kanga n te *long term* ibukin rikiraken te aba te Tia Babaire, I taku ao tao ibukin ae bon uarereke naba kaubwaira ngaira temanna ma temanna te tia mwakuri te Tia Babaire ma ai reken riki ara mwane ae na bubura man te itera aei te Tia Babaire ae ti a kona ni kabongana n *save* ngkai ao ti na *invest* ni karikirake aika a bubura nakon taai aika na roko te Tia Babaire. E taekinaki te Tia Babaire ae kangai bwa ngkana e a raka ana tiaati te ANZ, ngkana e kerake ana tiaati te ANZ nakoia aomata ao tao tein te rongorongong ae taekinaki ikai, bwa nanona ai te *competition* i marenan tao te ANZ ma te KPF te Tia Babaire ao titebo ma te rongorongong ae taekinaki irouia taan marooro ake a tia n anga aia taetae ao a taetae i aon te itera aei te Tia Babaire. E kangai bwa ngkai e a manga roko tao te KPF i rarikin te ANZ ao n nanona te ANZ e nang kabirirakea ana tiaati. Ma I taku bwa e kairua bwa ngaia ae taekinna n te aro are ngkana a mwaing tao bon koraki ake a kabongana te ANZ n te tai aei nakon te KPF ao e taekinaki n ana marooro te tia taetae bwa ngaia e rangi ni birirake ana tiaati te Bangke. I taku bwa ti na kaeta te rongorongong anne bwa n reken rokon tao te KPF i rarikin te ANZ n te tai aei te Tia Babaire, kanga ti a nora kanga te kaiangatoa, ai te *competition* kanga n te itera ni bitineti ae nang moanna n titebo aroia te Tia Babaire, te Bangke ae te ANZ ao te KPF ae oti man te itera anne te Tia Babaire ao ti nang kona n noria bwa e nang kerikaki riki ana tiaati te Bangke nakon taai aika na roko te Tia Babaire bwa are te ANZ e nang taraia bwa ai iai tao te bitineti teuana, te kambwana teuana ae nang manga kaai ni kaiangatoa ma ngaia n te waaki ni bitineti ae tao ibukin karinan te mwane,

te *savings* ao n te itera anne te Tia Babaire ao e na bon kona ni manga uota rikaki riki ana tiaati te Bangke, kanga I aki rangi ni boraoui ni koaua ma te rongorongong are e taekina bwa ngke ngaia e a tei te KPF ao a manga mwaing tao ana *customers* te ANZ nakon te KPF ao ngaia e nang manga kerikake ana tiaati te ANZ. E kairua ngkanne te rongorongong anne te Tia Babaire. E na riai ni kerikaki ana tiaati te ANZ bwa are kanga iai te *competition* ikai te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora te *point of order*.

Mr. Rimeta Beniamina: I karautaeka n te *point of order* te Tia Babaire ma I kan katereterea are I kananona bwa ae I taekina te *rate* ae na kerake i aon te *savings* bwa are ibukina bwa a taonnako taan karinimwane bwa a nako ni karin aia mwane n te KPF ao are e kona n roko te tai are e na kangai te ANZ te Tia Babaire, N na kawaerakea riki au *savings rate*, tiaki te *rate* i aon tao te *borrowing* ao I kan kaeta naba are mai imwaina bwa are I kananona are mai imwaina e kangai, I kataia ni *compare* te *savings* ao te *borrowings* bwa are n te KPF, ko aki kona n tangomwane ao iai ana *side effect* aio nakon te *borrowing from the ANZ Bank*. E kona naba n riki anne. Tao e aki kona n riki ma e kona naba n riki anne. Ao ngkana e bwaka te *borrowing* ao ko ataia naba ngkanne bwa a aikoa kona ni *invest* aomata n te *current period*. Tao ti na tataninga 10 te ririki ae taku te Minitita bwa a kona ngkanne ni *invest* te koraki ake a karina aia mwane n te KPF ma ti aki kona naba n ataia bwa a na *invest after ten years* ke a na bon karaoi aia bwai tabeua ae tao te

auti ke tera. Kanga anne ae I kan kamatata. Ko rabwa.

Tibiika: Ngaia te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: E rabwa te Tia Babaire, e rabwa te Tia Tei temanna mai Nikunau te Tia Babaire n ana *point of order* ao e koaua, I bon teimatoa naba n au koaua arei te Tia Babaire ao ni bon arona tarakin naba te bwai ae te *economy* naba te Tia Babaire, te *economics* tiaki te baere ko nang taraia naba man tao te *textbook* te Tia Babaire bwa are ko na bon taraia naba man te bwai ae ko noria ae riki n te aonaba i abam ao e na bon kona naba ni kaokoro te bwai ae riki i Amerika are a karaoa tao te *textbook* te Tia Babaire ma te bwai ae riki i Kiribati ngaia ae ti na bon tara te tai are e *appropriate* iai, te tai are e *applicable* iai, itera aikai te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora moa te *point of order*.

Mr. Rimeta Beniamina: E koaua N na kaitau nakon ana kauring te Minitita ae tao e a manga taekinaki naba te *textbook* n te Auti aei ma I aki naba kanga e na riki ao I aki naba kangai, e na aki ma bwaai aika a kona n riki ngkana e a rangi n *severe* te *situation* ao tao e koaua e uarereke ara *cash flow* i aon Kiribati ao a aki kona n riki ma ngkana arona bwa e a roko n te tai ae e a bubura ara *cash flow* ao te *situation* e a kona n *severe* ngaia are a kona n riki ngkanne taian *side effect* nakon bwaai ake I taekinna ao tiaki nanona bwa a nang bon riki naba ao tao e koaua ao ti irangaun ke irabubua te aomata ae na *diverted* ana *savings* nakon te KPF ao anne tao e na rangi n *insignificant*

nakon te *economy* ngaia are ti tuai n ataia ao ti aki nanona bwa ti atai naba bwa a na aki riki ke a na riki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia waaki te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tia Babaire ao e koaua ti a tiku ma ara koaua i aon aikai te Tia Babaire ao e a bon nakon naba te ongora ao I karautaeaka ngkai I taekina tao manga te *textbook* te Tia Babaire. Ngkanne te Tia Babaire, N na reitianoa ao e taekinaki naba ae kangai bwa ngkana iai temanna te tia taetae naba ae e a tia n teirake ao e taekinna ae kangai, bwa ngkana a rikirake mwaitia taan karinimwane n te KPF ao ngaia e na manga kona n rotaki te *interest* n te KPF te Tia Babaire ao I taku bwa e kairua naba te itera anne te Tia Babaire bwa e na kona n aron are e taekinna te Tia Tei temanna mai Butaritari bwa man aron naba bon kabonganana kamwakuran te mwane anne te Tia Babaire ngaia e a kona riki ni bubura te *interest* nakon ae reke ngkai ae 7.5% te Tia Babaire. Ngaia ae I taku bwa I aki naba boraoni koaua ma anne are ngkai e a rangi ni mwaiti tao antai ana *customers* te KPF koraki aika a nang manga karinimwane n te KPF tao n te onono are e a tia ni karaoaki ao n te manga onono ae nang karaoaki n te tai aei te Tia Babaire, ao ngai bon tarakina naba irou, e na manga kerake riki te *interest* are e na kona n reke nakoia taan bwaibwai n te KPF ma I aki boraoni koaua ma aia rongorongo are ngaia ngkai e a mwaiti taan karinimwane n te KPF ao ngaia e na kona ni manga kerikaki te bakao ae na reke nakoia taan bwaibwai n te KPF te Tia Babaire bwa n aron otau I taku bwa e kairua naba kanga te aeka ni

koaua anne te Tia Babaire. Ngkanne e koaua iai te rongorongo teuana te Tia Babaire ae I taku bwa tao e riai ni karauaki ni manga taraki te Tia Babaire ao e koaua n te tai aei e a uotakirake bwa kanga te naan katamaroa nakon te KPF ao man aron naba te moantai are e moan karaoaki iai te onono are te moan ni karokoa te tai aei ao kanga ti ongo mairouia naba te botannaomata ngaia e tamaroa te onono are e a tia ni karaoaki i aon te KPF te Tia Babaire ao e koaua te moan waaki anne. Ao tao katamaroa nako iai ngkanne te Tia Babaire, I taku bwa are a riai naba ni manga butimwaea te katamaroa nakon taai aika a na roko te Tia Babaire. Ngkanne e taekinaki ae te rongorongo ae kangai bwa e koaua ae tao n te tai aei ao akea taekan aia karinimwane tao tiiman ke tao taan oroben ao bon tiiman, taan bitineti. N te KPF akea te itera teuana are e na manga kataboroaki tao mairoun te Tautaeaka ke tao mairoun te *employer* tao ibukia tiiman, tao te SPMS, tao taan oroben, tao te Tautaeaka. Akea ngkai n te tai aei te Tia Babaire ao ngkanne kanga e tabekaki bwa te rongorongo ae kangai bwa tera ngke e noraki naba te itera aei bwa tao e na kona n reke bwa kanga kaungakia taan oroben nakon taai aika na roko te Tia Babaire. I aki kaokoro ni koaua ao ni iango ma te koaua anne te Tia Babaire. Ao I taku bwa kanga e na bon kona n riki ae ngkana e a manga karekeaki tao tiaki i aan te tua ae ngkai ao ngaia bon *members* a karinimwane n te KPF ao iai manga te mwaiti naba anne e kataboroa te Tautaeaka ke te *employer*. Ma akea ngkanne ae na reke nakoia tiiman, nakoia taan oroben, nakoia taan akawa, bitineti ake a na karinimwane kanga i aon te *voluntary* ma tao ai bon te bwai ni katarataraki nakon taai aika a na roko te Tia Babaire bwa e na kona ni

ibuobuoki nakoia taan oroben n anga te kaunganano nakoia bukin ae a na oroia riki, kabatia riki ae a na oroia. A na oroia ao a na karinna, ngaia ae I taku bwa iango aika te katamaroa ae e uotiarake te Tautaeaka n te tai aei ao tao aikanne manga kanoan naba taai aika a na roko te Tia Babaire ao tao tera ngke e kona naba ni manga reke ana tai te KPF ni karaua naba ni manga tara te itera anne. E koaua ngkai ti a tara te itera aei ngkai aron te Biira ae e a uotakirake n te tai aei te Tia Babaire ao titebo ma iai ngkana ko bon karaua n taraia ao kanga te mwaing man te KPF tao nakon ae e nang bangke ao tao aei teuana te Tia Babaire ae ai tao katokan ana kainnano te I-Kiribati ae e aki uouotiarake ngkai n te buti ni kaongora tao ngaira inanon ara tai ni buti ni kaongora i aon Betio ni kawari taabo ni mwakuri ao mwakoro aika a kakaokoro te Tia Babaire. Aei teuana te rongorongo naba ae e aki toki ni uotakirake nakoira man ana itera naba te Tautaeaka n ti ira naba ana tiim te Tautaeaka ni kaongora bwa n TUC ao Betio naba te Tia Babaire ao anne naba are kanga te rongorongo ae e aki naba toki te rongorongo ao te kainnano ao kanga te bubuti naba ae e aki toki ni uouotakirake nakon te Tautaeaka te Tia Babaire ae te Bangke aei tao e a rangi ni korakora ana tiaati ke tao tera ana taratara ke ana iango te Tautaeaka aei ibukin karokoan riki te Bangke teuana. Tao aei te itera teuana te Tia Babaire. I tuai n ataia bwa tera ngkai ana kakammwakuri te KPF nakon te itera aei te Tia Babaire ma kanga n aron noran kanga te kakammwakuri ae ti a noria aei te Tia Babaire ao kanga titebo ma kanga e a moanna naba kanga ni kaeka nakon te itera anne ma ngkana te aeka ni kakammwakuri anne, ao ti rang kanga ni kaunga naba te KPF n te itera

anne ao tao ngkana e a bon karauaki naba ni kamatebwaiaki naba irouia taan rabakau te Tia Babaire ao kanga I taku bwa kanga te kakammwakuri naba nakon katokan ana kainnano te I-Kiribati te Tia Babaire. Ma taeka aikai te Tia Babaire ao ngai temanna ae I rangi ni boutoka naba te Biira are e a uotakirake n te tai aei te Tia Babaire. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: I tara te tai ao e a boo te aoa 4 ma ngaia are n te tai aio ngkanne, N na kamotirawa te Auti ni karokoa 4.30pm. E motirawa moa te Auti ni karokoa 4.30pm.

MOTIRAWA

Tibiika: Iai riki ae kan maroro i aon te Biira? Ngaia te Tia Tei mai Banaba.

Mr. Timon R. Aneri: Ko rabwa te Tibiika ngkai ko a manga anganai au tai n te bwakantai aei. Tibiika, I a anga te kakaitau nakon te Biira ae e a manga wene i matara n te bwakantai aei ae kangai bwa te Biira ibukin onean tuan te Mwane ni Kaintabwi 2007, e na manga warekaki n te moantai. Te Tibiika, I taku bwa I a anga te kakaitau nakon te iango aio ai moara riki te Minitita ma kaain ana tabo ni mwakuri ngaia are ti a riai ni kabobonga aron te waaki ni manga karinimwane teuana ae ti na ebiebi iai nakon taai aika a na roko. Kanga bon kanoan am kete nakon taai aika imwaim. Tibiika, ti a bon anga te kakaitau ao te karinerine iai ao a na kaineti ara kakarabakau te Tibiika ma abau ae Banaba. Ngke I moa n roko n abau ae Banaba te Tibiika bwa N na anga arau bwa N na riki bwa te Tia Tei ao te bwai ae I noria i aon abau ae Banaba, kanga uoua te atu ni kammwakuri ikekei bwa iai te RCL ao te

BIC. Te bwai ngkanne ae kanga e a ririki bwa kanga tabetaben au iango ao rawawata n te bong teuana ma te bong teuana ni karokoa te tai aio, ao I taku bwa e a kaekaki iai te iango aio ae te rawawata aio mangkekei bwa kaain te kaeng ae te RCL are kanga a *employed* mai Biti, ngaia ngkai ae kanga a moan kariki bwaai, ao ngkami kam aera? A KPF aikai ao ngkami akea ami KPF? E a kanga n riki anne? Ti a bae ni kakaea angan te bwai anne. Tiaki tabeu anne bwa taben te Kauntira ao tuanga te Kauntira bwa tao e na kanga ni karaoa te waaki ni ibuobuoki nakon ami kanganga anne.

Am anga ni mwane are ko anganna are ko karinna bwa iraua, ngaia ko na manga bon kana uana ae bubura imwina ao anne te bwai teuana ae I kan tarataraiia ngkanne kaain te RCL iai te Tibiika bwa tera nneia ikai naakai. Iai aanga aekakin aia anga ni mwane aika a roroko mai Biti ke tao mai Aotiteria ao I taku bwa tao e a tia ni maroroakinaki aio ma te tiim ae roko mai Rabi kanga ibukin te Chairman ao I aki ataia bwa tao e waaki iai man te Tautaeke ke e aki ma ngai ngkai te Tia Tei mai Banaba n te tai aio ao I taku bwa I tabeaianga iai i aan te kantaninga are ai bon te kangare ngkana ko a bon tiku ni mwakuri i aon Banaba ke tao antai te tia mwakuri are e rangi ni mwakuri ao ai akea ana kaintabwi imwina. Ngaia are ti a bon anga te kakaitau ao te kaitau ae takaburinako nakon te Tautaeke n ana iango aio. Ngaia are te bwai ae I aki kan uouotianako te Tia Babaire ma I ti kan karini naba iango tabeua bwa tera ngke e kataia ni iangoia te Tautaeke aio ngkai e bon nora naba ara kanganga bwa kam bon ata anne I a aki kan kaubwarantikoa te bwai aei. Kam ata te kanganga i Banaba ao tera ngke e kona

n reke te ibuobuoki ngkai iai te *volunteer team* ae tao e na nako nako aon aba ao tera ngke e karoko naba i Banaba ni bon ongora raoi aron aia kanganga taan mwakuri aikai bwa ngkana kam na ongora ao I kangai, kam na ngare ao kam na manga kubanako ao kam na tounako bwa kam na kangai naakai, ngaira kaain te 1975, e tuai man reke ara KPF ni karokoa ngkai. Ngaia are ai bon ti te bubuti nakon te Tautaeaka bwa tera ana iango iai ibukia te koraki aikai. Tera ana iango n reitaki ma te rabwata ni Kauntira are i aon Rabi. Tao ngkana e aki ao e a kangai te Tautaeaka, tao bon iango ni karinrin bwa are ngaia te bwai aio ae karika te kanganga. E a tatara naba te kaako ikekei bwa ngaia akea naba te mwane i Banaba bwa ngaia e wawaeremwe n roko booia naakai bwa are e abwabwaki kawaina, mai Biti ao e a manga rinnako ni kangai ao tera ngke e kona n reke te iango n aio. Tao tera ana iango te Tautaeaka, e ana te mwane ae na roroko anne ni kakaboa ao te Kauntira n Rabi e a angan te Tautaeaka ni Kiribati bwa e a aki manga kabanetai, e tare te mwane i Banaba, e a kibanako naba mai ikai. E nako te mwane n tabwi ao e roko tera. Kanga aekakin iango nakon taai aika a na roko. Te uaia ni iraorao ao te uaia ni itaubai inanon ara waaki ni kabutan te Tautaeaka ma ara botannaomata ao ti anga te kakaitau nakon te waaki aio te Tia Babaire, te Minitita ma ana taan mwakuri ao ngaira ni kabane aika ti mena n te bwakantaai aei. I a aki rangi ni kakananau te Tibiika ao I a anga te kakaitau iai ma tera ngke a kona ni uringa Banaba tao a nako n noria kaain te kambwana aio, tao antai te Manatia are e na waaki ma ngaia, ao ai bon taeka ni kakaitau riki nakoimi ni kabane ao ti ngaia anne ae I kan

taekinna ao ko rabwa te Tibiika ao I boutoka te Biira aio.

Tibiika: Ngaia iai riki ae kan marooro? Ngkana arona bwa akea ae kan marooro i aon te Biira aio, I a kaokia nakon te tia tabeka te Biira. Te Minitita.

Hon. Nabuti Mwemwenikarawa: Ao ko rabwa te Tia Babaire ngkai ko a kaokia nakoiu n te tai aei ao e koaua te Tia Babaire tao I bon riai n anga te kakaitau ae moan te abwabwaki nakoia Taan Tei aika a karineaki n aron aia marooro are a tia ni ibuobuoki iai ni boutoka tabekan te Biira are ti taku bwa e rangi ni kakawaki maroroakinana n te tai aio. E koaua te Tia Babaire, tao e bon eti aron kakawakin ao manenan te onono nakon tuan te Kaintabwi are e tabekaki n te tai aei te Tia Babaire ao e koaua are a bon mwaiti ake a tia n reita aron te marooro n te tai aei mairouia Taan Tei aika a karineaki n reitaki ma te Beretitenti ao Minitita naba ake a tia ni ibuobuoki i aon aio. E koaua te Tia Babaire I kakaitau nakoia ake I a aki kona n atonga aran temanna ma temanna ke ni mwanewea temanna ma temanna te Tia Babaire ma I taku bwa are ti riai ni kakaitau nakon taian marooro are a tia n tabekaki te Tia Babaire ao I taku bwa a rangi ni ibuobuoki, a kaunganano te Tia Babaire ao e koaua are iai naba tao taian kauring i buakona te Tia Babaire. A rabwa naba te Tia Babaire ake a tia n tabekaki bwa kanoan te iango ni katamaroa anne ke ni kamwakuran te onono nakon te tua ke tuan te Kaintabwi are ti a tia ni kawenea i matan te Auti aio bwa kariaiakana te Tia Babaire. E koaua te Tia Babaire tao I a aki kan okiri kanga baike a kainnanao kaitiakaia bwa kanga tarana irou a bon tia ni kaekaki te Tia Babaire

angiin baike raraoma ke kan oota n aron are e bon teretere n taian marooro te Tia Babaire. E koaua are tao bon ti teuana are kanga tao I uringnga n te tai aio te Tia Babaire ae kanga tao e rangi ni kakaokiokaki te Tia Babaire ao I kakoaua bwa e ngae ngke e a tia ni kaekaki te Tia Babaire ma tao N na bon katurua riki bwa e koaua iai te raraoma tao i aon tao te mwaka are e tiku naba ngkai ke e tara n tiku naba ngkai iroun tao te Minitita are tao e na katabeaki n te tai teuana ma teuana tao imwin tao ana reitaki ma te Cabinet tao e tianaki n are te mwaiti are e na kona ni birimwaneaki irouia naake a na karin n te Kaintabwi te Tia Babaire i aan are e kananonaki n te Biira ae ti tabekia n te tai aei. Ao e koaua te Tia Babaire, n aron ane tao e na bon teretere irouia Taan Tei aika a karineaki ao n aron are e a tia ni katereterea te Beretitenti ao Taan Tei naba tabeman ake a tia ni kamatata nakon aio ao are kai aio are e bon tiku bwa kanoan te reitaki ni iraorao te Tia Babaire inanon te tai n aron ane a na bon kaninganinga Taan Tei aika a karineaki bwa e a bon tia n tianaki ngkoa mai imwaina ao e koaua are n te tai aio kanga e aki naba rangi ni kabaebae nakon te waaki te Tia Babaire bwa are e koaua are e kona ao e kona n ae e aki tianna te Minitita n te tai teuana ma te tai teuana imwin ana reitaki ma te Kaebineti. Ma e koaua te Tia Babaire are kanga tao tabekan aio, karinana n te tai aei bwa are ti na ongora taian iango aika a kona n tabekaki n te tai aei ni irekereke ma are ti a tia ni kananona n tabekana n te tai aei. Ngkana e koaua are ngkana bon iai tiana mai imwaina ao tao bon iai bukina ngkoa ngaia are aio naba kanoan te kakae are ti na reitaki ma Taan Tei aika karineaki ao ai moara riki naake tao iai rekerekeia ma kabutan te kaintabwi n

taai aika nako bwa are ti kakaea rongorongona ae kanga n ara iango ma ara kamatebwai ao kanga bon akea. Kanga norana iroua ma tao ngkana iai norana irouia Taan Tei aika a karineaki ao tao te bwai naba ae ti na kaua ara kantaninga nako iai te Tia Babaire ngaia are ti bon taekinna bwa e kona ao e kona n aki tianaki te Tia Babaire ma ngkana tao bon nanoia Taan Tei aika a karineaki bwa e bon raoiroi ni kamaunaki aio ao kai e rangi ni bebete naba arona te Tia Babaire. Ti kona n noria inanon tao te onono ngkana bon aio are a na tangiria Taan Tei aika karineaki ao ti a noria inanon te tai te Tia Babaire. E koaua te Tia Babaire are a mwaiti taian tabeaianga, angiina a bon tia ni kaekaki rongorongon are aongkoa ngkana a mwaiti riki aika a rin n te Kaintabwi ao e nang kerikaki te bakao te Tia Babaire ao e koaua e a tia ni kaeka aio te Beretitenti ao Taan Tei aika a rangi ni mwaiti te Tia Babaire kanga n totokoa te aekaki ni koaua anne te Tia Babaire bwa I taku bwa bon akea kanga aan raoi te raraoma anne te Tia Babaire bwa kanga e na noraki riki kanga te Tia Babaire ma e na kona riki n raka ao e eti are iai tabeman are a taekinna are a kangai, ngkana e a bubura riki te mwane ao e mwaiti riki te bwai ae kona ni karaoaki ke ni kamwakuraki riki iai ni karekeaki te raka ae kona ni bubura riki te Tia Babaire. Eng, ao tao anne are e a tia ni kaekaki te Tia Babaire. Tao iai taian nanokokoraki naba ibukin te *tax* ao i aon rakan tao te birimwane nakon te Kaintabwi are kanga te *tax* n te tai aio te Tia Babaire kanga bon akea n aron are e taekinna te Beretitenti. Bon akea ae tiatinaki i aon te bakao are e reke man rakan te mwane ni kaintabwi nakoia te naan *member*. Tao e koaua are iai riki kanga buokaia taan

birimwane nakon te Kaintabwi bwa kaungakia bwa a na birimwane nakon te Kaintabwi ao kanga a kinaki tao irabubua te taara te Tia Babaire bwa e na kaitiakaki man booia bwa e na aki kinaki, e na riai n aki *taxed* bwa are ibukin are aongkoa aia birimwane. Tao tera aron tarakin aio inanon te tai te Tia Babaire? Ma kanga bon ti anne riki ae kanga ti rangi n nonora riki kanga te ibuobuoki ni kauarerekean te *tax* bwa e aonga ni kaungaki aron te birimwane nakon te Kaintabwi ma ti tuai n nonora ane kanga e na manga tiatianaki aia bakao ke kaniwangan aia mwane are a karinna n te Kaintabwi. Tao bon iai bwaai tabeua aika a uarereke te Tia Babaire tao i aon taian tabeaianga bwa tera aron kamwakuran te tua aio ao tao ni irekereke ma taian bitaki ake ti a tia n tabeki. Ti rangi n oota ni baika a tabekaki te Tia Babaire ao e eti, e bon tiku nakon te rabwata are tabena kamwakuran te tua aio bwa tera ngke a karaoia n aron are e kanaanaki i aan tabekana n te tai aei te Tia Babaire bwa e na katamaroa ma ni kabaitia ma ni kabebetea aron karinakina te koraki ake a kanaanaki bwa a na mwaneaki inanon te bitaki are ti a tabekia n te tai aei. Ao e koaua are tao iai naba tabeman ae a titiraki te Tia Babaire bwa ngkana ko a *retire* ao ko aikoa *member* ao ngkanne ko kona ni manga kaaina? Ao e koaua are kanga are e a bon uki ngkai, e a bon uki aio. Kanga e a kuri ni kanganga ae ko na tiku mai iai. Ko na bon ti tiku man te KPF ngkana ko bon motikia bwa ko na aki ira te KPF ngaia are e a bon nakon temanna ma temanna bwa otau ngai te Tia Babaire ao n aron otan naba te Tautaeaka iai, a akea ae kona ni katukaki n te KPF, kam a bane n rin n te tai aio. Ngkami kaain Kiribati ngkana iai nanomi ma ami kantaninga ni kan ira buakon te

karikirake ke ni karekea naba tibwangami man tao te raka ke kaniwangan ana kakammwakuri te KPF n te tai teuana ma teuana. E koaua te Tia Babaire are tao iai are kanga tao te tabeaianga naba tao i aon tao te birimwane irouia naake tao a anga nanoia bwa a na birimwane n tabetai tao a kona. Tao e a manga aki koro nanon are tao ko a tia ni boraraoiakinna ma te KPF, tera aron aio? Tao e na kamwaita te mwakuri, ao tao e na riai ni katuaeaki temanna ma temanna n te tai anne te Tia Babaire ke e kanga. Te bwai n taraki te Tia Babaire. Kanga ti tataneiai iai n te tai aio, e katuaeakaki te tia kammwakuri are kanga e katabeaki i aan te tua bwa e na tautaua tao boon te tia mwakuri ao n reitia ma are e na raonna, e katabeaki i aan te tua bwa e na karokoa ni nnena n te KPF ke n te Kaintabwi ao ngkana e aki karaoia ao ti taneiai n nonora are kanga iai te tua ibukin katuaeai taan kammwakuri. Tao aio are kanga e kanaanaki iai bwa boni kamanoakia te naan *member*. Kanga e katuruturuaki riki kamanoakia te naan *member*. Kanga e tuai n rereke are kanga a katuaeaki te naan *member* ma e aoria bwa are e rabwa naba te iango anne n aron ae tabekia temanna te Tia Tei mai Nikunau. E na taraki aio bwa ngkana tao bon te bwai ae na rangi ni karekea te kanganga tao tera aron are kanga e na kona n taraki bwa tao tiaki te katua te Tia Babaire ma tao kaungakia bwa a na kakaonimaki nakon aia birimwane nakon te KPF naake a na riki bwa taan birimwane n aron are e kanaanaki n te bitaki are ti a tabekia n te tai aei te Tia Babaire. E koaua are e a bon tia naba ni kaitiakaki te raraoma i aon are kanga tao tera ae na kona n reke man te bitaki aio ao e na kona n rotia taan kammwakuri ngkana tao a manga

katabeaki riki bwa a na manga kabwaka tao are e tautauaki ke tao are e anaki mairouia naake tao taan mwakuri n te tai aei te Tia Babaire ke antai. E koaua are e a bon tia ni kateretereaki are aio ngkanne are e bon kananonaki riki iai are kanga bon te *voluntary contribution* ke am bwakamwane are ko anga n oin nanom te Tia Babaire n raona are e bon tia n tataneiai te aba ni karaoaki i aan te tua are 7.5% are tibwam ao tibwan te tia kammwakuri ke te tia mwakuri ko a manga bon kan karaka, ai bon tabem anne ngkanne ma e koaua e na karaoia am tia kammwakuri ngkana ngkoe ko tangiria bwa e na tauaki man boom ma I taku bwa akea te bwai ae na rotaki iai te tia kammwakuri ngkanne tao ni manga raonakin am mwane are e na manga kabwaka bwa are kanga ai bon te raka ni bwakamwane n aron are kanga e a tia naba ni kamatata te Tia Tei temanna mai Butaritari te Tia Babaire. Ao e koaua are tao iai naba tao kanga I aki ataia ngkana tao kaitiakana ke tao bon reitan te maroro bwa te katautau i aon aroia naake tao a aki mwakuri n te tai aei bwa tera aron tarakia n te tai aei, e na riai naba n raonaki are aia bwakamwane te Tia Babaire n aron naba are e raonaki aia bwakamwane naake a mwakuri i aan te tua ae ngkai. Te Tia Babaire, tao bon te titiraki are kanga tao e koaua tao e na kona n taraki te Tia Babaire ma are kanga te koaua iai te Tia Babaire are e kabaeaki te tia kammwakuri bwa are bon tabena i aan te tua. Ngkana ko mwakuri ao e reke iroum anne ao ngkana ko aki mwakuri, kanga te taratara ko kona ni kaira te iango te Tia Babaire are e kangai, ko bon mwakuri i bon iroum. N tabetai ko kona n *self employed* ke tao ko a bon kangai naba, I bon mwakuri i bon irou bwa are I bon karekea boou i bon irou ao I

kammwakurai i bon irou ngaia are ngke ko kammwakuriko i bon iroum, ko na kabaeko bwa tera are ko kabwaka ao ko na manga bon kaboroa naba. Ngaia are kanga ai akea nanon are ko na manga kanga kakaea are ko na ibuataoa are boni ngkoe te tia kabwaka n oin nanom te Tia Babaire n akea rekerekem ma te tia kammwakuri. Akanne are a karaoaki nakoia taan mwakuri ngkanne bwa ao ane e boraoui iai te Tia Babaire. Bwa taan mwakuri ngkai a kabaeaki bwa kanga ai bon ti tokia naba are a birimwaneia ao are tibwangan aia tia kammwakuri bwa are iai naba tokia n anne.

Mr. Tebuai Uaai: Te *point of order* te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora te *point of order*.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao N na kaeta are e taekinna te Minitita bwa aio tarana nakon te tai are na roko ngkana e kona ni manga ibuataoaki. Ti butimwaea ae ngkai ma ti taraia nakon te tai ae na roko ngkana e kona. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita waaki.

Hon. Nabuti Mwemwenikarawa: E rabwa te Tia Babaire ao I taku bwa e bon matata are I taekinna bwa are ngkana ko bon kona n araniko bwa ngkoe te *employee* ao te *employer* ngkana ko aki mwakuri iroun temanna te Tia Babaire bwa titebo ma are ko bon kammwakuriko ngaia are taben te *employer* ao taben te *employee* a bane naba iroun ti temanna te aomata ngaia are kanga akea nanon are ko na ibuataoa bwa e a kaman ibuatao irou. Ma e aoria bwa tera are e kananonaki? Ngkana tao e kananonaki te tia oroben

te Tia Babaire bwa e na kona ni karaka riki boon te ben bwa e aonga n ae tao e raka riki are kanga ko na kona. Ma are e toki ngkekei boni ngkoe naba te tia oroben, ko na baireia naba bwa mwaitira are ko na kanakoa mairoum ao ngkana e na karaka ara kabanemwane te Tautaeaka ao tao bon te bwai teuana ngkanne. E na manga noraki ao tao tera are e na manga otinako iai. Bon akanne naba boon te tine ao n tokin te tai, ko na manga bon baireia naba bwa mwaitira are ko na anga nakon te Kaintabwi te Tia Babaire. Ngkanne are kanga e a manga karaoaki nakoia taan mwakuri te Tia Babaire, bwa are a na inaomata naba n aroia naake a inaomata n te tai aei ni karaka i tinanikun are e kabaeaki iai te tia kammwakuri n te tai aei i aan te tua ngaia are a bon kona ni manga kabwaka ma are ngkanne anne e aki raonaki ao ngaia are a boraoui iai bwa are ngke ko karaka am birimwane i tinanikun are e bon raonaki n te tai aio iroun am tia kammwakuri ao are am raka ni kabanemwane arei, e aki ngkanne raonaki n te tai aio te Tia Babaire. Ngaia are a boraoui ngkai kanga otara iai. Ma e aoria te Tia Babaire kanga ti te kamata, tiaki kanga te kabo rabakau ma ti ti kataia ni katereterea are aron ara taratara i aona te Tia Babaire n te tai aei, e aonga n are tao e matata riki ao e ibuobuoki nakoia Taan Tei aika karineaki. E koaua te Tia Babaire kanga tao iai naba tao te tabeaianga are e a tia n tabekaki tao i aon ananga ni kanganga. I karabwa te Tia Tei temanna mai Nikunau are e a tia tao ni kataia n tabekia bwa tao e na kona n reke bwa te kanganga ao e na kona n ae e aki ao I karabwa naba te Minitita are man te Labour are e a tia naba ni kaota kanga ana iango i aon aio are kanga akea te kanganga ao riki tao

nakon ana *economy* Kiribati te Tia Babaire ao te Tia Tei naba mai Butaritari are a tia naba ni boutoka aron te kantaninga are kanga tarakina kanga bon akea te kantaninga bwa e na reke te kabuanibwai nakon ana *economy* Kiribati te Tia Babaire. E koaua are n aron are e taekinaki te Tia Babaire, kanga e bon karako kanga te anga ni karikirake n te tai aei moa irouia kaain Kiribati ao ai moara riki te koraki ae uarereke aia mwane. E rangi ni kanganga bwa a na rangi ni *invest* n te tai aio te Tia Babaire, ao e koaua are tao bon aia anga riki ngkai ae na kona ni karekea kaniwangan aia mwane te Tia Babaire tao n aron are ti a tia n tabekia n te tai aei ao tao e koaua are tao ngkana iai te raraoma bwa e nang karako te mwane ibukin te *borrowing* te Tia Babaire, e aera ngai I taku bwa e na kona naba ni kabubura te mwane ibukin te *borrowing* aio te Tia Babaire bwa are ngkai ti a bane ni *pull* te naan *resources* aika a uarereke ke ni boboti aika a uarereke ao are e a kona n tiku inanon bain te KPF ao tao n te tai teuana tao ibukin are kanga e a buburakaei ao te KPF e a kona ngkanne n tara tao bon te *investment* tao i aon Kiribati n aron ae e a tia ni karaoia. E a tia ni katea naba te auti ao aio are e rangi ni ibuobuoki naba nakon te rikirake ao tao anne ae na kona iai n reke te tai bwa te KPF ke te Botaki ni Kaintabwi, e kona ni manga boboti aikai ao ni karaoa te karikirake are e na kona ni buoka te rikirake nakon ara *economy* nakon taai aika na roko. Ma e aoria bwa are e na karauaki n tarataraki, kanga bon te bwai ae uarereke ao ngkana tao e na iai te anga ae na kona ni katarataraki n te tai teuana ma teuana te Tia Babaire bwa e na kona ni karekea te kabuanibwai kanga i bon

irou ngai n te tai aio kanga I aki rangi n noria ma I taku bwa ngkana tao arona bwa e na rangi n reke bwa te bwai ae na rangi ni buburakaei tao nakon taai aika na roko ao are e bon mwaiti naba aanga te Tia Babaire ae ko kona ni karaoia ni manga kaeta are e na kona n reke n te tai teuana ma teuana bwa are a mwaiti kanga am *gear* are ko kona ni kabonganai te Tia Babaire ke am *levers* n te tai teuana ma teuana are ko na kona iai n nikoa aron kanga rikiraken kaubwain abam te Tia Babaire inanon te tai e ngae ngke ti kakoaua bwa n te tai aio ao e korakora kanga bon rotakira riki man ana kakammwakuri te aonaba ngkai ti ataia bwa ti a rangi n reitaki ma te aonaba. E ngae n anne te Tia Babaire ao tao e koaua are aikai tabeua ake kanga a tabekaki. Kanga I kataia ni boboti nako ake kanga I taku bwa taian tabeaianga ao e eti are e tabekaki n te tai aio bwa kanga aio tao kaekan naba te kanganga are tao ti noria tao n aron te karinimwane tao n aron are kanga tao ti noria n te Bangke n te tai aei. Ao tao aio are e na aki rangi ni kauna naba te Bangke te Tia Babaire ma I taku bwa e na anaki riki nanon te Bangke ae te Bangke ni Kiribati n te tai aei bwa are e na kona riki ngkai ni buokia ao ngkana e a manga *raise* ana *interest* te Tia Babaire ao tao anne naba are e kantaningaki bwa are e aonga ni kaunga. Tao e na kataia riki ni manga tara aron ana waaki nakoia kaain Kiribati ai moara riki te koraki aika a uarereke ao ti ataia bwa ngkai e reke aio, ao tao e na kona riki ni kaunga naba te Bangke bwa e na kakaea ana anga ae na kona ni katamaroa ana waaki nakon taai aika na roko. Ti kakoaua naba te Tia Babaire bwa ngkai ti a boti n ti teuana ao tao aia kanganga naake a uarereke n ti ngaia ao tao e a kona ngkai tao te KPF riki ni karekea ae

tamaroa mairoun te Bangke bwa are e a buburakaei ao tao e a kona riki ni bubura bwanana ni kangai ao karekea aio bwa e mena ngkoa ao e aki nako te mwane nako tinaniku ma e a bon tiku naba ikai ma e a reke te bakao ae rangi n tamaroa mairoun te Bangke n aron ae ti a tia ni kakoaua n aron are kanga e karekeaki n taai aika nako ao e ngureaki ma tao e a tia ni matata aio n aron karaian ana mwane te KPF are e karokoa ikai ibukin buokan aron kanga bon aron birin ngkai te bumwane mairouia taan bwaibwai bwa are e a mwaiti ae e *retire*, e mwaiti ae tao e aera, ao ti kakoaua bwa e anganaki te *rate* ae e aki rereke nakon temanna ma temanna ao e rangi ni bubura are e anganaki bwa e nakon 6%. Akea ae rereke irouna aio i aon Kiribati. Ao anne are kanga te bwai teuana ae kakawaki bwa are tibwan te Tautaeaka ao n ana rabwata nako aika a kakaokoro e na kona n tobwaia ana botannaomata ake a ngore n ti ngaia ma e na kona ni bobota aron aia kaikoiko ke tao aia mwane n te tai teuana ma kaubwaia ao e na kona ngkanne ni karekea riki ae tamaroa ibukia man botaki nako ke man taabo naba are e na kona ni karekea te kaniwanga ae bubura te Tia Babaire. Ai ngaia are e koaua te Tia Babaire, I kaitau naba nakon te Tia Tei temanna mai Banaba are e a tibwa teirake te Tia Babaire ao e koaua ae e unga nanou ngkai I ongora irouna bwa tao a na mwaiti naba bwaai ae ti na kona ni waaki ma ana Kauntira iai ao ai moara riki te Rabi Council are ti na kona ni kakaea te anga ae a na kona n noraki aia kanganga are a mena inanona n te tai aei are a bon kakauongo kaain te KPF n te tai aio ao I aki raraoma bwa a na bon tabeakina naba Banaba inanon aia waaki ni karekean are kanga e kananonaki bwa

te kabwaia ao e na nako man te onono are ti tabekia n te tai aei te Tia Babaire. Ngaia are kanga e rangi ni uarereke ae N na taekinna te Tia Babaire bwa are I rangi ni kakaitau bwa a bon mwaiti ake a tia n tabekaki ao bon taian marooro ni kabane a bon bane ni ikaekaeka i bon irouia te Tia Babaire ao e a uarereke are N na kona n taekinna bwa ti te kakaitau nakoia Taan Tei aika karineaki n aron aia boutoka ao I taku bwa I a reita naba aron aia kaunganano Taan Tei aika karineaki nakoia kaain Kiribati bwa are ngkai e a uki te mataroa ao e a uki nakoia kaain Kiribati ni kabane te Tia Babaire, ao ara kantaninga bwa a na kamanena te waaki ae kakawaki aio ibukin kabwaia ao kabwaiaia natiia ma tibuaia nakon taai aika na roko te Tia Babaire ao tao bon te tai naba aio te Tia Babaire ae I kan taekinna bwa e koaua are I kan kaeka are e aera ngkai te Tia Babaire ao I taku bwa e aki iremwe ae ngkai ao e aki naba moantai ae ngkai bwa e a kaman waaki aio n aron ae a ataia Taan Tei. A bon mwaiti mwaneka ao te moan mwaneka are ti moan kaukia n te moantai ao ngkai ti a tia ni kaukia, ti kammwakuria ao ti a kaukia riki ni karokoa n tokina te Tia Babaire ao tao ia tokin aio ao ngkai ti noria te Tia Babaire ao I taku bwa bwaai aika a kaman wakinaki e a kaman waaki te birimwane man 2005 irouia te naan *voluntary contributors* ni karokoa te tai aei te Tia Babaire ao ngkai ti noria bwa e kakawaki ao ti noria bwa e rawata ae nano iai te Tia Babaire ao aio bukina are ti a tabekia n te tai aei bwa kamataroana riki ao kaukana riki ao katikiraoana riki ibukia ara botannaomata te Tia Babaire ao tao I kukurei naba n taekinna n te tai aio te Tia Babaire bwa ai au kakaitau naba nakoia kaain te Baba n Tararua n te KPF ma taan mwakuri te Tia Babaire

bwa tao bon te tai naba aio ae rangi n tamaroa bwa ti nang bon kauka te mataroa ae buburakaei ngkai ti a tia n nora aron aia waaki ma kawakinan ao tararuan te Kaintabwi te Tia Babaire bwa ni bon ririki aika 2004 ni karokoa te tai aio te Tia Babaire ao ti bon noria bwa e tabe n rikirake aron tamaroan are a karekea nakon te KPF te Tia Babaire. Ti karautaeka te Tia Babaire bwa e koaua are e tuai n roko n aron are kanga e na kakoauaki n taian bakao bwa tao ae ti kekeiakina 7 nakon 7.5 are ti a manga roko iai n te tai aei te Tia Babaire. Ma ti a aki kan taekina are mai imwaina te Tia Babaire ma are e tinebu naba rokon te Tautaeaka aio bwa n rokona ao e tabe naba ni kaitiaka are mai imwaina ngaia are e aki kona n rangi ni kabirimwaka bwa are e ngaie ngke e bubura te raka n te tai teuana ma teuana ma ti kataia ni kaitiaka are mai imwaina te Tia Babaire bwa ti noria bwa are kanga te katoto teuana te Tia Babaire ngke tao arona bwa tao n 2002 ao a bane n roko naba n anai aia kaintabwi te koraki ake a *member* n te tai anne te Tia Babaire. Ao iai te aekaki ni mwaiti ae tao 8 te mirion ae na *short* n te KPF bwa a nang akea ngkanne te mwane anne bwa a reke aikai tao bon taian kanganga te Tia Babaire ma I a aki kan taekinna ao anne are e roko inanona te Tautaeaka aio ao e a kataia n ororoia ni kaitiakia ao e kateimatoa naba te raka are e angan te *member* n te tai teuana ma teuana ae akea naba ae roko iai n te *region* ke n ana aono te Betebeke te Tia Babaire ao ti kaitiaka naba are mai imwaira te Tia Babaire ni karokoa ni 2005 ao e a itiaki ao ti a roko n are kanga e a iai te Tania are ngkana a bane n roko n anai aia mwane ao e na iai te Tania ae \$500 tabun tenga ao ngkai te *closing reserve* tao n 2006,

\$3 tabun te mirion are nanona bwa ngkana tao e bwaka nakon te ririki ae na roko, ti kona ni kateimatoa ao terana riki te Tia Babaire. Ngkoa bon akea ara anga te Tia Babaire bwa ti wene ma \$8 tabun te mirion, e kaan \$9 te mirion ae ti aki kona ni kabwaka ngke arona bwa a bon bane naba n roko n anai aia mwane taan kaintabwi. Ngaia are tao aio naba teuana are ti kan kaungai nanoia iai ara botannaomata bwa are antai taan karaoia, bon taan mwakuri i aan ana tararua te Tautaeaka n te tai teuana ma teuana ngaia are tao bon aei taina ae I taku ngai bwa inanon norakin ana kekeiaki te KPF ao I taku bwa aio are I a onimaki ngkanne ao e a onimaki iai te Tautaeaka bwa e a kona ni kauka te matarua ae buburakaei, ani butimwaei aia mwane bwa ti a onimaki bwa e tabe n rangi ni marurung ara mwane ni kaintabwi ibukin kabwaia ara botannaomata ngaia are au kakaitau nakoia kaain te KPF te Tia Babaire, taan mwakuri. I ataia bwa a rawata aia kanganga ao e koaua ae a mwaiti bitaki ake ti karaoi bwa ti taku bwa a tamarua ao a kekeiaki n te tai teuana ma teuana ma te ngurengure e aki kona n toki ao e koaua are kamwakuran te tua ke taian bitaki bwa e na matoatoa naba te Tia Babaire ma ti kaungaia bwa a na kekeiaki mwaka riki te Tia Babaire ni kataia naba ni kabirimwakaia. A tia n anganaki ngkai taian bitaki aika a tabekaki n te tai aio, kanga ti tabeki naba te Tia Babaire bwa ti taku bwa n aron are a bon tia naba ni boutokaia ngaia are taan boutoka aio, a tia naba ni karaoi aia waaki n te aro are e na aki rangi n rawawata kamwakuran ke wakinan kakoroan nanon te bitaki are ti tabekia n te tai aei. E koaua ti butimwaei naba iango ni katamarua are ngkana tao a tia n tabekaki irouia Taan Tei tabeman are n aron te tararua te

Tia Babaire. E koaua are te Tautaeaka n tainako e bon katikua n tainako inanon bain te Board ma te Management tararuakin te kaintabwi ma ti karabwai iango ake kanga a tia n tabekaki bwa bwaai ni katarataraki bwa tera riki ara aanga ae ti na kona ni karekeia riki tao taan ibuobuoki nakon aio ao e koaua are tao tera aroia naake tiiman ngkai e rangi n tara naba ni bubura aia birimwane nakon aio ao e koaua I kakoaua bwa iai naba ae tei ibukia n te botaki aio ma ti kakaea riki ngkana tao e na kona riki ni ibuobuoki naba bwa antai riki aika a na kona ni ira buakon te babaire n te tai teuana ma teuana ma e koaua are e ngae n anne te Tia Babaire n te tai teuana ma teuana ao e bon tabe te Tautaeaka naba bwa e na kakaninganinga aron te waaki ae wakinaki ao e na taraia naba n tokin te tai bwa baike a wakinaki, a na teimatoa iai ni kabwaia kaain Kiribati ao a na aki karekea te kabuanibwai n aron are e a tia ni mwaneweaki tao n taabo tabeua n aron tao Biti ao e koaua are ti kakaitau n abara ae Kiribati te Tia Babaire bwa tao e bon rangi ni uarereke ao tao e koaua are a kai buti rongorongu, kanga a kai nako taian ra are ngkai e ataki bwa tera te kabuanibwai te Tia Babaire ke te ananga ni kanganga n te tai teuana ma teuana ao tao anne are e na kai bebete norakia ma e ngae n anne, ti butimwaea aia iango Taan Tei aika karineaki ai moara riki are e a tia n tabekia tao te Tia Tei temanna mai Butaritari ibukin tao kakaeana riki tao te *membership* riki n te Board irouia riki tabeman te Tia Babaire. N norakin riaina ao angaraoina n te tai teuana. Ngaia are tao akanne ae I kona n taekinna n te tai aio te Tia Babaire ao ai bon te kakaitau riki nakoia Taan Tei aika karineaki, nakoim te Tia Babaire n am taotaonaki n nano ao nakoia taan

mwakuri ake a tia ni ibuobuoki n te tai aio n reitaki ma ana Aobiti te Tia Kaetitua ni iteran kaetan te tua n te tai aei ao ai bon nakoia kaain Kiribati te Tia Babaire n aia taotaonaki n nano e ngae ngke tao e na kona n taraki n te tai aio bwa e iremwe te Tia Babaire ma kabwaranakoana iroura are bon aio taina ae rangi ni kakawaki ao I taku bwa e aki biri rimoa ao e aki oimwi te Tia Babaire ngaia are I a kukurei n te bwakantai aio te Tia Babaire n tabekia bwa te Biira ibukin onean tuan te Mwane ni Kaintabwi 2007 e nang warekaki n te moantai ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E a tia n tabekaki bwa te Biira ibukin Onean Tuan te Mwane ni Kaintabwi 2007 e na warekaki te moantai. N na kanakoa te kaotinano i aona bwa ake a nano iai ke a kangai, eng. Ake a aki ke a kangai, tiaki. Naake a nano iai, ake a aki. E nakoia ake a nano iai ma ngaia are e kariaiakaki bwa tuan te Mwane ni Kaintabwi 2007 e na warekaki te moantai. Ao tao aio ngkanne ae ti nang roko iai n totokin ara kanoa n ara bowi ao I tara te tai ao e tuai ni boo ara tai ao iai naba nikiran ara bwai ngke ingabong te naan titiraki. E a boo 5 ngkai ao iai nikiran ara titiraki ma ngaia are ti na kamanena nikiran te tai aio ngkanne ni kabanei ara titiraki ake a aki bane ngke e moan ingabong. Ao te titiraki ae ti na rinanona ngkanne, n au taua ni mwi ao te titiraki No.88 mairoun te Tia Tei temanna mai Betio. Ngaia te Tia Tei.

Ms. Mary Tamwi: Ko rabwa te Tia Babaire, ao I a kukurei n tabeka au titiraki man bubuti kaekana mairoun te Tautaeke ae kangai taekana, bwa te Auti aei e na butia te Tautaeke bwa a kona n reke *allowances* n aiaron te

overtime, shift allowance ao te *leave grant* nakoia *special constables* n aron are e reke nakoia bureitiman ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire. I ti kan butiko am ibuobuoki bwa I a bon tibwa tia naba ni kaeka aio n te ingabong aio ao eng, bon te titiraki naba aio ngke e tabekaki bwa te *supplementary* i aan am *rule* ngkanne are tao 31k ao titebo ma e a bon tia ni kaekaki ni koaua raoi te titiraki i aan te titiraki are e tabekia te Tia Tei mai Kuria ane mai imwaina, titiraki No.80 ao te titiraki ae tabekaki aio bon ngaia raoi naba are e tabekia n ana *supplementary* te Tia Tei ae karineaki ao ngkanne iai, I kan kairiko nakon am *rule* te Tia Babaire ane 31k are ngkana e a bon tia raoi n tabwanin kaekan te titiraki teuana ao e aki riai ni manga tabekaki n te bowi naba aio are ti teuana. I a bubutiko am ibuobuoki ao am *ruling* i aon aio te Tia Babaire. Kanga ti kunea aio te Tia Babaire bwa n tabetai a okioki te naan titiraki ao n tabetai naba a manga rangi ni mwarairai te Tia Babaire. Kanga I bon kan kaira naba am iango nakon anne bwa ngkai ti kunea te titiraki tabeua a rangi ni mwarairai ao e a kuri ni kanganga, ai bon te *statement* teuana. Iai naba anne i aan am tua are n 31 naba te Tia Babaire. Tao e aoria bwa I bon ti kan bubuti am ibuobuoki iai te Tia Babaire. Au kantaninga bwa a bon tia ni kaekaki ni kabane te naan titiraki are e a manga tabekia te Tia Tei n te tai aio. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: N au ururing ngke e moan ingabong ao ti bon rinanon naba aio. Aio tao te *oversight* teutana irouia kaain te aobiti ke tao bon irou naba ma N na kariaia aio bwa titebo ma te titiraki aio e a tia n tabekaki ngke e ingabong. E a tia ni kaekaki kanga rekerekena teutana n are ngke e ingabong ma ngaia are n te tai aio ao I a taona moa te titiraki aio ngkai e a bon tia n rinanoaki ma ngaia are N na manga anganiko riki te Tia Tei mai Betio nakon am titiraki are imwina, No.89. E nakoim te Tia Tei mai Betio.

Ms. Mary Tamwi: Ko rabwa te Tia Babaire ao tao ti teutana ae N na taetae i aon au titiraki bwa are ko a bon tia n taonna ao I kariaia ma N na ti taetae teutana i aona bwa ngke e nako ana titiraki te Tia Tei mai Kuria ao kanga I bon aki marooro i aona ibukina bwa are au titiraki e bon oti naba i aon te Oota Beebwa ngaia are I bon katikui au titiraki ma buokan au titiraki ni karokoa te tai are e roko iai au titiraki bwa akea au kantaninga bwa e na taonaki ibukina bwa e a tia n rin n te beebwa ao teuana naba bukina te Tibiika bwa kaekan ana titiraki te Tia Tei mai Kuria, e rangi ni kaokoro ma kaekan au titiraki ao ngkana tao ko aki nora kaokorona ao e raioiroi naba te Tia Babaire. I a bubuti riki e kanga am iango iai? Tao ti a bon taona au titiraki aio ao ko rabwa.

Tibiika: Taiaoka te Tia Tei, ngkana e kukurei nanom n au babaire aio bwa titebo ma N na ira nanon ae ti na taonna moa ngkai. Kanga e a bon tia ni kinikinikaki kanoan ae ko nanonna n te titiraki aio n aron te kakauongo ma ngaia are I a karautaeka nakoim n te tai aio bwa au *ruling* ngkanne, ti a taona moa am titiraki anne. I a karaua nanom iai ngkanne ma ngaia are

taiaoka ngkanne ni waaki nakon ane No.89. I karautaeka n anne te Tia Tei.

KARAKAAN AIA POCKET MWANE ATAEIN MTC

Ms. Mary Tamwi: Ao ko rabwa te Tia Babaire. Ao I a tabeka ngkanne au titiraki are imwina ae No.89 i aon te Ota Beebwa ao e kangai taekana, e kona te Minitita are tabena ni iangoa karakan aia *pocket money* ataein te Kura ni Kaimoa ae te MTC? Ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Tautaeka, te Minitita n te Labour.

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tia Babaire ao aei kaekan ana titiraki raou n Tia Tei temanna mai Betio te Tia Babaire. Te Tia Babaire, au tabo ni mwakuri ae tabe ngkai n rinanoa te bubuti aei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Mary Tamwi: E rabwa te Minitita n ana kaeka. Nanona e a tibwa rinanona am tabo ni mwakuri n te tai are e roko iai au titiraki aio ke tao a kaman iangoia mai imwaina? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa reitan te titiraki mairoun raou n Tia Tei mai Betio ao ngkanne I kan kabwarabwara ikai te Tia Babaire bwa te bubuti aei e tabekaki nakoiu ngke I marooro ma ataei n te MTC tabeua te namwakaina n nako ao I reitaki ma ataein te MTC tabeman te Tia Babaire ao n au marooro ngkanne ma ngaia ao aei teuana te kainnana are a

uotiarake naba n tain te bowi anne te Tia Babaire. Inanon naba kanga au kaongora n te MTC te Tia Babaire ao aei naba teuana te titiraki naba are e a uotiarake kaain te MTC te Tia Babaire. Man te tai are e uotakirakeaki iai te rongorongon aei ao ti a kakammwakuri naba te Tia Babaire ni kakaea rongorongona ao ni mwakuri i aona ke ni karokoa te tai aei te Tia Babaire. Ngaia ae tao ti kaekana te Tia Babaire ni kaekaan ana titiraki raou n Tia Tei mai Betio te Tia Babaire, ti a kaman waaki ni mwakuri i aon te titiraki aei te Tia Babaire imwain rokon ana titiraki te Tia Tei te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Ngaia te Tia Tei riki.

Ms. Mary Tamwi: E rabwa te Minitita. Ao buokan au titiraki. E tuai n reke te tai ngkanne? E na reke nningai te tai are e na tia iai ami babaire ibukin karakan riki aia *pocket money* ataein te MTC? Ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tia Babaire ao n aron are I taekinna ao ngkai ara koraki ae a mwakuri i aona te Tia Babaire ao e koaua iai bwaai aika ti na karaua n taraia. E koaua ae ti nori iterana aika a kakaokoro te Tia Babaire. Iai te nano ni kan kakerakeaki te *pocket money* te Tia Babaire. Ti kakoaua naba bwa iai te kakaokoro n te naan *pocket money* n ana Kuura te Tautaeaka te Tia Babaire ao anne ngkanne itera ae ngaia ae ti a karaurau kanga ni mwakuri i aona te Tia Babaire ni karaua n taraia ma te naan *pocket money* naba ake a bwainaki naba ni Kuura ake tabeua ao ngkana iai te kaokoro te Tia Babaire, tera bukina? Ae ngaia ngkanne ae ti a

mwakuri i aona te Tia Babaire ao n te tai are e tabwanin raoi rongorongon bwaai aikai te Tia Babaire ao ti a uotiarake naba nakon te Tautaeaka te Tia Babaire ibukin rinanoana. E rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Mary Tamwi: Ao e rabwa te Minitita ni kaekan buokan au titiraki. Ao tao ai bon kabanean ngkanne buokan au titiraki aio. N aron kaongoakiu ao n te tai aio ao ataein te Raaka (MTC) a kakarekea te *pocket money* ae mwaitina \$25 ni uoua te wiiki ao au titiraki nakon te Minitita ai manra, e moana nningai te tai are a karekea iai aia *pocket money* iai ataein te Raaka (MTC). Ai iraua te ririki manin aia *pocket money* ae mwaitina aio ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: Te Tia Babaire, n aron otau e a maan mangke e moan roko naba te Tautaeaka aei ao te aeka ni mwaiti anne ane e taekinna ae \$25 te MTC, te FTC. E eti te mwaiti ane e taekinna ma e a maan, nanona iraua te ririki ngkai te Tia Babaire mangke e moan roko naba te Tautaeaka aei ao te aeka ni mwati naba anne ae a bwainna ataein te MTC, te FTC te Tia Babaire. E rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Mary Tamwi: Ko rabwa te Tia Babaire ao ngaia ngkanne e a reke otau bwa \$25 aia *pocket money* ataein te Raaka imwain naba rokon te Tautaeaka aio ao ngkanne bon buokan riki au titiraki bwa n ana koranikaeti te Tautaeaka aio ao iai i buakona ae kangai,

a na karaka riki aia *pocket money* ataein te Raaka ao naake a reke naba aia *pocket money* tabeman ma iai i buakona ae a na karaka riki aia *pocket money* ataein te Raaka. Ao ngkanne au titiraki bwa kam na karaka nningai? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: Te Tia Babaire, bon kaekana naba arei. E koaua ao iai te iango nakon karaoan anne te Tia Babaire ma ngkai n te tai aei e a karauaki n taraki, e a karauaki n taraki naba ma rabwata tao bon te naan Kuura naba, ana Kuura te Tautaeaka akana tabeua ao e a karauaki ngkanne ni kakaeaki bwa tao nningai te tai are e na kakerakeaki iai te naan *pocket money* aikai te Tia Babaire ngkana a riai ao ngkana bon iai te kanganga te Tia Babaire, ti na manga bon reitaki ma rabwata aikai. Ma n te tai aei, e tuai n otinako tao te kaeka bwa e na kerake ke e kanga te Tia Babaire ma ngkai e a tabe ni mwakuri i aona ara koraki te Tia Babaire ao te tai are e tia raoi aia kakae i aon te itera aei te Tia Babaire ao ti a manga katanoata mwina te Tia Babaire. E rabwa.

Tibiika: Ngkana arona bwa akea riki ae kan kanakoa ana titiraki i aon aei. Te Tia Tei mai Tabiteuea Meang.

Mr. Tetaua Taitai: Eng, N ongorau n ana kaeka te Minitita te Tia Babaire ao kanga e kangai, bwa ngkana e riai are nanona e tuai n otionako te babaire are nanona e kona n otinako te babaire ae na aki raka. Ngaia anne ae kona n otinako ke n ana iango te Minitita e na bon otinako bwa e raka n aron are e

taekinaki n te koranikaeti. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: Te Tia Babaire, ao bon au kaeka are I taekinna are e na karauaki n rinanoaki te Tia Babaire tao i bon irouia moa bwakuaku n te itera aei ao e tabwanin raoi te kakae mairouia ara taan mwakuri te Tia Babaire ao imwina ngkanne e a uotakirake nakon te Tautaeaka. N na aki biri rimoa ni kangai bwa e na kangai ana kaeka te Tautaeaka te Tia Babaire, e na butimwaia ke e na totokoia bwa are te bwai aei e karauaki ni karaoaki moa mairouia bwakuaku, mairouia taan mwakuri ake tabeia te itera aei ao imwina ngkanne e uotakirake nakon te Tautaeaka ngaia ae I taku bwa e na angabuaka ngkana N nang biri rimoa naba n taekinna n te tai aei bwa e na butimwaeaki ke e na totokoaki ma I karabwarabwa bwa e a uotakirake n te tai aei n aron are I taekinna, a uotiarake bon ataein te MTC ngke I marooro ma ngaia ao ngke ti bon manga bon kawaria n ara tai ni kaongora ao man te tai anne ao e a mwakuriaki naba te Tia Babaire. Au kantaninga ae abwabwaki bwa e na waekoa naba aron rinanoana ao e na otinako naba kanga te kaeka ae na kukurei te Tia Babaire. E rabwa.

Tibiika: Te kabanea n titiraki I a anganiko te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao matatan ana kaeka te Minitita bwa kanga e tuai raoi n tia ana baire. Te Tia Babaire, I a kan kaeka ngkanne te Minitita ae karineaki bwa e kakoaua ngkanne ae akea bonganan are e taekinna n ana koranikaeti? Ko

rabwa te Tia Babaire. I kabwara au bure ngkana ti okiokira te koranikaeti ma are aei ae ngaia ae te mii ao e kakoroaki nanona. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E nakoim te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: Te Tia Babaire, akea kairuan are e mwakoro n te koranikaeti. A etiruru kanoan te koranikaeti te Tia Babaire ao n aron ae e aki toki n tataekinaki, bwaai ni kabane akana a mwakoro n te koranikaeti te Tia Babaire, kanoan te takete ao n te tai teuana te Tia Babaire e na karauaki teuana imwin teuana ni kakoroaki nanoia te Tia Babaire. N te tai aei ao i aoni kawaina ae nang tabe n rinanoaki ae taekan tao te kerake n aia *pocket money* tao kaain te MTC ao te FTC te Tia Babaire. N te tai are e a manga koro nanon anne te Tia Babaire anne manga teuana naba kanoan te koranikaeti ae na manga tae naba nangina te Tia Babaire. Ma n te tai aei ao I taekinna bwa kanoan te koranikaeti bwaai ae a na keiakinaki ni karaoaki ni kabane te Tia Babaire, teutana imwin teutana, ma tiaki te bwai are a nang bane naba ni karaoaki n te tai ae ti teuana te Tia Babaire. E rabwa.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are imwina ngkanne No.26 mairoun te Tia Tei mai Marakei.

**KABOAN MWIN AIA KABANEMWANE
TAAN NAKO TARAWA IBUKIN
KAETAN AIA MWANE MA TE
TAUTAIEKA**

Mr. Patrick Tatireta: Ko rabwa te Tia Babaire ao imwain moa ae I tabeka au titiraki, I kan bubuti teutana te *amendment* ae uarereke kanga ti reitakin are ngkana ko tara au bwai

anne titebo bwa e a aki tei n titiraki bwa e a tei ni *motion* te Tia Babaire ma are ti te moan rain. E ti kanimwaki naba ane *Government to* ao imwina ngkanne, '*considered possible to*', '*compensate*' ngkanne e a reitianako naba. E ti kanimwaki imwin are te moan rain are '*government to*' e a karinaki naba '*considered possible to*'. Ao n taetae ni Kiribatina ngkanne are te Tautaeaka ae rine bwa e riai ke e aki ni iangoa ao e a reitinako naba ngkanne. E riai ke e aki ni iangoa ao I a bubuti ngkanne ngkana arona bwa e a kariaiakaki man am taibora, N nang tabeka naba au titiraki ae No.26 ngkana arona bwa e riai iroum te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia waaki. Titebo ma akea ana kanganga te Tautaeaka ni kaeka anne. Waaki te Tia Tei.

Mr. Patrick Tatireta: E rabwa te Tia Babaire. Ao au titiraki ae N na tabekia ae kangai te Tia Babaire, bwa te Auti ni Maungatabu aio, e butia te Tautaeaka ae rine bwa e riai ke e aki ni iangoa kaboan mwin aia kabanemwane ao ma ni karekea boon maiuia kaain buki ake a mwananga nako Tarawa ibukin aki kororaoin aia bwakabwai mairouia taan mwakuri n te Tautaeaka nakon aia abamwakoro ake a maeka iai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire ao e koaua ae iai au kaeka ane e a tia n tei n te beebwa. Te Tia Babaire, I kan bubuti naba te onono ae uarereke kanga katamaroana. Ao ngkanne n taetaena ni Kiribati e na bon reitaki anne ao e a reitaki naba ma ae

kangai, ma e kakoaua te kanganga aio te Tautaekea ao e tauraoi n rinanoia ngkana akea te kanganga n anne te Tia Babaire, ma e kakoaua te kanganga aio te Tautaekea ao e tauraoi n rinanoia. N taetae ni I-Matang, ti a ti kona bwa *'the technologist that the problem exists, undertakes to review'*.

Tibiika: E rairoi iroum te Tia Tei?

Mr. Patrick Tatireta: E rangi n tikiraoi. Ko rabwa.

H.E Anote Tong: Ao aio ngkanne kaekan ana titiraki te Tia Tei ae karineaki mai Marakei temanna. Tibiika, I karautaekea bwa akea moa ngkai ana babaire te Tautaekea n tobwa te bubuti ae uotia te Tia Tei ae rine n te tai aio ma e kakoaua te kanganga aio ao e tauraoi n rinanoia te Tia Babaire. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Patrick Tatireta: E koaua ao e rangi n rabwa te Beretitenti n aron kaekakin aio te Tia Babaire ao e kakoaua ke e aki ngkanne te Tautaekea bwa aomata ake a tia n anganaki tao mairoun natiia te mwane bwa e na bwabwakaria ni katoa bwakabwai? E teimatoa te kanganga ni ua ngkai ae e aki kona n roroko aia mwane, e kona n ae reke uoua te bwakabwai, teniua ke aua te bwakabwai. Ti bane ni kakoaua anne te Tautaekea n taai aikai taitaoka? E rabwa.

Tibiika: Ngaia te Beretitenti.

H.E Anote Tong: E rabwa buokan te titiraki te Tia Babaire ao n aron ae I taekinna ao ti kakoaua bwa e a tia n ririki aio n te tai teuana ma teuana ao I kakoaua naba bwa iai te keiti teuana n

aron ae taekinna te Tia Tei ae karineaki mai Marakei ao ngkanne tao bon te bwai ae kataia ni bairea te Tautaekea bwa tera aron karaoan aio, antai ae na karaoa te kabomwi bwa bon te tia mwakuri ke te Tautaekea ke tao tera aron karaoana bwa e na uotaki nakon te bowi ke tao tera angana te Tia Babaire. Aikai bwaai aika a tabe n rinanoaki n te tai aio te Tia Babaire ao e rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Patrick Tatireta: Ai kabanean au titiraki ni buoka te Tia Babaire bwa e bia kona te Tautaekea n nanoanga aron te kainnana aio ao e kona ke e aki ni moantai n anga tao ana kaetieti nakoia ana tia mwakuri bwa e aonga ni waekoa ni buokaki ao ni katokaki aia kanganga kaain buki n aron ae ririki ngkai te Tia Babaire. Ko bati n rabwa.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: N aron are I taekinna te Tia Babaire, ao ti kakoaua bwa e a tia n riki aio ao I kakoaua bwa inanon rokou i Marakei ao e bon tabekaki aio te Tia Babaire ao e koaua bon etina naba e aki riai n riki aio bwa are te tia mwakuri e bon riai ni karaoa te bwai are e mwiokoaki bwa e na karaoia te Tia Babaire ma e a bua ia ngkanne te kanganga ao anne te bwai teuana are e bon riai n rinanoaki n te keiti teuana ma teuana ao tera ngkanne aron karaoana bwa ai antai ke tao tera angan karuan nanon are e a tia n reke n te kanganga aio ngkana tao n arona bwa e a kibamai ao e a manga kabanemwane n nakomai ao n tiku i aon Tarawa ti ibukin karaoan te kanganga are e riki man kairuan te mwakuri te Tia Babaire. Ngaia are ti butimwaea aio ao n aron ae

I taekinna ao e tauraoi te Tautaeaka ni kakaea aron te bwai ae na riai ni karaoaki ibukin te bwai aio te Tia Babaire. Tao e koaua bon iai iango ke babaire are kangai, ngkana e aki karaoa tibwana te tia mwakuri ao tao iai te tua ae na reke nakoina ma iai naba ngkanne te kantaninga are e kangai, bwa te aomata are e a tia n rotaki n te kanganga, e kan ataia naba bwa e kona ni kaboaki mwin ana kabanemwane ke e aki. Tao anne ngkanne are e riai ni manga karaoaki n rinanoaki aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Butaritari.

Mr. Tinian Reiher: Te Tia Babaire, e rangi n rabwa kaekan ana titiraki te Tia Tei ae karineaki temanna mai Marakei ao I karabwa naba ibukin tabekakina. Iai rekereken aio naba te Tia Babaire, I kan bubutia te Beretitenti, riki ni kaineti ma kanga kabwakakin te mwane ibukin te baere te *leave grant* ae ti ataia te Tia Babaire bwa angia ara taan reirei a na bae ni kibamai mai buki. Bwa ngkana a aki kibamai, e aki reke aia mwane. Kanga e aki waekoa n reke aia mwane ngaia ae ti kan bubuti, e kona ni kakaeaki te anga naba are tao e na katamaroaki riki naba aron kabwakakin te *leave grant* n te aro ae a na aki naba rangi tao ni kanganga iai ara taan reirei aa tao a na kiba mai buki n nakomai n anai aia mwane ikai. Ti kona n ti bubuti nakon te Beretitenti bwa tao e a karinrin naba nakon aio ngkai kanga te titiraki bwa aron te kabomwi nakoia ara taan mwakuri ake a kiba mai buki n nakomai n rimwia aia mwane are e na bon riai ni bwaka. E kona n ae I ti bubutia te Beretitenti te Tia Babaire?

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: E rabwa buokan te titiraki aio mai iroun te Tia Tei ae karineaki temanna mai Butaritari te Tia Babaire. Ti kakoaua ae bon taben te Tautaeaka karaoan aikai ma e koaua e kona n tibanako n te tai teuana ma teuana ao a aki riai n riki aikai te Tia Babaire ma tao bon te kaunganano riki nakoia taan mwakuri ao tao tera aron katamaroan aio bwa e koaua ae tao irouia naake a kaan tao e bebete te nakomai nako Tarawa mai iai ake a rangi n abwabwaki ngkanne aia kabanemwane ngaia are e aoria bwa ti a kawenea aio iroun te Tautaeaka te Tia Babaire ao tao ai moara riki irouia botaki ni mwakuri ake bon tabeia bwa ti na kaunga riki nanoia ao tao ngkana iai te tua a na karaua naba nanoia ngkana tao arona bwa a aki karaoa tabeia n aron ae a bon riai ni karaoia te Tia Babaire ngaia are e rabwa tabekan te titiraki te Tia Babaire.

Tibiika: Ngkana arona bwa akea riki ngkanne, te Tia Tei riki.

Mr. Tinian Reiher: Te Tia Babaire, e koaua N na karabwa te Beretitenti ao kanga e rawa n ae kanga e tangibuaka nakoia taan mwakuri bwa tiaki te kanganga are e aki bwaka aia mwane ma te kanganga are e kangai bwa te baere kanga te ienikuri ni karekeakin te mwane ma ngkana a aki waekoa n roko rabwataia i Tarawa e na aki reke aia mwane ngkanne kanga n te moan tibwa are e moa ni katauraoaki ni moan te ririki ngaia ae aongkoa te bubuti bwa e na kona ni kakaeaki riki te *system* teuana are tao e na tibwatibwaki raoi aron kabwakakin te *leave grant* nakoia naake tao a kainnanoia i buki ngkana arona bwa a tangira waekoan reken aia mwane te Tia Babaire.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: E koaua I taku bwa tao e bon matata aio te Tia Babaire ao ai moara riki i bon irouia taan reirei are tao a kataia ni kaea aia tai imwain te teirake n ana aia mwane imwain are a manga teirake n te *term* ae boou ao e koaua n tabetai, a manga bon tiku n tataninga nakon aia mwane ao a kona n aki kauia aia tai n teirake i aon te tabo are e mena iai te Tia Babaire. E aoria bwa ti a ibuobuoki i aon aei te Tia Babaire ao e koaua n aron are I taekinna, a ongora taabo ni mwakuri ake a rekereke ma aio ao ti a uaia naba ni iraorao ma ngaia bwa a kona ni karekea te ibuobuoki i aon aio te Tia Babaire. Ao e rabwa.

Tibiika: Ngkana arona bwa akea riki ae kan titiraki i aon aio, ti a nakon te titiraki are imwina i aon ara Oota Beebwa ao ngkai ti ataia bwa akea rabwatan te Tia Tei aei, iai te Tia Tei are e a tia n onimakinna bwa e na tabeki ana titiraki n akean rabwatana. Te Tia Tei mai Betio temanna.

Ms. Mary Tamwi: Ko rabwa te Tia Babaire ao I a kukurei n tabeka ana titiraki raou n Tia Tei mai Betio are e bon tuai naba ni kona n roko ni kaea bowin te Auti ni Maungatabu n te tai aio. Ao e kangai taekan ana titiraki, e kona te Tautaeaka ni kakaei riki mwakuri i aon kaibuke i tinaniku ibukia ara kaimoa aika mwaane ao aine ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Minitita n te Labour.

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa ana titiraki temanna raora naba n Tia Tei mai Betio te Tia

Babaire are tao e mena n te onnaoraki n te tai aei, ao e tabekaki iroun raora naba n Tia Tei temanna mai Betio ao I karabwarabwa ngkai e uotakirake naba titiraki aikai te Tia Babaire nakon ae a nang katukaki, a bon riai ni uotakirake bwa are a na riai naba n ongoraeaki ao ni kakaeaki angan kaekan te kainnano mai Betio te Tia Babaire.

E koaua kaekana ngkanne te Tia Babaire e kangai, ae bon tabe ngkai te Tautaeaka ni kakaei riki taabo ake a na kona ni kamwakuraki iai ara kaimoa. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Mary Tamwi: Buokan te titiraki te Tia Babaire. Kanga e rangi n okioki te kaeka ae bon tabe ngkai te Tautaeaka ni kakaei riki ao e kona riki. N na butia raou n Tia Tei mai Betio ae te Minitita. E kona riki ni katereterea bwa tao tera ae a tia ni karaoia, tao kambwana ra aika a tia n reitaki ma ngaia i tinaniku ke tao tera riki n aron ngkana e kona riki ni katereterei ao I a butiko te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: E rabwa te Tia Babaire. Ao e koaua ae tao ngkana ti bon tara moa te SPMS n te tai aei te Tia Babaire, tao bon anne moa te moan tabo ae ti na riai ni bon kawaria moa ao bon anne te rabwata ae ti aki toki n rereitaki ma ngaia n tainako te Tia Babaire, te SPMS. N te tai aei ao iai 6 kambwana aika a mena inanon te SPMS te Tia Babaire ao ngkai ti tabe n rereitaki ma ngaia bwa tera ngke a kona ni kabatiaki riki ara ataenimwane n anaki mairouia kaibuke aikai. Tao kambwana, 6 ni kambwana aika a

kaaina te SPMS n te tai aei. Ti tabe naba kanga ni kawenea te bubuti nakoia bwa tao a na manga karinaki riki kambwana aika a boou inanon te SPMS n te aro ae a na kona ni mwaiti riki ataeinimwane ae a na kona n anaki te Tia Babaire. Ataeinimwane ao tao bon ataeinnaine naba te Tia Babaire. Irarikin aikai te Tia Babaire ao I bon rangi ni kan taekinna naba bwa e korakora nanon te Tautaeaka aei. Tao ngkana ni iterana ae te kaibuke ao e koaua n aekakin te SPMS ae ti tabe naba n rereitaki ma ngaia bwa e na kataia ni karababa riki aron ana kammwakuri te Tia Babaire, te NCL ae tabe naba ni wakinako te Tia Babaire. Kaibuke ni kaneweaba aika tabeua te Tia Babaire aika a roroko ngkai i Kiritimati. Anne teuana naba ae ti a tabe naba n rereitaki ma kambwana aikai te Tia Babaire, a tia n anga bwanaia bwa a tauraoi naba ni karina te kammwakuri bwa teuana naba kanoan te boraraoi are tao e a tia ni karaoaki ma ngaia te Tia Babaire ibukin moan karokoia tao i Kiritimati te Tia Babaire. Ao aikai itera tabeua. Ngkanne irarikin ae te kaibuke, e tabe naba ngkai te Tautaeaka n aron ae e a tia n taekinaki, New Zealand, i aoni kawaina, ao bon te kantaninga bwa ngkana e a waaki are New Zealand, te kammwakuri ae abwabwaki ae na kona n reke nakoia ara ataeinimwane ao ataeinnaine te Tia Babaire, a kona ni biribiri n te mwaiti ae irabubua nakon tao tenga tabun te Tia Babaire ngkana e bon nakoraoi te waaki ni kammwakuri i New Zealand te Tia Babaire. Aotiteria, teuana naba te aba ae tao ni iterana are te neeti are iai ataeinnaine ae a nang tauraoi tao ni mwananga nako Aotiteria tao teningaun ao te katautau bwa ikekei a tiku naba ngkana e nakoraoi aron aia kataneiai te Tia Babaire. Taiwan, i aoni

kawaina n tiainaki te boraraoi ibukin te kammwakuri te Tia Babaire. E a tia ni karaoaki te MOU ma Taiwan te Tia Babaire, ao anne ngkanne ae e a tia n roko ana kaeka Taiwan bwa e a kukurei n tianakin te MOU anne te Tia Babaire, i aoni kawaina n tiainaki. Ti na uotiarake nakon te Cabinet ao imwina e a karaoaki naba te *signing* n te MOU anne te Tia Babaire. Ngaia itera nako aikai, ti bae ni kataratara naba Canada te Tia Babaire bwa aei teuana te aba ae kanga aekakin naba New Zealand. E korakora naba te kammwakuri n aron ae wakinaki ngkai i New Zealand te Tia Babaire ao ti tabe naba ngkai n reitaki ma Canada te Tia Babaire i aon naba te kammwakuri. Ngaia ae I taku bwa ngkana tao ti kaokia nakon te titiraki ae i aon te kaibuke are I a tia n taekinna te Tia Babaire ma I taku bwa ibukin naba te kammwakuri, ti riai naba n tarai itera aika tabeua aikai te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Mary Tamwi: E rabwa te Minitita are raou n Tia Tei mai Betio n ana kaeka ao kanga e a karaunano riki ngkanne bwa kanga e a teretere riki bwa tera ae a karaoia ao e a tia ni kabwarabwara n aron are e taekinna neeti ma antai riki. Au titiraki ti ibukia kaimoa. Ma e aoria e rabwa n ana kabwarabwara ma buokan ngkanne au titiraki te Tia Babaire. E kona ni karekea te boraraoi te Minitita ma te SPMS bwa n aron ongorau irouia kaimoa tabeman ao te SPMS titebo ma e kaina baina n tauia kaimoa ake a otinako man te MTC bwa n te tai are a nako iai n te Agency teuana n aron tao NCL ke tao ia riki ao titebo bwa e a aki naba kinaia kaimoa aikai ao N na bubutia te Minitita, e kona ni karekea

tao te boraraoi ma te SPMS bwa e na aki karaoa aio bwa e na uki te mataroa nakoia tiiman ni kabane ake a otinako man MTC bwa ongorau e a rangi n rawata akana a tiku ngkai n tataninga kibanakoia ao a rangi ni maan ao a kan nako n NCL ma are a maka ana moti SPMS bwa ngkana a nako e aki manga kinaia imwina. N na butia te Minitita e kona ni karekea tao te boraraoi ae tamaraoa ma te SPMS? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: E rabwa te Tia Babaire ao e rabwa reitan te titiraki mairoun raou n Tia Tei mai Betio ao e koaua aei bon te kainnanao naba ae a tia ni uotiarake naba tiiman nakoira te Tia Babaire ao ngkai ae ti mwakuri naba i aona te Tia Babaire. Ti tabe naba n reitaki ma te SPMS ni kataia ni kakaea angana te Tia Babaire ae na nakoraoi nakon te SPMS ao e na nakoraoi naba nakoia tiiman aikai te Tia Babaire. I taku bwa e bon raioiroi ni karaoaki n te ikarekebai te Tia Babaire ao anne ngkanne ae ti tabe ni waaki inanona ma te SPMS ao akea kanga te kantaninga bwa e na otinako naba te babaire ae na nakoraoi naba nakon te SPMS ao e na nakoraoi naba nakoia ara ataeinimwane aikai te Tia Babaire. Ao e bon koaua, ti kakoaua ngkai ae tabeman, te baere tao iai aia bure iroun te SPMS ao kanga e a aki naba kona n reke tao manga nakoia nako tinaniku te Tia Babaire. Ngkai e a karaoaki te maroro ma te SPMS ngkana e kona n reke kanga te iraorao ao e na kona naba ni manga kariaia bwa tao a na manga toka n te NCL ataeinimwane aikai te Tia Babaire. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Mary Tamwi: Ao e rabwa te Minitita n ana kaeka ao buokan riki au titiraki te Tia Babaire. Ao e kona te Minitita ni kakaei riki mwaanga ke *agencies* riki tabeua irarikin SPMS mai tinaniku ae tao a na kona naba n roko i aon abara ae Kiribati n te aro bwa a na tiaki te SPMS ae na mena i Kiribati bwa tao iai riki tabeua ngkana e kona n reke anne? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: E rabwa te Tia Babaire, ao ae ti tabe naba ni waaki i aon anne te Tia Babaire. Iai ngkai rabwata aika a tia n roko aia rongorongong bwa a kan karaoa naba kanga te *recruiting agency* ao ngkai ae ti tabe ni karaua n taratarai kambwana aikai. Ngkana a nakoraoi aron aia waaki, iai tao barekaia mai imwaina, a na riai n ataki bwaai aikai imwain ae a kariaiakaki te Tia Babaire. Nanona bwaai ae a tia ni waaki te Tautaeaka inanona bwaai aikai te Tia Babaire ao te tai are e tia ni kabane te kakae i aoia koraki aikai te Tia Babaire ao e a manga bon kaotinakoaki ngkanne te babaire ma te kantaninga kanga ti reitaki ma te kantaninga ae kamwaitakia riki ataeinimwane ma ataeinnaine bwa te nako ni mwakuri i tinaniku te Tia Babaire, ae ngaia kanga anne te boto naba ni iango ae ti a tarai itera aikai iai te Tia Babaire ma te kantaninga bwa ngkana a bane ni butimwaeaki, a na mwaiti riki aika a na kona tao ni kamwakuraki i tinaniku rinanon te naan *recruiting agencies* ikai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tabiteuea Meang.

Mr. Tetaua Taitai: Ko rabwa te Tia Babaire ao e uarereke au titiraki bwa I rangi ni karabwa aron ana kaekaeka te Minitita ae rangi n raoiroi bwa e na rangi ni iangoa reken aia mwakuri ara ataeinimwane ao ara ataeinnaine i tinaniku ma iai iterana teuana ae ti kaongoaki bwa iai te kanganga irouia ara ataeinimwane moara riki ara ataeinimwane aika a mwakuri i tinaniku i aon tao te manging ke tao tera riki ae a kakaraoi i tinaniku ao anne te itera teuana are kanga e kona n totokoa reken aia mwakuri ara ataeinimwane ao a kona ni manga oneaki mwia tao irouia kaain Biribin ke tao kaain riki aaba tabeua. Iai ana anga te Tautaeaka ngkanne ni kataia ni kakaea totokoan te kanganga aio ke buokan te kanganga aio te Tia Babaire? Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: Te Tia Babaire, kanga te titiraki ae kaokoro ma I taku bwa ngkana ko kariaia ao ti na ibuobuoki n taetae i aona bwa ngkai e rekereke ma kanga aron te kammwakuri i tinaniku ao I taku bwa e raoiroi naba n taekinaki ikai te Tia Babaire ao e koaua aei bon te kanganga n te tai aei te Tia Babaire are aitara ma ngaia ngkai tao ara ataeinimwane ake a mwakuri i tinaniku ao tao e a aitara naba ma ngaia te SPMS ao e koaua ae iai ngkai man tao korakoran te manging ao tao te kakiriwe i tinaniku te Tia Babaire n aron ae a tia n riki n reitaki ma te aoraki ae te babobo naba te Tia Babaire. Ao man bwaai aikai te Tia Babaire man kanganga aika uoua aikai ao ngaia kanga titebo ma e kerikaki anakia ataeinimwane rinanon te SPMS te Tia Babaire. Ngkanne te Tautaeaka e tabeaianga n te kanganga aei te Tia

Babaire. Ti aki tangiria bwa e na kerikaki tangiraia ara ataeinimwane te Tia Babaire. Ngaia ngkai tera ae e a karaoia te Tautaeaka? Iai ara rabwata ngkai ae mwakuri i aon kanganga aikai ao e aki toki n ribooti, tera bwaai aika a karaoaki nakon te Tautaeaka. Ngkanne i aon ae te manging ao e kangai bwa tao iai bon ana anga tao te SPMS. Te SPMS ngkanne manga bon iai ana aanga ae kataia ni karaoia ae na tangiraki naba ara ataeinimwane i tinaniku. Aei ngkanne te babaire i tinanikun te Tautaeaka, kanga e karaoia ngkanne te SPMS ae e a manga bon karaoa te boraraoi ma ataeinimwane bwa antai ake a kan mwananga nako tinaniku bwa a na karaoa, a na tiaina te *contract* ae ngaia akea te manging inanon aia tai ni mwakuri i tinaniku. Anne te boraraoi are a karaoia bon te SPMS ma ataeinimwane ao inanon ngke e wakinaki karaoan te boraraoi aei tabeua te wiiki ke te namwakaina n nako, ao ti kaongoaki bwa e a manga tabe ni birirake tangiraia ara ataeinimwane i tinaniku te Tia Babaire. I aon te aoraki are te Hepatitis B ao ti kakooua bwa iai aika a tia ni kabuanibwai maiuia i tinaniku te Tia Babaire man aoraki aikai, tao uoman ke teniman ao koraki aikai a bon tia n tuoaki n te onnaoraki ikai ao tao a itiaki, akea te aoraki irouia imwin te tutuo ma te kabuanibwai bwa ngke a roko i tinaniku bwa a kabuanibwai maiuia te Tia Babaire. Ngaia te itera naba teuana ngkanne anne ae taraia te SPMS bwa kanga bon te kanganga naba ngaia ae e a manga bon tabetabe naba nanon te Tautaeaka n te kanganga anne ni kataia ni kakaea angana te Tia Babaire ao e a tia ni karaoaki te reitaki ni marooro ma te onnaoraki ao ngkai aei a anga ae a tabe ni waaki te aba inanona te Tia Babaire, kabongan te ID bwa ko na nako n tutuo

ma ngaia, tao te *passport*, kakoauana bwa boni ngkoe are tao ko na bon mwananga nako tinaniku ngkoe are ko bon mwananga naba n nako n tutuo n te onnaoraki. Itera aikai te Tia Babaire ae kanga e kataki ni katamaroaki riki. Ti karautaeka ngkana e taraki kanga ni kamatoaki riki te Tia Babaire. Ma I taku bwa e karaoia te Tautaeka ibukia kaain Kiribati nakon taai aika na roko. E na aki toki tangiraia n te tai aei ma e na tei maan ao n teimatoa te Tia Babaire. Kanga aikai kawai ngkanne ae tabe ni waaki inanona te Tautaeka te Tia Babaire. E rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Butaritari.

Mr. Tinian Reiher: Ko rabwa te Tia Babaire ao e koaua I karabwarabwa nakon te Minitita n ana kaekaeka ae ti taku bwa e bon rangi ni matata raoi aron te kammwakuri ibukia ara ataeinimwane ma n ana marooro te Minitita te Tia Babaire ao e karekerekea ma ane te kammwakuri i New Zealand ao ti bon rangi ni kakaitau ngkana e reke te kammwakuri ae aekakin anne i New Zealand bwa ti taku bwa bon anne ae a na kabwaia iai naba ara botannaomata. Ti te titiraki nakon te Minitita bwa e na waaki raoi nningai te rinerine ao kanga e na kanga aron te rinerine bwa a rangi ni ingainga ara botannaomata i aon ara abamwakoro ni kan waaki ni mwakuri te roronrikirake ma naake a kona n nako ni mwakuri i New Zealand te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: Te Tia Babaire, ko rabwa ao n am kariaia te Tia Babaire ao tao I a kabongana naba te tai aei n taekinna bwa a na ongora naba kaain Kiribati. E kakawaki naba te tai aei te

Tia Babaire bwa kanga e raoiroi naba ibukia bwa a na ataia ao a kakatauraoi naba nako iai te Tia Babaire. Ngkai ao ae e a tabe ni waaki tao te botaki ni mwakuri ae I mena iai ni karekei araia ataeinimwane, ataeinnaine ake a na bwaati tao n te nako New Zealand. Ngkanne nanona e na bon reitaki ara botaki ni mwakuri bwa te MISA ao te MISA ngkanne ma te naan Kauntira i aon abamwakoro te Tia Babaire. Ao ngkanne manga iai rabwata i aon aba aika a na karaoa naba te rinerine te Tia Babaire ao rabwata ngkanne aikai kanga n aron atakina irou, e kainaki irouia kautu n Aaro n te abamwakoro te unimwane, tao bon te Kauntira ao ngkanne a na karaoa te rinerine i aon te abamwakoro, a karokoa aia ara ngkanne, e na karaoaki kanga te aeka n *system* ae bwainaki ngkai n te MTC ao te FTC are kanga e na iai te *quota* te mwaiti nakon te abamwakoro teuana ngkana iraua ae tangiria New Zealand, e a karauaki naba n tibwaki n te aeka ni mwaiti anne. Ngkanne a roko aara akanne ikai ao e a manga karauaki iai ngkanne te komete i Tarawa ikai n te Labour ae kainaki naba irouia rabwata aika a kakaokoro are a manga karaua n rinanon aara akekei te Tia Babaire. Ngkanne e tia, tauraoi aara akanne bwa tao irabubua ke iraua, tenga tabun, e a tauraoi naba aara akanne n tataninga rokon te rongorongo mai New Zealand te Tia Babaire. E roko ana rongorongo te kambwana teuana mai New Zealand, e kanakoaki naba ngkanne mai buakoia aara akanne ke ngkana e bon tangiria te kambwana mai New Zealand n roko, e kona n roko ni bon kakaia aomata ao e rineia mairouia koraki akana a bwaati. A na riai n rineaki i marenan te ririki ae 21 nakon 35 man te class 9 ni waerake ao e na itiaki aia *police record* tao te beebwa naba n aoraki, e na raoiroi, itera

aikai bwa e aonga naba antai koraki ake a na mwananga e bon kakoaua bwa koraki aika a marurung, koraki aika tao a bon ongo teutana te taetae ni I-Matang, a na kona n ongo ngkana a tuangaki bwa tao a nako ni mwakuri ke tao tera riki te Tia Babaire. Ao e karaoaki aikai bwa e aonga ni bon nakoraai naba aron aia mwakuri koraki akana a mwakuri ao e na teimatoa aron tangiraia kaain Kiribati. Ngkanne ti kakoaua bwa iai tao te kanganga n aron tao te raroa. Iai te babaire ae e a tia ni karaoia te Tautaeaka ni ibuobuoki nakoia antai akana a na mwananga tao ibukin moa te moan mwananga, karekean te *loan* ibukin te mwananga. Ngkanne ngkana a roko tao i New Zealand, iai naba te babaire ae e a tia ni ibuobuoki te Tautaeaka nakoia ae na maan riki tikua i New Zealand ni mwakuri 2 te namwakaina, 9 aia namwakaina n tiku ni mwakuri i New Zealand, kaain aaba ake tabeua ti 7 te namwakaina. Ao anne ngkanne kanga ibukin are tao te kabanemwane ae bubura riki mai Kiribati nako New Zealand nakon ae mai Samoa tao nako New Zealand, e uarereke riki te kabanemwane. E bubura te kabanemwane mai Kiribati nako New Zealand, ngaia ae ibukin anne, iai ngkanne te maan are 2 riki namwakaina aia tai kanga tao ni kaoka mwin aia kabanemwane are e bubura riki te Tia Babaire. Ngaia ae tao ni kaekan te titiraki arei te Tia Babaire, i aoni kawaina ao kanga anne aron karaoan te rinerine te Tia Babaire ngkana e nang waaki te kammwakuri aei. Katautau bwa e na riari ni waaki i mwain tokin te ririki aei te Tia Babaire. Ngkana iai te kanganga, moan te ririki ae na roko te Tia Babaire. E rabwa.

Tibiika: Te kabanea n titiraki e nakoim te Tia Tei mai Kuria.

Ms. Veronika Bakeua: Ko rabwa te Tia Babaire, ao I karabwa te Tia Tei mai Betio n ana kaoti ae moan te tamaroa aio ao I kan tabeka naba au titiraki ni buoka te titiraki te Tia Babaire i aon taekan te ukeuke are e kakaraoaki i aon Kiribati ke i buki. Ti noria te Tia Babaire bwa e kakaraoaki te ukeuke ibukin ke man MTC ao FTC ao a ti kakaraoaki te ukeuke nakoia kaain buuki mmwane ao ngkanne I kan titiraki ikai te Tia Babaire bwa I kan titirakina te Minitita ae karineaki bwa a aera te naan aine ngkai a aki karinaki naba bwa a na karaoa te ukeuke irouia kaain Kiribati ake i tinanikun Tarawa ao e ti karaoaki te ukeuke ibukia aine i aon Tarawa ikai? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia e nakoim te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tia Babaire. N na kataia, kanga ti a roko n aekan te Katenibong are kanga a kona ni kaoti aekan titiraki ake bon tiaki n te Oota Beebwa ma I taku bwa e kakawaki naba te tai aei te Tia Babaire ae ti na ibuobuoki naba nakon aei ao e koaua ngkana ti tara te itera ae kangai te Tia Babaire bwa tao bon te MTC moa ao n nanona kanga n te tai aei, kanga bon ti ibukia ataeinimwane n aekan ae tao ti aine n te tai aei ae kanga a ti butimwaeaki ibukin te touati ma ngkanne n are ni bon te SPMS ke tao te MTC nanona te kataneiai n ae tao ibukin te Deck, te intin ao tao tera riki te Tia Babaire, nanona kanga n te tai aei moa kanga ti mmwane. Iai kanga iango ae a nang kaoti tao karinakia aine ma e mwakuri naba te Tautaeaka i aona te Tia Babaire ma ngkanne kanga anne

ae ngaia ae kanga ti mmwane moa n te tai aei ngaia tao anne bukina ae kanga e ti karaoaki moa ti ibukia mmwane i aon aba te Tia Babaire. Ngkanne e koaua ae te Stewards ke te naan aine ngkanne ibukin te *course* anne ma N na kakaea rongorongona bwa e aera ngkai tao ngai n au reke n te tai aei tao ibukina te mwaiti ae uarereke bwa tao ti tengaun tabun. Ngaia tao n te tai aei e a aki rangi kanga ni *viable* ke tao n raoiroi ae nang karaoaki tao te mwananga ke tao temanna i aon aba ke temanna n te abamwakoro teuana ke e kona n ae akea tibwan te abamwakoro teuana. I taku bwa anne bukina bwa ti te mwaiti ae kona n ae e aki ngaun, e kona n ae akea n te *course* teuana, e koa n ae tengaun tabun n te *course* teuana. Ngaia tao anne kanga n au taratara n te tai aei. N te tai aei e ti karaoaki ibukia mmwane ao kanga bon akea moa te babaire ngkai n te tai aei ibukia mmwane bwa a na rin n te MTC ni karaoa te kataneiai n te Deck, te intin ao tera riki. Ma iai bukin te touati ma ti te mwaiti moa ae uarereke ae ngkai ae tabe ni kabuburaki ao tao n te tai are e a bubura iai te Tia Babaire ao ngkanne I taku bwa e na manga bon bae ni ira naba ngkanne te aro ni kateirake te Tia Babaire are e karaoaki naba i aon aba te Tia Babaire. Au kantaninga bwa e kaeka ana titiraki te Tia Tei ae karineaki mai Kuria te Tia Babaire. E rabwa.

Tibiika: A bon koro mwaitin buokan titiraki i aon te titiraki aio ma ngaia are ti a nakon te titiraki are imwina i aon ara Oota Beebwa ngkai e reke ana tai te titiraki No.4 mairoun te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki. Te Tia Tei.

**NNEN TE AUTI N TAKATAKA IBUKIN
TABITEUEA MAIAKI**

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao aio taekan au titiraki. E na kateaki ia te auti n takataka ibukin abau ae Tabiteuea Maiaki te Tia Babaire?

Tibiika: Ti a ongora kaekana mairoun te Minitita of Commerce, Industry & Cooperative.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, te kaeka ae N na kanakoa bon titebo naba ma te kaeka are ti kanakoa n tain te Ministerial Tour te Tia Babaire. Te auti n takataka ibukin Tabiteuea Maiaki, e na kateaki n te kawa ae Buariki.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Tebuai Uaai: Te Tia Babaire, e rabwa te Minitita ma N na ti kaeta ana taeka ae taku bwa ana kaeka te Ministerial Tour e na kateaki i Buariki. E kairua te Tia Babaire ao a bon ongo kaain Tabiteuea Maiaki. N na reitianako te Tia Babaire bwa e taku ana kaeka ngkai te Minitita bwa e na kateaki i Buariki ao e kona ngkanne n tuangai te Minitita bwa n 2005 e na kateaki ia te auti n takataka aio? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ai aron ti a mangao te Tia Babaire inanon te titiraki. 2005 ti mena iai te Tia Babaire. Eng, te auti aio e na kateaki inanon ngkana arona bwa a bane n tabwanin aron tamneina ao e tabwanin naba mwanena te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa ana kaekaeka te

Minitita ao I katuka aron baireana inanon bain abau. Te Tia Babaire, e kakoaua te Minitita aio ae n 2005 ao e na kateaki i Buariki? N 2006 ao e bitaki bwa e na kateaki i Tewai. Ao n te ririki aei ngkai e nang kateaki i Buariki. E kakoaua bibitakin te tabo ni katean te auti n takataka aio ke e aki? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, ao tao ti na kaitiaka te itera aio te Tia Babaire bwa akea ae bibitakin te tabo te Tia Babaire. I kakoaua bwa te karikirake i aon ana auti n takataka Tabiteuea Maiaki, uoua iterana. Iai are bon ana karikirake te Kauntira ao iai are ana karikirake te botaki n takataka. Anne raoi matatana. Ae I taetae iai ni kaekaeka iai te Tia Babaire n te tai aio, man ana itera te botaki n takataka te Tia Babaire ao ti kamatata naba bwa ngkana arona bwa e bita ana babaire te Kauntira bwa e na katea ana auti n takataka i Tewai are rabwatan te botaki n takataka, e na katea ngkanne i Buariki. Ngkana arona bwa e na kateaki i Buariki, ao are teuana, I taku bwa e rangi ni matata ikanne te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tebuai Uaai: E rabwa te Tia Babaire ao e na kamatoa nakoiu ngkai te Minitita bwa e bon koaua ngkai te baire bwa teuana i Buariki i bon ibukin ana baire te Tautaeka, te kauoua i Tewai i bon ibukin naba ana baire te Tautaeka. E kona ni kamatoa aio nakoiu ngkai te Minitita bwa a na ongo kaain abau? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ti a kamatata riki te Tia Babaire bwa tao e aki rangi ni kakauongo te Tia Tei. Te karikirake are teuana ana karikirake te Kauntira are e na rinanon te MISA i aon naba autin te takataka ao are teuana ana karikirake te Copra Society te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te Tia Tei.

Mr. Tebuai Uaai: E rabwa te Tia Babaire ao e taku bwa a mino ngkai taian karaki te Tia Babaire. Iai te reta i matau aei ae ngaia ae ti taekina te auti n takataka ae a bitaki ngkai, ai tibwa te tai aei nakon Buariki. Ma I a kan rawea ngkanne te rongorongo ae taekinna te Minitita bwa ae na kateaki i Buariki ana karikirake te Kauntira ae na kateaki i Taranga i Tewai ana karikirake te Cooperative. E kakoaua anne te Minitita? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ao tao e bon aki kakauongo te Tia Babaire te Tia Tei. I taekinna naba bwa imwina ae kangai, ngkana arona bwa e na tei bwa e a manga bita ana mena te Kauntira bwa e na katea i Buariki ke ia, ngaira ti na manga kaea te tabo are e na aki katea iai. Ao anne ae I kaokiokia te Tia Babaire ma are e aki ongora te Tia Tei.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tebuai Uaai: Te Tia Babaire, e rabwa ao I taku bwa ko mino ao I mino. Iai te uaereti ae karaoaki n 29 ni Maati te Tia Babaire ae koreaki man te MISA. Enga ngkai ae kaekai iai te Minitita? E kona raoi ngkai ni katurua? Enga ngkai ae kaekai iai ae I taekinna ae 29 ni Maati ke e boou ngkai ae e nang tei

ngkai n te tai aei? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Eng, kanga ti a minotaki n te bwai aio te Tia Babaire ao bon akea nanona bwa are uoua ni kaawa ae na kateaki iai te auti n takataka. Iai i Tewai ao iai i Buariki. Ngkana e na kateia te MISA ikekei, ngaira ti kateia ikekei. Ngkana ti kateia ngaira ikekei, e na kateaki ikekei ao I taku bwa e rangi ni matata ikanne te Tia Babaire.

Tibiika: Ao kan taiaoka te Tia Tei ni kanakoa te titiraki bwa kanga tiaki te kan kauntaeka i aon te titiraki. Taiaoka kanakoa am titiraki ni kan oota nakon te Minitita.

Mr. Tebuai Uaai: Te Tia Babaire, ko rabwa. Ao aikai taian titiraki ni kan oota ma are e aki karauaki raoi ni kaekaki ao e kangai, e kona ngkanne te Minitita aio ni kamatata ngkai bwa uoua te auti n takataka ae na kateaki, teuana ae na kateaki mai aan ana babaire te Kauntira nakon te MISA ao te kauoua e na kateaki iroun te Commerce. E kona aio ni katurua te Minitita ae karineaki bwa e na ongo abau? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, I bon teimatoa naba n ae titebo au kaeka bwa ngkana I kangai, N na kateia i Buariki man te Boboti n Takataka ao are tao te MISA e na kateia i Tewai ao ngkana I kangai bwa N na kateia i Tewai, ao tao arei e na kateia i Buariki te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te kanimaua n titiraki e nakoim te Tia Tei.

Mr. Tebuai Uaai: E rabwa te Tia Babaire ao I a matata ao e a matata abau bwa ngkana e na kateaki i Buariki teuana ao anne tao te MISA ao ngkana e na kateaki i Tewai ao anne te Commerce. I a kan titiraki ngkai. Anne bon au karabwarabwa ae takabubura ao akea ngkanne bwa e matata te Tia Babaire ma ngai I tangiria bwa e na aki biriaitua te kaekaeka. Te Tia Babaire, ao I a kan kaeka ngkanne te Minitita ae karineaki aei bwa enga moa ngkai ae nang kateaki bwa uoua ao I ti kan bubutia te Minitita ae karineaki bwa e na anganai ngkanne te kaeka. Enga moa ae nang kateaki? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ao tao ti na uaia ni ibuobuoki ma te MISA n aio te Tia Babaire are n aron ae I taekinna n tabwaninin raoi ngaira ara waaki i aon te kateitei aio ao ti a waaki naba. I taku bwa I bon taekinna naba ngke e ingabong bwa ti mwakuri ngkai i aon kakaeakin aekakin auti ake kanga te naan *prefab* are kanga te naan biti ao raana riki, kanga ti a aki tara ngkai te auti are kanga te buriki ke tao tera ma ti a mwakuri ngkai i aon kakaeen te naan *quotation* ao itera riki tabeua i aan te kantaninga are ngkana a tabwanin bwaai aikai ao ti a waaki naba iai te Tia Babaire ao ngkana arona bwa tao e a waaki rimoa te MISA, ti a aki ataia bwa ai antai ae nang waaki rimoa te Tia Babaire ma are tabwaninin te naan katauraoi i aon aikai ao ai anne naba te tai ni waaki te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te kabanea n titiraki. E nakoim te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire, ao e rabwa te Minitita ngkai e katerea bwa e aki kona raoi n ataia bwa enga ae na moanaki. E rabwa n anne te Tia Babaire ma e kakoaua ae iai te taeka bwa e kangai, e na kateaki moa Buariki? E kakoaua raoi anne ngkanne ke e aki te Minitita te Tia Babaire?

Tibiika: Te Minitita n te MISA.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, ti na ibuobuoki i aon aekaki aikai ao ngke e bon roko te Tia Tei n te aobiti ni kakaea raoi rongorongona ao tao e na bebete te kauntaeka n te Auti aio. Tao iai ana kanganga teutana te Tia Tei bwa are iai te rongorongo ae iai te auti ae na nako ni kateia i Tewai te auti n takataka ma tao ngaia aio ae kataia ni kaitiakia ngkai ma e koaua ae ti mimi naba n taian ribooti aika a mena iroura bwa e taekinaki naba ni kaongoau bwa iai i Tewai ae na kateaki iai ma I a aki ataia raoi bwa tera te auti n takataka anne bwa are iroura ana babaire te Kauntira e bon kakaea te tabo. Ti a aki ataia bwa ia. Ma ngkana tera are e iangoia te Kauntira n te tai aio bwa ia ao ai boni ngaia naba ngkanne te babaire ibukin karaoana ao are imwina ngkanne ai bon manga te Commerce ni *follow up* mwin are e a tia ni karaoia te Kauntira ma e *depend* ara babaire i aon ana babaire te Kauntira bwa e na kateaki ia. I taku bwa anne aia babaire ae a na waaki iai ma ti ngaira karokoan mwanena ao karaoana. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: A bon koro mwaitin ara buoka n titiraki i aon te titiraki aio ao ngkai I tara te tai ao ai ti teutana te tai ao e aki tau manga rinanoan titiraki ake imwina

ao e a boo 6 ao mangaia are n te tai aio ngkanne, N na kamotirawa te Auti ni karokoa te aoa 10.00am ningabong. E motirawa moa te Auti.